BIDRAG TILL DET
STORA NORDISKA KRIGETS
FÖRHISTORIA

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS
I UPSALA
HUMANISTISKA SEKTION

FÖR VINNANDE AF FILOSOFISK DOKTORSGRAD

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

AF

CARL HALLENDORFF

FIL. LIC. AF ÖSTGÖTA LANDSKAP

Å LÄROSALEN N:o VIII

TISDAGEN DEN 18 MAJ 1897

P. V. T. F. M.

ACAD. LUGD. BAT. BIBL.

UPSALA 1897
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

ACAD.
LUGD. BAT.
BIBL.

Det stora nordiska kriget har helt naturligt tilldragit sig en så stor uppmärksamhet, att det framkallat en hel rad af historiska skildringar, så samtida som af yngre datum. För samtiden fäste sig lätteligen hufvudintresset vid de stora gestalter, hvilka liksom behärskade scenen — framför andra vid den tragiske hjälten bland dessa — och så har det nordiska krigets historia mycket ofta blifvit en Karl den tolftes eller Peter den stores historia. Den skildring, som satte personligheterna och deras kamp så bestämdt i förgrunden, lade hufvudvikten på de personliga handlingarna samt förbisåg därvid lätt de djupt liggande bevekelsegrunder af ej direkt personlig art, hvilka som oftast varit drifvande. Särskildt har den ytterst viktiga frågan om krigets förhistoria, om dess orsaker och om det stora anfallsförbundets uppkomst, icke blifvit behörigen beaktad.

De i många hänseenden värdefulla arbetena af Gustaf Adlerfeldt, *Wahrhaffter Entwurff der Krieges-Thaten Carls XII* (Wismar, 1707, 4:o) och *Histoire militaire de Charles XII* (Amsterdam 1740 och Paris 1741) ägna sålunda den flyktigaste uppmärksamhet åt nämnda förhistora, och hvad Göran Nordberg i sin stora *Konung Carl XII:s Historia* bjuder på, är likaså mycket ofullständigt. De från rysk synpunkt skrifna arbeten, hvilka närmast få sättas såsom motstycken till nämnda svenska skildringar, *Journal de Pierre le grand depuis l'année 1698 jusqu'à la paix de Nystadt* (i flera editioner; den jag nyttjat, London 1773) och Voltaire, *Histoire de l'Empire de Russie sous Pierre le Grand,* äro ungefär lika knapphändiga, då det gäller att berätta om krigets ursprung. Vill man ur den samtida litteraturen hämta fullare upplysning, så måste man hänvända sig till de talrika stridsskrifter och de i polemiskt syfte publicerade akter, med hvilka de kämpande sidorna flitigt

mötte hvarandra. Men dessa skrifter äro naturligtvis affattade från helt ensidiga ståndpunkter, äro därför ytterst partiska samt belysa allenast en del, och vanligtvis den mest kända delen af stridsfältet. De skildringar, som på dem uppbyggts — särskildt värda att nämnas äro uppgifterna i *Theatrum Europæum*, del XV — kunna därför endast blifva ganska ofullständiga.

Det är först i vårt århundrade, som forskningen med allt större allvar riktat sig på uppgiften att klarlägga detta förut outredda spörsmål: hvarför och huru uppstod det stora nordiska kriget? Undersökningarna af detta spörsmål hafva emellertid i regel ägt rum i samband med skildringar af vidsträcktare art, vare sig det för de särskilda författarne gällt att teckna ett större tidsskedes historia från den ena eller den andra synpunkten, eller de ledts därtill genom sitt intresse för någon speciell fas af utvecklingen. Till det senare slaget höra framförallt de arbeten, hvilka grupperat sig kring Patkuls person och vid sin teckning af honom sökt att skildra hans insats vid krigets uppkomst: så OTTO WERNICH, *Der Livländer Joh. Reinh. von Patkul und seine Zeitgenossen* (Berlin 1849); så OTTO SJÖGREN, *Johan Reinhold Patkul* (Sthlm 1882)[1]. Då Patkuls insats emellertid blott utgör en episod af det stora krigets förhistoria, så gifva dessa teckningar — alldeles bortsedt från deras egenskaper i öfrigt — allenast mycket ofullständiga bidrag till berörda spörsmåls besvarande. Från vidare synpunkter betraktas spörsmålet af de författare, hvilka sökt sammanhängande teckna hela skedets historia: så af F. F. CARLSON, *Sveriges historia under konungarne af det Pfalziska huset*, VI (Sthlm 1881); så af EUGENE SCHUYLER, *Peter the great* (I—II, London 1884)[2]. Dessa båda författare behandla emellertid spörsmålet, hufvudsakligen eller uteslutande, från svensk

---

[1] Patkuls nyaste biograf, A. BUCHHOLTZ, *Beiträge zur Lebensgeschichte Johann Reinhold Patkuls* (Riga 1893), har allenast några notiser beträffande P:s andel i krigets uppkomst.

[2] Den ryska historiografiens främsta arbete öfver Peter den store, N. USTRJALOV, *Istoria tsarstvovanija Petra Velikago* (S:t Ptbg 1858), har af språkliga grunder varit mig otillgängligt. Dess viktigaste uppgifter rörande krigets förhistoria synas emellertid gå igen hos Schuyler.

och från rysk synpunkt. Den sistnämnde har, så vidt kan ses, intet otryckt material att stödja sig på och därför jämförelsevis föga nytt att meddela. Den förre åter har med stort skarpsinne sammanställt det material, som framförallt i svenska arkiv, men äfven från ett par utländska stått honom till buds. Materialets otillräcklighet och den af förf:s speciella uppgift betingade, något ensidiga synpunkten göra dock äfven hans framställning otillräcklig. Den mest framstående kännaren af detta skedes historia, prof. C. Schirren i Kiel har också i sin recension af Carlsons arbete, i *Göttingische Gelehrte Anzeigen* (1883) till fullo ådagalagt, att allenast på grundval af ingående forskningar i en hel rad af Europas större arkiv en utförlig redogörelse för det stora nordiska krigets förhistoria kan gifvas.

Tyvärr har prof. Schirren blifvit förhindrad att — så vidt mig är bekant — mer än i nämnda utförliga recension framlägga de rika resultaten af sina mångåriga forskningar öfver här berörda uppgift. Under sådana omständigheter har jag vågat såsom bidrag till historien om det nordiska krigets uppkomst publicera följande afhandling. Till skillnad från C. F. I. Wahrenberg, i hans förtjänstfulla *Bidrag till historien om Sveriges yttre politiska förhållanden från konung Carl XI:s död till freden i Traventhal* (Sthlm 1855), har jag sökt att ej uteslutande fästa mig vid den svenska politikens ställning, om ock denna af helt naturliga skäl kräfver en särdeles stor uppmärksamhet. Det har varit mig möjligt att i någon mån följa utvecklingen i motståndarelägret därigenom, att jag, vid sidan af studier i *svenska riksarkivet*, fått tillfälle att besöka dels *Rigsarkivet i Köpenhamn*, dels *Königl. Sächsisches Haupt-Staats-Archiv i Dresden.* Det nya material, som jag så insamlat, har jag sökt sammanställa med det hufvudsakliga förut kända, anseende att en dylik sammanställning, hur ofullständig den blefve, dock hade sitt värde genom att låta klarare träda i dagen, hvilka punkter yttermera behöfva undersökas.

Af det sagda framgår, att min skildring på intet vis gör anspråk på att uttömmande skildra, huru det stora nordiska kriget framkallades. Det finnes vidsträckta och ytterst betydelsefulla partier i denna förhistoria, hvilka ännu

kräfva djupa studier i skilda arkiv för att till sitt förlopp och sin betydelse blifva kända. Så behöfver den holsteinska krisen under åren 1696—1700 i detalj utredas; så är ytterst litet kändt om det högst viktiga förhållandet mellan å ena sidan Sverige samt Holstein-Gottorp och huset Lüneburg, å andra sidan Danmark och oppositionen mot Lüneburgarne; så saknar den brandenburgska politiken under dessa år ännu full belysning — andra mera speciella frågor att förbigå. Hellre än att genom användande af uteslutande svenskt material riskera en allför ofullständig och ensidig skildring, har jag i dessa och dylika punkter nöjt mig med att — där så för framställningens sammanhang varit af nöden — korteligen angifva hufvudförloppet, sådant detta tett sig efter forskningens förutvarande resultat och efter de upplysningar, som det af mig i öfrigt nyttjade materialet gifvit vid handen.

Det viktigaste otryckta material, som jag nyttjat, har varit följande:

I svenska riksarkivet, Stockholm.

Rådsprotokollen för utrikes ärenden år 1697.

Af de olika volymer utrikes-rådsprotokoll från förmyndaretiden 1697, som finnas, har jag nyttjat en volym med ryggtiteln: "1697 åhrs från Maj till Novembris månad protocoll".

Kanslikollegii-protokoll för år 1698.

Protokoll vid och handlingar angående *konferenser med Ambassadören grefve d'Avaux,* 1698—99. — bland *Gallica.*

Kongl. Ma:jts bref till envoyén Anders Leijonclo i Köpenhamn, 1696—1700 — bland *Danica.*

Envoyén *Anders Leijonclos bref till Kongl. Maj:t,* 1696—1700 — bland *Danica.*

Kongl. Maj:ts bref till ambassadörerna Karl Bonde och Nils Lillieroot, 1696—1700 — bland *Hollandica.*

Ambassadörerna *Karl Bondes och Nils Lillieroots bref till Kongl. Maj:t,* 1696—1700 — bland *Hollandica.*

Utrikes registraturet åren 1698—99 (af mig hufvudsakligen nyttjade för att utfylla de luckor, som finnas i samlingen af nämnda kungl. originalbref).

Kommissarien i Moskva *Kristoffer von Kochens bref till Kongl. Maj:t* m. fl. 1684—90 — bland *Muskovitica.*

Kommissarien i Moskva *Thomas Knipers (Knipercrona) bref till kanslipresidenten* m. fl., 1689—1700 — bland *Muscovitica.*

Legaterne *frih. Johan Bergenhjelms, frih. Anders Lindehjelms och Samuel Göthes bref till Kongl. Maj:t* 1698—1700 — bland *Muscovitica.*

Dessutom har jag genomgått *Kongl. Maj:ts korrespondens med Palmqvist* i Paris för år 1699 (bland *Gallica*) och *Mauritz Vellingks bref till Kongl. Maj:t* från beskickningen till konung August år 1699 (bland *Polonica*), hvilka emellertid haft föga att meddela för förevarande ämne.

Slutligen har jag delvis genomgått framl. akademiadjunkten *Wahrenbergs afskriftsamling,* hvilken genom sitt rikhaltiga innehåll i flere punkter fullständigat mina öfriga källor (jfr nedan om d'Avaux' korrespondens).

I danska Rigsarkivet, Köpenhamn:

Gehejme-konseljens protokoll 1698.

Är en folio-volym, som ej innehåller redogörelse öfver förhandlingarna, utan egentligen är ett *register öfver i gehejme-konseljen beslutade skrifvelser*, under hvilket namn jag nedan citerat densamma. Där meddelas sammandragna redogörelser af nämnda skrifvelsers innehåll.

Koncept-protokoll öfver konferenser med Patkul-Wallendorf, 1699.

Finnas i ett konvolut med påskrift *Geheime-Conceillet 1699 (Concept til Protokol).*

Kongl. ordres och andra skrifvelser till Heins, 1697—1700.

Heins' original-depescher och bref från beskickningen till Moskva, 1697—1700.

I Sächsisches Haupt-Staatsarchiv, Dresden

har jag framförallt genomgått åtskilliga af de i den stora samlingen *Polnisch-Schwedischen Krieg betreffend* sammanförda volymerna, särskildt *vol. I* och *vol. II.*

Dessa äro stora samlingsband, som i original eller afskrifter meddela en mängd akter från här berörda tid. Det mesta i dem sysselsätter sig dock mera med krigsutbrottet och krigets första skede än med själfva förhistorien.

Des Gen. Lieutenants von Iordan Verschickung an den

Königl Französischen Hof und dessen Negotiation betreffend, 1698—1701.

De större samlingar, enskilda akter och originalurkunder från de olika arkiven, hvilka jag i öfrigt på enstaka punkter användt, blifva där vederbörligen citerade.

Jämte detta otryckta material, har jag förutom de olika arbeten, hvilka längre fram på behöriga ställen citeras, särskildt nyttjat följande i tryck utgifna samlingar:

J. Ch. Lünig, *Teutsches Reichsarchiv* X („der andern Continuation Zweyte Fortsetzung").

J. Dumont, *Corps universel diplomatique du droit des gens.* VII.

Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France. II, Suède. XIII, Danemark.

J. A. Wijnne, *Négociations de Monsieur le Comte d'Avaux,* 1693, 1697, 1698. I—III. Utrecht 1882 (bland *Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht,* band 33—36).

Del III, 1 meddelar d'Avaux' bref till Ludvig XIV till och med den 6 augusti 1698. Del III, 2 meddelar Ludvig XIV:s skrifvelser till d'Avaux t. o. m. den 27 mars 1698. För den följande tiden har jag kunnat komplettera genom Wahrenbergs afskrifter (se ofvan).

J. van der Heim, *Het Archief van der Raadpensionaris Antonie Heinsius.* I—III, Haag 1867—80.

Slutligen anhåller jag att till alla dem — främst till tjänstemännen vid de arkiv och bibliotek, hvilka jag besökt — som på ett eller annat sätt befordrat eller understödt mitt arbete, få frambära min varma tacksägelse. Särskildt har jag att tacka min vördade lärare, professor *Harald Hjärne,* för alla de till forskning sporrande uppslag han gifvit, samt riksarkivarien *C. T. Odhner* i Stockholm och arkivarien *C. F. Bricka* i Köpenhamn för det utsökta tillmötesgående, genom hvilket de satt mig i stånd att i Stockholm fullborda mina i Köpenhamn påbörjade undersökningar. Likaså hembär jag chefen för Königl. Sächsisches Haupt-Staatsarchiv i Dresden, Geheimerath *J. P. O. Hassel* mitt tack för det vänliga intresse, med hvilket han kom främlingen till mötes.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Förra afdelningen: Den politiska situationen i Norden vid år 1697.

KAP. I. *Den svenska och den danska politiken.*

		Sid.
	Läget i Norden under inflytande af den holsteinska tvisten	3
	Inverkan från koalitionskriget mot Ludvig XIV	11
	Betydelsefulla danska åtgärder under vintern 1697	18
	Attacken mot hertigen af Holstein-Gottorp . .	25
KAP. II.	*Hänsyn till Öst-Europa.*	
	De nordiska rikenas förhållande till Ryssland under tsar Peters första regeringstid . . .	31
	Heins' beskickning till Moskva. Den ryska politikens riktning	37

Senare afdelningen: Situationens utveckling till krig.

KAP. III.	*Förhandlingar i Stockholm under år 1698.*	
	Frankrikes ställning till Sverige och Danmark	55
	Juels beskickning till Stockholm	62
	D'Avaux' underhandling	82
KAP. IV.	*Det stora förbundet mot Sverige.*	
	Konung Augusts politik	98
	Mötet i Rava	112
	Den dansk-ryska alliansen fullbordas	118
	Patkuls insats	130
	Förbundet sammanslutes	137

Bilagor 149

Förkortningar.

Svenska riksarkivet betecknas genom . . . . . . S. R. A.
Rigsarkivet, Köpenhamn „ „ . . . . . . D. R. A.
Königl. Sächsisches Haupt-Staatsarchiv i
Dresden betecknas genom . . . . Dr. A.

Rättelser.

s. 44 rad 23 *står:* afböjande[3]. *läs:* afböjande[1].
s. 85 „ 17 „ och „ ock
s. 108 not 2. Titeln på den citerade volymen bör vara: *Des Gen. Lieutenants von Iordan Verschickung an den Königl. Französischen Hof betr., a:o 1698—1701.*

Dessutom hafva några inkonsekvenser i stafning af namn, vållade genom vacklande skrifsätt, insmugit sig. Så å s. 15 *V*rede, å s. 23 och 26 Le*y*onclo, å s. 30 Rijs*v*ijk.

FÖRRA AFDELNINGEN

Den politiska situationen i Norden vid år 1697

KAP. I.

Den svenska och den danska politiken.

Öfvergången från det sjuttonde till det adertonde seklet medförde för Europa en politisk kris af den mest djupgående betydelse. Då blef akut en fråga, hvilken redan under bortåt fyrtio år spökat i furstarnes kabinett och på hvars lösning diplomaterna, generation efter generation, öfvat sitt skarpsinne. Det var frågan om spanska arfvet: hur skulle ordnas med Spanien och dess biländer, i fall den svaga habsburgska mansstam, som nu behärskade dessa väldiga områden, i en snar framtid utginge? Redan konung Filip IV i Spanien och hans statsmän hade tagit det spörsmålet i ögonsikte, när det var fråga om att bortgifta konungens döttrar med Frankrikes och Österrikes härskare. Samma spörsmål spelade in vid sammanknytandet af 1689 års stora koalition mot Ludvig XIV, ju längre det följande kriget varade, dess mera sköt spanska frågan i förgrunden, och under dess indirekta inflytande blef freden återställd. Alla intresserade behöfde nämligen skjuta undan mindre viktiga saker för att rikta sin uppmärksamhet på detta viktiga spörsmål, hvilket ännu hölls sväfvande blott genom konung Karl II:s svaga lifstråd.

Under 1690-talets senare del var denna fråga den ojämförligt viktigaste, som Europas politik hade å bane, och den gjorde sig allt mer och mer gällande såsom framför andra partibildande. Diplomatiens försök att få en uppgörelse af den till stånd i godo medförde de sällsammaste kombinationer. Af de tre starka faktorer, med hvilka, framför andra, man under den sista tiden haft att räkna i

Väst-Europa, syntes sjömakterna med ens vilja lämna sin gamla ställning vid kejsarens sida för att rycka närmare till Frankrike. Sådana tendenser måste medföra stor rubbning och osäkerhet i nära nog alla politiska förhållanden. Litet hvar af Europas öfriga makter hade lierat sig mer eller mindre nära med någon af de tre nämnda och så med denna bestämdt sin position, med eller mot Ludvig XIV. En förskjutning af förhållandet mellan de starkaste makterna satte därför de svagare potentater, som anslutit sig till dem, i nödtvånget att göra nytt val inför den så oväntadt uppträdande konstellationen. Men det var en ömtålig sak, särdeles för de tyska furstarne, ty inom riket lågo tvistefrågor hopade ungefär som sprängämnen i en krutdurk.

Utan slitningar — det kunde man sålunda förutse — skulle näppeligen den fredliga uppgörelsen i spanska arfsaken blifva möjlig. Det är ock en fråga, som väl förtjänar att pröfvas, i hvilken mån angelägenheter af sekundär betydelse inverkat hämmande på den stora frågans lösning. Nu blef utgången den, att man måste vädja till svärdens skiljedom. Det mäktiga oväderscentrum, som låg öfver Spanien, attraherade då de flesta smärre stormcentra, hvilka förefunnos i Europa, till en väldig, nästan hela världsdelen skakande storm. Och när, såsom i norra och östra Europa, ett stort krig rasade samtidigt med, och i stort sedt oberoende af krisen i väster, så rönte dock detta oupphörliga starka påverkningar från denna.

Det stora nordiska krigets historia är, sedd i stort, historien om, huru Sverige kom att föra lifskampen om sin ställning vid Östersjön under en för detsamma särdeles ofördelaktig situation. Denna situation betingades just af händelserna i Väst-Europa. Så får det nordiska krigets gång sin fulla förklaring endast vid en genomförd sammanställning med händelserna under och i följd af det spanska successionskriget. De orsaker, som närmast framkallade fejden kring Östersjön, kunna visserligen synas vara af mest lokal betydelse, men åtminstone en af dem visar sig genast så inväfd med de allmännare politiska förhållandena, att den måste röna ständig inverkan af dessa samt återverka på dem. Därför blir en undersökning öfver det nordiska kri-

gets förhistoria tillika en granskning af ett stycke europeisk politik, vid hvilken dock världsdelens norra och östra länder företrädesvis komma i betraktande. —

När man efteråt sökt anledningarna till den stora fejden mellan Sverige och dess grannar, har man af lätt förklarliga skäl frestats att söka dem å de håll, där kampens hufvudhandlingar utspelats. Det är likväl otvifvelaktigt, att inga aktuella tvistefrågor — åtminstone inga af någon vikt — förefunnos mellan Sverige å ena sidan samt Ryssland och Polen å den andra. Men lika otvifvelaktigt visar det sig vara, att de båda sistnämnda makterna icke helt på måfå kastat sig i striden, utan verkligen drifvits därtill genom yttre orsaker. Af dessa är den starkaste att söka just hos den bland de mot Sverige förbundna makterna, som under själfva kriget jämförelsevis minst dragit uppmärksamheten till sig, hos Danmark.

Förhållandet mellan Sverige och Danmark under skedet 1679—97 är åtminstone i sina hufvudrag väl bekant. Bengt Oxenstjernas antifranska tendenser förenade sig med Karl XI:s af traditionen dikterade sympatier för den holsteinske hertigen i att göra Johan Gyllenstjernas nordiska och i viss grad franskvänliga politik om intet. I samma mån som Sverige beslöt sig för att utbyta sitt forna franska klientel, ej mot en själfständig svensk eller nordisk statskonst, utan mot en riksfurstepolitik på tysk botten, i samma mån måste det träda i en allt skarpare motsats till Danmark. Danmark lockades genom själfva sitt läge ännu starkare än någonsin Sverige att göra sin hufvudsakliga politiska insats i det tyska rikets brokiga partikamp. Men på sin väg mot Tyskland stötte det här och där mot svenska områden, hvilka Sverige med all flit sökt foga in till en sammanhängande länderkedja från Odermynningen till Wesers utlopp i Nordsjön. Blefve denna kedja, trots Danmark, färdig, så afskures ock Danmark från den genaste och bekvämaste förbindelsen med fastlandet. Därför måste de danska konungarne med samma flit söka att spränga den kedjan som de svenska att fullborda den, och striden kom att i all synnerhet gälla det område, som skulle blifva den sammanbindande länken, hertigdömet Holstein-Gottorp. På

mångfaldigt sätt gjorde sig visserligen inflytelser från den stora motsättningen mellan Ludvig XIV å ena samt kejsar Leopold och Wilhelm III å andra sidan gällande i de båda nordiska rikenas förhållande till hvarandra, men de förmådde aldrig skjuta å sido den spänning, som holsteinska tvisten vållat. Hur nödvändigt än för Sveriges då inslagna politik det i Altona 1689 fullbordade verket varit, så låg detta dock sedan som en besvärande tyngd så för Sverige som för Danmark, hindrande hvarje hjärtlig samverkan dem emellan.

Kongressen i Altona gaf nämligen en uppgörelse för stunden men ingalunda något varaktigt slut på tvisten mellan Danmarks krona och hertigen af Holstein-Gottorp. Osämjan mellan de båda parterna var för bitter och för djupt inrotad för att kunna utjämnas endast och allenast genom en fördragsakt, allra minst genom en under så svåra och osäkra förhållanden framtvingad[1]. Utan det tryck, som Sverige och de makter, hvilka Sverige förmått att antaga sig hertigens sak och garantera hans rättigheter, öfvat på medlarne vid kongressen, särskildt på kejsaren och Brandenburg, skulle fördraget aldrig kommit till stånd eller åtminstone fått ett helt annat innehåll. Danmark visste väl, att den politiska kombination, för hvilken dess hårdnackade motstånd omsider måst vika, ingalunda inom sig var enig och stark, och däri låg just en frestelse att vid första goda tillfälle söka upprifva fördraget. Det dröjde ej särdeles länge, förrän ett sådant tillfälle erbjöd sig, ty såväl medlarne som de nämnda garanterande makterna hade sedan år 1689 intresserats i det stora koalitionskriget med Frankrike. Så länge detta varade, skulle åtminstone de flesta bland dem säkert ej gärna taga på sig några djupare bekymmer för holsteinska sakens skull, därest denna skulle visa nytt prof på sin förmåga att städse lefva upp igen.

Hufvudorsaken till de ständigt förnyade tvisterna mellan danske konungen och hertigen af Holstein-Gottorp låg i den suveränitet, hvilken Roskildefreden tillförsäkrat hertigen öfver hans besittningar i Slesvig och hvilken suverä-

[1] Se L. Stavenow, Sveriges politik vid tiden för Altonakongressen 1686—89 (i Sv. Hist. Tidskrift 1895).

nitet frederna i Köpenhamn och Fontainebleau samt senast Altonafördraget högtidligen bekräftat. Ty så länge hertigen ägde suveränitet med däraf följande fri rätt att i sitt område hålla trupper, bygga fästningar o. s. v. kunde Danmark intet ögonblick känna trygghet, att han ej skulle slå sig samman med dess fiender — hur mycket än de gång efter annan "utsträckta, förbättrade och förnyade" unionerna stadgade en fast och beståndande vänskap mellan de båda befryndade furstehusen. Det hade ju ock faktiskt gått så, att hertigen genast på det närmaste förbundit sig med den makt, som förskaffat honom denna nya ställning, med Danmarks arffiende Sverige. Följden blef naturligtvis, att medan hertigen med ifriga händer grep efter sina fulla suveränitetsrättigheter, betonade danske konungen lika ifrigt, att ingenting finge ske i strid mot de fundamentala unionsfördragen[1]. För bägge parterna syntes det vara ett lifsvilkor att häfda sina påstådda rättigheter. Alltsedan 1660 hade också inga löften, ingen än så dyrt besvuren traktat förmått hindra den ene eller den andre att vid första läglige tillfälle återkalla de medgifvanden, som han förut i ogynnsam situation nödgats göra.

All den oro, som måste följa af slika stridiga principer och så skarpt motsatta intressen, upprördes ånyo på det lifligaste efter hertig Kristian Albrekts vid nyåret 1695 timade bortgång. Den danske konungen, Kristian V, framställde till hans efterträdare, den unge hertig Fredrik IV, åtskilliga fordringar, bland hvilka krafvet på unionernas förnyande blef det för framtiden mest betydelsefulla. Denna ifver för unionerna mynnade nämligen omsider ut i en bestämd fordran, att hertigen skulle förminska antalet af sina trupper; att han framförallt skulle bortsända en svensk infanteribataljon, hvilken han fått öfvertaga från Bremen-Verden; samt att han skulle alldeles inställa de befästningsarbeten, för hvilkas skull han egentligen underhandlat till sig nämnda svenska styrka[2].

---

[1] De viktigaste af dessa voro unionen i Rendsburg 1533 och "die extendirte und verbesserte Union" af år 1623, tryckta i Lünig, Teutsches Reichsarchiv, X, s. 32 f. och 63 f.

[2] Theatrum Europæum XIV, s. 806 f.

Så var bragt å bane den tvistefråga, som sedan under en lång följd af år skulle vålla split mellan Danmarks konung och hertigen: frågan om den senares rättighet att företaga nya befästningsarbeten, den förre ohörd. Det var emellertid tydligt, att man å bägge sidor syftade längre än blott till klargörandet af en omtvistelig rättssak. Fick hertigen sin fästning Tönningen och dessutom åtskilliga skansar i godt skick samt försedda med tillräcklig besättning, så blef han lätt en ganska otreflig granne för sin kungliga frände. Lyckades konungen hejda hertigens säkerhetsåtgärder, så skulle det ligga i Danmarks hand att vid första lägliga tillfälle nödga huset Gottorp tillbaka i dess gamla beroende ställning.

Tills vidare utdrogs striden under hela året 1695 genom vidlyftiga och tunga rättsdeduktioner från bägge de tvistandes sida. Hertigen sökte under tiden ifrigt sin hjälp utanför Danmarks gränser och bevekte slutligen kejsaren, hvilken ju ogärna måste se den hotande nordiska tvisten, att ingripa. Tillsammans med Brandenburg och Kur-Sachsen förmådde kejsaren på våren 1696 danske konungen att skicka sändebud till en förberedande kongress i Hamburg, och på denna enades man efter åtskilligt besvär om preliminärerna. Därpå kunde fredskongressen, under de nämnda makternas medling, i augusti månad s. å., taga sin början i Pinneberg.

Huru mycket än parterna genom mångordiga utredningar sökte vid kongressen styrka sina påstådda rättigheter, kom dock aldrig hufvudvikten att ligga på rätts- utan på makt- och intresses-synpunkten. I förkänsla däraf hade Karl XI så ifrigt sträfvat att omgifva Altona-fördraget med en stark garanti, hvilken kunde sörja för dess verkställighet till hertigens fromma[1]. Medvetandet därom hade ock

[1] I tidens diplomatiska korrespondens omtalas ofta kort och godt "garanterna", d. v. s. garanterna af Altonafördraget och då åsyftas Sverige, huset Lüneburg samt England och Holland. Utom dessa har äfven kejsaren gifvit sin garanti för fördraget, men han omtalas alltid såsom "mediator". Kejsarens garantiförbindelse — tr. hos Lünig, Teutsches Reichsarchiv X, s. 226 — är för öfrigt den enda formliga sådana, som jag sett. Antagligen hafva väl de öfriga afgifvit liknande förbindelser, men de hafva dessutom

drifvit hertigen att stärka sin ställning genom allianser, i hvilka han erhållit försäkringar för sina rättigheters skydd. Tydligtvis skulle det nu ytterst ankomma på garanternas hållning[1], huruvida konungen af Danmark eller hertigen af Holstein-Gottorp skulle få sin fördel af det gällande rättsförhållandets oklara och omtvisteliga bestämmelser. Af medlarne hade nämligen de två mäktigaste, kejsaren och kurfursten af Brandenburg, så många viktiga intressen att på skilda håll bevaka, att deras uppträdande vid kongressen mer eller mindre måste påverkas af yttre hänsyn. Kurfursten af Sachsen var genom gamla och nya band nära förenad med den danske konungen.

Bland de makter, hvilka jämte medlarne medverkat till förlikningen i Altona samt sedan i en eller annan form utlofvat sin garanti för densamma, voro endast tvenne direkt intresserade i slesvig-holsteinska frågan, men dessa båda dess lifligare: Sverige och huset Braunschweig-Lüneburg. Sverige betraktade hertigens af Holstein-Gottorp "conservation" rent af såsom en hörnsten för sin tyska politik: man behöfde hertigen icke blott som en ständig boja om foten på den gamle rivalen Danmark, utan äfven just som den nödvändiga föreningslänken i kedjan af Sveriges utländska besittningar. Den fördel Sverige således hade af hertigen ökades genom den nära sammanslutningen mellan denna och hertigarne af Braunschweig-Lüneburg.

Gent emot sina många antagonister inom det tysk-romerska riket öfver hufvud, och särskildt inom de Neder-Sachsiska och Vestfaliska kretsarne, behöfde de nämnda furstarne, hertig Georg Vilhelm af Celle och hans yngre broder hertig Ernst August af Hannover-Calenberg oundgängligen stöd hos starkare grannmakter. Bekant är, huru de vacklade mellan olika förbund ännu under förhandlingarna före Altona-fördraget[2]. En fast punkt i deras utrikes

genom alliansfördrag öfverenskommit om speciell garanti. Jfr de hos Lünig, anf. arb. X, s. 242 och Dumont, Corps universel diplomatique, VII, 2, s. 364 meddelade fördragen.

[1] Jfr noten å föreg. sida.

[2] Se härom L. Stavenow, anf. arb. Om den hannoveranske hertigen vacklan äfven senare, se O. Malmström, Nils Bjelke såsom generalguvernör i Pommern (Lund 1896) s. 96 f.

politik var emellertid deras misstänksamhet mot kronan Danmark: dennas besittningar och deras egna tangerade hvarandra på alltför många punkter, för att under dessa "arronderingarnas" dagar en god nabosämja skulle varit möjlig mellan dem och den danske konungen. I stället kände sig de båda Lüneburgarne dess mera solidariska med hertigen af Holstein-Gottorp, hvilken ju hade ändå mera att befara från Danmarks sida än de. Sedan de förmått sig att tillsvidare lugna sin åtrå efter Bremen-Verden, drefvo omständigheterna dem att allt djupare förbinda sig icke blott med nämnde hertig utan ock med Sverige gentemot Danmark. På deras böjelse att gå tillsamman med Frankrike blef det slut år 1692 därigenom, att de då nära förbundo sig med kejsaren mot att denne förlänade den yngre af bröderna kurfurstevärdighet. Denna "nionde kursak" framkallade nämligen den bittraste opposition inom riket, mot kejsaren och mot huset Lüneburg. Så nödgades de båda att allt närmare sluta sig tillsamman. Den äldre Braunschweigska grenen, huset Wolfenbüttel med hertig Anton Ulrik i spetsen, besvärade sig högljudt öfver hertig Ernst Augusts upphöjelse och fann genklang hos en mängd tyska riksfurstar — vare sig nu dessas territoriella intressen kommit i konflikt med Lüneburgarnes framgångsrika huspolitik, eller allenast deras furstefåfänga sårats af det företräde, som hastigt kommit en af deras gelikar till godo [1]. De "opponerande eller korresponderande furstarne", såsom denna opposition vanligen nämnes i tidens diplomat-språk, sökte sin styrka hos utländska makter: hos Frankrike, som ej försummade ett så godt tillfälle att rikta ett slag mot kejsaren och förlama hans krigspolitik, samt hos Danmark, hvilket med oro följt Lüneburgs nära anslutning till hertigen af Holstein-Gottorp och gärna grep lägligheten att något kväsa dess makt. Ju mera Danmark trädde i förbindelse med de korresponderande furstarne, desto lifligare och varaktigare intresseradt blef huset Lüneburg af den garanti för hertigen af Holstein-Gottorp, hvilken det ursprungligen tvekande och

[1] Om denna opposition strödda notiser hos Klopp, Der Fall des Hauses Stuarts und die Succession des Hauses Hannovers in Gross-Britannien, t. ex. VI, s. 126 f., 354 f.

först i följd af Danmarks okloka tilltag mot Hamburg år 1686 åtagit sig.

För Sveriges dåtida politik var det en oskattbar fördel att genom dylik intressesgemenskap med huset Lüneburg kunna förstärka sin position i Tyskland; Lüneburgarne åter kände sig i Sverige och Holstein-Gottorp äga det ryggstöd inom riket, som de trots sin nära förbindelse med kejsaren och med konung Vilhelm III af England oundgängligen behöfde. Det blef då dessa tre makter, som närmast fingo stå hvarandra ömsesidigt bi, ty annars var hela Europas intresse samladt kring det stora kriget med Frankrike. De båda andra makter, som garanterat Altona-fördraget, England och Nederländerna, voro ju jämte en af medlarne därvid, kejsaren, hufvudparter i kriget; Kur-Sachsen och Brandenburg, de båda andra medlarne, deltogo såsom riksfurstar. Äfven Lüneburgarne måste, så i följd af sina territoriers belägenhet, som än mera på grund af sin tacksamhetsskuld till kejsaren nära intressera sig för fejden mot Ludvig XIV, och såsom medlemmar af tyska riket uppträdde så hertigen af Holstein-Gottorp som Sverige och Danmark bland de krigförande. I Nederländerna, i Haag, där de allierades ministrar under kriget samlades till rådplägningar, möttes således representanter för alla dessa mer eller mindre skarpt motsatta furstar. Det var tydligt, att där under det gemensamma företagets täckmantel skulle utveckla sig ett lifligt intrigspel vid de olika små meningsgruppernas försök att öfverflygla hvarandra hos de mäktigare bundsförvanterna. Kanske skulle tillika en eller annan bland de allierade rent af utbjuda sina tjänster åt den gemensamma fienden, åt Frankrike. Och tvifvelsutan skulle ställningen i norden, hvilken af skilda grunder intresserade de flesta makter, röna inverkan af händelsernas gång i koalitionens högkvarter.

1689 års koalition delade alla dylika stora förbunds öde att förlamas och hardt när söndersprängas genom inre motsättningar. Hvarje af hufvuddeltagarne betraktade och värderade det “gemensamma företaget“ på sitt vis. Ingen bland dem hade dragit i fält i någon sorts oegennyttig af-

sikt att befria Europa från Ludvig XIV:s hänsynslösa öfvervälde. Generalstaterna skådade som vanligt ifrigt efter sin åtrådda fästningsbarrier mot Frankrike. Konung Vilhelm III var själf god holländare, men hade dessutom dels sina konungarikens vidsträckta handelsförbindelser att bevaka, dels en särskild räkning att uppgöra med huset Stuarts skyddspatron. För kejsaren kom i betraktande såväl den gamla rivaliteten mellan husen Habsburg och Bourbon — af särskild betydelse vid en tidpunkt då man mer och mer började spekulera på den siste spanske habsburgarens kvarlåtenskap — som reunionerna med deras följder och anfallet på Pfalz, ockupationen af Filipsburg m. fl. orter. Men tack vare Ludvigs sluga statskonst hade kejsaren samtidigt i öster, vid Donau, ett annat stort krig att föra och ett, hvilket intresserade honom närmare än omsorgen om några riksländer och städer vid Rhen: kriget med ottomaniska Porten. Kejsaren visade också en för hans medallierade oroväckande böjelse att till kriget i Ungern sända sina bästa trupper och sina duktigaste härförare samt att jämväl genom separata förbund och konventioner draga dit den ene eller andre riksfursten. Det var därför helt naturligt, att rikskriget gick skäligen illa, att sjömakterna kände sig oförhindrade att lika väl som kejsaren bekymra sig mest om de dem närmast liggande sakerna, och att bundsförvanterna i andra ledet, med sådana exempel för ögonen, ifrigt fikade efter att tillskansa sig speciella fördelar genom sin mer eller mindre direkta insats i kriget mot Frankrike.

Särskildt var den danska statskonsten i beskäftig verksamhet för att komma ur den tämligen isolerade ställning, hvari den alltsedan Altonafördraget befunnit sig. Inom det romerska riket hade det sig därvidlag ingen egentlig svårighet för Danmark. Af de tre medlarne i Altona behöfde man föga taga kejsaren med i beräkningen, upptagen som han var på andra håll; Brandenburg hade aldrig ställt sig bestämdt ovänligt mot Danmark, och för öfrigt började kurfursten Fredrik III att hafva sina tankar allt för upptagna af sitt stora lifsmål, af konungaplanerna, för att få tid till någon af dessa oberoende politik. Den sachsiske kurfursten

stod sedan gammalt i förtrolig vänskap och nära släktförbindelse med konungen af Danmark, och man hade befästat detta vänskapliga förhållande genom ett år 1694 slutet förbund [1]; Danmarks hållning i 9:nde kursaken stärkte yttermera bandet, alldenstund Kur-Sachsen ägde en speciell missnöjes-anledning mot hertigen af Hannover, sedan denne utan vidare ockuperat det 1689 lediga, omtvistade Sachsen-Lauenburgska arfvet. Hos de opponerande furstarne, Braunschweig-Wolfenbüttel, Sachsen-Gotha, Münster, Hessen-Kassel m. fl. — kunde Danmark naturligtvis påräkna samma stöd som dessa å sin sida önskade från dess sida.

Den omsorg Danmark således tog om oppositionen i nionde kursaken skulle ock i viss grad tillförsäkra det om Frankrikes välvilja. I viss grad — ty huset Lüneburgs framträngande, mot hvilket Danmarks intresse härvidlag vände sig, bekymrade Frankrike mindre, men destomera allt, som kunde bidraga till rikets inre splittring och kejsarens försvagande, därför nu äfven oppositionen i och för sig. Utom detta hade Danmark alltid lyckats bevara en till det yttre orubbad vänskap med Frankrike: 1691 års neutralitets- och subsidiefördrag var ett prof härå [2]. Hos Frankrike allena kunde ju Danmark finna någon motvikt, i fall Sveriges och sjömakternas tryck blefve alltför svårt. Men i det hela lågo de nordiska sakerna för Frankrike likaväl, som för kejsaren något i fjärran: de intresserade ej direkt på annat vis, än hvad beträffade utsikten till eventuellt behöflig diversion från ena eller andra makten. Men därvidlag visade Frankrike en för Danmark ytterst obehaglig böjelse att allra helst räkna på sin gamla stridskamrat från 30-åriga kriget, och att endast i nödfall, då Sverige gick sina egna vägar, nöja sig med Danmarks tjänster. Och dessutom, mot det för Danmark vid en eventuell kris farligaste, Englands och Hollands hotande flottor, skulle Frankrike aldrig kunna gifva någon betydande hjälp. För att en gång få sina önskningar mot hertigen af Holstein-Gottorp realiserade såg

---

[1] Enl. ingressen till alliansen mellan Danmark och Kur-Sachsen af 29 mars 1698.

[2] Om detta fördrag se Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France, XIII, Danemark, s. 94.

Danmark alltså endast en säker utväg: att vinna sjömakternas öra och understöd. Ty för en uppgörelse i godo med Sverige eller huset Lüneburg om saken gåfvo den allmänna situationen och ställningen i det tyska riket inga utsikter.

Den för tidens svenska och danska statsmän nästan axiomatiska motsättningen mellan de bägge nordiska rikenas politik mynnade således närmast ut i en Danmarks ifriga äflan att afvinna Sverige försteget i sjömakternas ynnest. I själfva verket syntes utsikterna därvidlag vara ganska lofvande för Danmark. Sveriges förbindelser med Holland voro visserligen gamla, och de borde hafva stärkts genom snart tvenne decenniers dittills för båda kontrahenterna fördelaktig politisk samverkan, men där hade småningom kommit åtskilligt emellan, som stört vänskapen. Den svensk-danska öfverenskommelsen af år 1691 om åtgärder till den neutrala handelns skydd under det pågående sjökriget var ett för sjömakterna oangenämt drag, hvilket Vilhelm III och holländarne lättare kunde förlåta hos Frankrikes bundsförvant Danmark än hos sin egen allierade Sverige [1]. Härtill hade sällat sig en annan missnöjesanledning för sjömakterna genom det intrång, som under sista tiden gjorts i främmande handelsexpediters fria verksamhet inom Sverige. Den kungl. förordningen af 28 april 1687 (g. st.) upplifvade nämligen äldre föreskrifter om utländske handelsresandes vistelsetid inom svenska riket, genom hvilka denna — deras "liggedagar" — begränsades för hvar och en till högst tvenne månader årligen [2]. Visserligen förlängdes liggetiden redan samma år till högst fyra månader, men detta var dock en så kort tid, att någon lönande affärsverksamhet därunder knappast kunde anknytas — något som ock tydligen med förordningen åsyftades. Upprepade gånger besvärade sig därför Hollands och Englands sändebud i Stockholm öfver dessa bestämmelser, men Karl XI var icke sinnad att göra

---

[1] Jfr F. F. Carlson, Sveriges historia under konungarna af Pfalziska huset, V, s. 376 f. om en svårare konflikt mellan Sverige och England rörande sjöfarten under dessa år.

[2] Denna förordning är tryckt i Stjernmans saml. af kungl. bref m. m. rörande Sveriges handel etc., IV, s. 855 f. Den hänvisar utom till Sveriges lag närmast till Handelsordinantien af 1673 (tr. ibm. s. 6 f.).

någon eftergift, och han stärktes i det stycket af den om näringarnas uppsving måne Fabian Vrede[1]. Detta och den stränghet, med hvilken den reformerta lärans bekännare bemöttes i Sverige, retade sjömakterna högeligen och gjorde dem alltmera "kallsinniga" mot sin allierade. Den så inträdande kylan ökades än mera i följd af de förhandlingar, som särskildt under åren 1696—97 allt lifligare fördes om snart slut på det stora kriget och om en eventuell fredsmedling.

I juli 1696 började det sedan länge flygande ryktet om en snart förestående separatfred mellan Frankrike och Savoyen, trots alla dementier, taga den bestämdaste form. Fredsfördraget i Turin undertecknades visserligen först den $\frac{19}{29}$ augusti, men långt dessförinnan insåg man, hvilken betydelse denna fred skulle få för koalitionskriget i dess helhet. Vilhelm III skref redan $\frac{4}{14}$ juli bekymrad till Heinsius, den holländske rådspensionären: nu vore viktigast hindra huset Habsburg att afstå från kriget i Italien genom att neutralisera detta område[2]. Det var ju tydligt, att om Ludvig den XIV:s bäste fältherre, Catinat, blef med sin här ledig från tjänsten i Italien, så skulle krigsbördan falla än

---

[1] Genom kungl. bref till öfverståthållaren och magistraten i Stockholm d. 26 okt. 1694 underströks den äldre förordningen. Se STJERNMAN, anf. arb. V, s. 494.

Heeckerens och Robinsons memorial öfver denna sak, dat. Stockholm d. $\frac{14}{24}$ febr. 1695 — S. R. A. Hollandica, bland noter från holländska sändebud — vållade nedsättandet af en stor kungl. kommission, hvilken d. $\frac{2}{12}$ dec. s. å. afgaf sitt betänkande — tr. hos STJERNMAN, anf. arb., V, s. 544 f. Ganska betecknande är ett skarpt replikskifte mellan Bengt Oxenstjerna och Fabian Vrede i rådet någon tid efter Karl XI:s död. Grefve Bengt insinuerade tydligt nog, att andra motiv än allenast omsorg för handeln spelat in i denna affär, hvarmed han naturligtvis åsyftade franskt inflytande. Se rådsprot. d. 17 juni 1697 (g. st.).

[2] Archief van Heinsius, III s. 202. — Den $\frac{14}{24}$ juni skref Vilhelm till Heinsius: — — "Indien de saeken in Piemont qualyck afloopen, sal men [= het hof van Weenen] wel een andere tael moetin voeren; — — — Indien men aldaer tot een separate vrede komt, vrees ick dat men wel sal moetin blindeling aennemen de conditien die Vranckryck aenbidt." Ibm. s. 197.

mycket tyngre på de förbundne vid Rhen, utan att kejsaren där förmådde ställa någon ekvivalent. Men inga dylika föreställningar hjälpte. Den $\frac{27 \text{ september}}{7 \text{ oktober}}$ 1696 undertecknades för kejsarens, Spaniens, Frankrikes och Savoyens räkning ett stilleståndś- och neutralitetsfördrag rörande Italien [1].

Genom dessa händelser i Italien, freden och förhandlingarna om neutraliseringen, fingo England och Holland en plausibel förevändning att i sin tur, utan alltför stor hänsyn till bundsförvanterna, se sig om efter lämpligaste sätt att komma ur kriget. Faktiskt och i hemlighet hade de redan förut känt sig för i den vägen [2]. Nu tog allt en starkare fart; man skred öppet till fredsförberedelser genom att söka enighet om medlare, och sjömakterna läto kejsaren förstå, att de nu tänkte sluta fred, äfven om han ej komme med [3].

Härigenom kommo med ens de båda nordiska makterna, Sverige och Danmark, att träda i förgrunden. Bägge voro visserligen för vissa af sina besittningar invecklade i rikskriget mot Ludvig XIV, men ingendera hade helt afbrutit den diplomatiska förbindelsen med Frankrike. Till Sverige, som dock menades stå kejsaren och sjömakterna närmast af de båda, hade konung Ludvig midt under brinnande krig sändt efter hvarandra ett par af sina dugligaste diplomater, markis de Bethune och, då han inom kort dog, grefve d'Avaux, såsom ambassadörer [4]. Karl XI höll däremot under kriget i Paris endast en kommissionssekreterare, Johan Palmqvist. Ännu mindre kunde det komma i fråga att afbryta förbindelserna mellan Danmark och Frankrike, då ju den förstnämnda makten befann sig i den senares klientel. Detta tillvägagångssätt i de yttre formerna, hvilket fullt motsvarade den medelvägspolitik, som Sveriges och Danmarks realintressen fordrade, gaf de båda nordiska makterna en viss opartisk mellanställning och vållade, att när en mediation

---

[1] Dumont, anf. arb., VII, 2, s. 375.

[2] Genom den hemliga underhandlingen mellan Dykvelt å Vilhelm III:s vägnar och Callieres å Ludvig XIV:s. Se Klopp, anf. arb. VI, s. 359 f.

[3] Klopp, anf. arb. VII, s. 260 f.

[4] Bethune fick först efter sin ankomst till Sverige ambassadörvärdigheten. Se Recueil des instructions etc. II, Suède, s. 151.

ifrågasattes, valet af medlare lätt borde falla på dem, på endera eller båda. De hade också bägge tidigt nog fattat den möjligheten i sikte och under krigsåren ifrigt bemödat sig, Sverige att allena bli medlare, Danmark att åtminstone jämte Sverige få det uppdraget. Fastän medlarens kall plägade vara rikt på förtretligheter, var det likväl ifrigt eftersökt för den ära det medförde och kanske ännu mer, emedan det gaf mången läglighet att genom skickligt anbragta småtjänster göra sig än den ene än den andre förbunden. Föll det nu på Danmarks lott, så var därmed åt detta gifvet det ypperligaste tillfälle att komma ut ur dess obehagliga, isolerade ställning.

Hos danska hofvet väckte också underrättelsen om Savoyens separatfred den lifligaste belåtenhet. Den allmänna situationen artade sig just då rätt väl efter dess önskningar. Mellan Sverige och kejsaren utspann sig en allvarsam konflikt med anledning af den bekanta Meklenburg-Güstrowska arfstvisten, och samtidigt ökades allt mera kylan i Sveriges förhållande till sjömakterna. Till oenigheten öfver handelsangelägenheterna, hvilken egentligen vållat "kallsinnighet" från Englands och Hollands sida, lades nu en misstämning hos den svenska regeringen, väckt i följd af Vilhelm III:s hemliga fredsunderhandlingar med Ludvig XIV. Man befarade i Sverige, att dessa icke, såsom det föregafs, allenast åsyftade att klargöra några preliminära spörsmål, utan att de skulle mynna ut i en separatfred. Så kunde helt lätt hedersuppdraget att blifva hela Europas fredstiftare gå Sverige förbi, och öfver den möjligheten oroades man mycket i Stockholm. Hollands sändebud därstädes, Heeckeren och Rumpf, hade under sommaren 1696 haft åtskilligt att mäla om de misstänksamma blickar, med hvilka svenska regeringen åsåg det förstulna spelet i Holland. När så detta avancerat så långt, att generalstaterna d. $\frac{24 \text{ aug.}}{3 \text{ sept.}}$ 1696 formligen beslutat sig för att acceptera Sveriges medling, mottog Bengt Oxenstjerna Rumpfs komplimenter häröfver med särdeles ovänlig kyla, och till Stahremberg, kejsarens minister i Stockholm, utlät han sig, att det tydligen ej behöfdes

någon medlare, enär man på egen hand i Haag reglerade allting [1].

Med allt annat än ledsnad och beklagande såg danska hofvet denna sakernas gång. Ju sämre Sverige stod, dess angenämare för dess gamle rival. Den danska politiken märktes också allt oftare på skilda håll motarbeta Sveriges planer. På sommaren 1696 ingingo till Stockholm underrättelser, att Danmarks minister i Haag, Lente, ifrigt bemödade sig att afvända de allierade från att antaga Sveriges ånyo erbjudna medling. Ehuru danske gehejmerådet, sedermera storkansleren, grefve Reventlow försäkrade till svenske ministern i Köpenhamn, Leijonclo, att danska konungen ingalunda gifvit anledning till något dylikt och att Lente omöjligt skulle vågat några så djärfva steg å egen hand, hvadan alltsamman måste vara falska nyheter, kände man sig å svenska sidan ej det ringaste öfvertygad eller lugnad [2]. Blott några månader senare, när man ändtligen hunnit öfver de ovissa förberedelsernas stadium och just var i begrepp att skrida till verklig fredsunderhandling, skulle det till fullo visa sig, att misstanken var befogad och att Danmark icke ville lämna något oförsökt för att nå ett så ypperligt tillfälle att komma i nära kontakt med Europas samtliga ledande makter.

Efter långvariga underhandlingar mellan de allierade bragtes omsider enighet så till vida till stånd, att kejsarens och samtliga de allierades ministrar d. $\frac{26\ \text{jan.}}{5\ \text{febr.}}$ 1697 hos Lillieroot gjorde formlig ansökan, att Sverige ville åtaga sig medlingen vid den allmänna fredskongressen [3]. Ännu de sista dagarne före detta steg hade Lillieroot tyckt sig spåra

[1] Heeckeren till Heinsius d. $\frac{12}{22}$ sept. 1699 — i Archief van Heinsius, III, s. 212. Generalstaternas beslut af 3 sept. (n. st.) är tryckt i Actes et memoires des negociations de la paix de Ryswick, I, s. 229 f. I en ibm. förekommande fransk öfversättning är dateringen felaktigt satt till d. 30 sept.

[2] Leijonclo till Karl XI d. 31 juli 1696 (g. st.). Att intrigerna fortsattes, visar Lillieroots bref till Karl XI d. $\frac{16}{26}$ jan. 1697.

[3] Se Lillieroots bref till Karl XI d. $\frac{30\ \text{jan.}}{9\ \text{febr.}}$ och $^{2}/_{12}$ febr., äfvensom Actes etc de la paix de Ryswick, I, s. 279.

danska intriger åsyftande att så oenighet mellan de allierade och hindra fredsverket. I Köpenhamn väckte också underrättelsen om denna Sveriges definitiva framgång den djupaste bestörtning [1]. Men den danska regeringen var ej hågad att ens nu uppgifva allt hopp om att få hand och inflytande med i den stora uppgörelsen. I december 1696 (n. st.) hade Danmark afslutat ett hemligt allians- och subsidiefördrag med Holland och England, men sökte, emedan detta skulle alldeles hemlighållas, att tillika bevara sin gamla förbindelse med Frankrike orubbad [2]. Under sådana omständigheter trodde man sig i Köpenhamn kunna räkna på, att å ena sidan sjömakterna i följd af denna nya öfverenskommelse, å andra sidan Frankrike enligt dess gamla löften skulle vara gynnsamt stämda för en dansk fredsmedling, allenast denna på ett rätt energiskt sätt erbjödes. Budskapen från Sverige samtidigt uppmuntrade till sådan åtgärd.

Under de första månaderna af år 1697 inkommo nämligen till Köpenhamn åtskilliga underrättelser om tillståndet i Sverige, hvilka måste behaga den danska regeringen särdeles väl. I det gamla årets sista dagar sände den danske ministern i Stockholm Bolle Luxdorph hem en färglagd skildring af den allmänna nöden inom det svenska riket: "saa elendig en tilstand haffver ike verit i Sverig siden Gustavi Primi tijder". Han menade förvisst, att komme det till verkligheter, "saa skulle man vel faa at se, at det, som en gang ulökeligen mist, kom med Glede og fornoijelse til at danse tilbage igien [3]". En sådan utbredd nöd skulle tydligen alldeles förhindra den svenska regeringen från att företaga några kraftiga militära åtgärder, ifall sådana behöfdes. Än allvarsammare artade det sig för Sverige, när Karl XI:s svåra sjuklighet utbröt, hotande att snart låta riket fresta ovissa öden under en månghöfdad och där-

[1] "Det är otroligit, huru obehagliga desse tijender här voro, och kunde man skönja på ministrernes contenance, ehuru dhe den förbärga ville, hurusom dem invärtes lijkade" — —. Leijonclo till Karl XI d. 5 febr. (g. st.).

[2] Om nämnda fördrag se Recueil des instructions etc. XIII, s. 93 f. samt Danske Samlinger for historie etc. (udg. af Bruun, Nielsen og Birket Smith) 2 Rekke, IV (Kbhvn 1874—76), s. 224 f.

[3] Luxdorph till Kristian V, d. 23 dec. 1696, (g. st.) tr. af Fryxell, Handlingar rörande Sveriges historia, IV, s. 78 f.

för lätteligen svag förmyndarstyrelse. Den $\frac{10}{20}$ mars hade Luxdorph för första gången att berätta om den svenske konungens sjukdom, och därpå följde, post efter post nya meddelanden därom, alla angifvande att den allvarsammaste lifsfara förefunnes, ehuru man vid hofvet i Stockholm knappast vågade hviska därom [1]. Ovillkorligen riktade sig tanken på det jäsande missnöje, som reduktionens hårda framfart vållat allestädes inom det svenska väldet och hvilket väl knappt skulle kunna hållas tillbaka, ifall Karl XI:s tunga hand domnade bort. "Skulle noget dödsfald paakomme, saa vilde her skee store Revolutioner", skref Luxdorph, och den uppfattningen vann mycket lätt tilltro af danska regeringen, enär ju intet kunde vara denna önskligare, än att Sverige förlamades genom inre split.

Samtidigt med att sålunda den meningen, att Sveriges makt vore i aftagande, började stadfästa sig i Köpenhamn, inträffade därstädes andra budskap af stor betydelse. Dit anlände så den ovälkomna underrättelsen om Sveriges framgång i fråga om fredsmedlingen, men dit kom ock det angenäma ryktet, att en stor rysk ambassad, med tsar Peters förtrogne vän general Le Fort i spetsen, och med hvilken måhända tsaren själf skulle följa, möjligen komme att gästa Köpenhamn [2]. Det skulle ha varit ett besök att sätta värde på, ty ryssarne voro ju af gammalt besvärliga grannar för svenskarne och kunde väl bli det i än högre grad än förr under en så företagsam härskare, som tsar Peter, att döma af hans båda turkiska fälttåg, syntes blifva. Intresset för besöket ökades än mera därigenom, att man trodde sig spåra en stark oro hos svenska regeringen med anledning af nämnda rykte. Svenska konungen skulle just för andra gången affärda Ludvig Fabritius till Moskva och Persien, där han skulle arbeta till Östersjöhandelns fromma (jfr nedan s. 33); från dansk sida tog man för gifvet, att hufvud-

[1] Luxdorph till Kristian V d. 10, 13, 17, 20 mars (g. st.) samt flere följ. bref, alla tryckta af Fryxell, ibm., s. 85 f.

[2] När ryktet eller underrättelserna härom först kommit till danska regeringens kännedom, kan jag ej afgöra; Luxdorph skrifver emellertid, d. 6 jan. 1697 (g. st.) om saken.

afsikten därvid vore att försöka hindra Le Forts besök i Köpenhamn [1].

Under inflytande af dessa olika underrättelser fattade konung Kristian skickelsedigra beslut. För honom stod alltjämt den holsteinska affären såsom alltbehärskande, och han spejade blott efter ett lägligt tillfälle att drifva den framåt mot den lösning han fann för sitt land oundgängligen nödvändig. Följden af, att den saken kraftigt urgerades af honom, skulle i vanliga fall blifvit ett farligt krig emot honom från Sveriges och huset Lüneburgs sida. Men just nu antydde ställningen inom Sverige, att kanske den faran ej vore så stor, ja, att ifall ett danskt-svenskt krig utbröte, rent af ett betydande skadestånd för Danmarks forna förluster till grannmakten skulle kunna ernås. Den nödiga förutsättningen därvid var, att Karl XI:s sjuklighet fortfor, allra helst att den ledde till Karls dödliga frånfälle. Emellertid var detta något ovisst att räkna med, och där funnos betydelsefulla omständigheter, som borde tagas i akt, under det man afbidade, hvilken vändning sakerna skulle taga i Sverige. Främst borde Danmarks intressen bevakas på den europeiska diplomatiens allmänna mötesplats, vid fredsunderhandlingen i Holland, och det kunde ju lättast ske, i fall Danmark sent omsider finge någon del med i fredsmedlingen. Så fick ej det tillfälle till en anknytning med Sveriges granne i öster, Ryssland, som just syntes yppa sig, försummas.

Af den redogörelse, som Leijonclo i sina bref lämnar för händelserna i Köpenhamn, framgår, hurusom dessa olika synpunkter samtidigt gjort sig gällande för konung Kristian och hans rådgifvare. Den $\frac{12}{22}$ mars inberättade Leijonclo på en gång, dels att rykten, ännu ej närmare fixerade, flögo om en snar förändring inom Danmarks beskickning i Holland, dels att en viss Heins med bestämdhet sades skola bli afsänd såsom dansk envoyé till Moskva. Ryktena stadgade sig snabbt, så att Leijonclo redan en vecka senare, d. v. s. d. $\frac{19}{29}$ mars, kunde öfver bägge dessa saker gifva bestämda upplysningar. Då hade underrättelserna om Karl XI:s sjukdom tvifvelsutan nått danska regeringen, om de

[1] Luxdorphs redan cit. bref af 6 jan. 1697.

också ej ännu öfvat någon direkt inverkan på hennes beslut. När så berättelse efter berättelse ingick om den gradvisa försämringen af konung Karls tillstånd och slutligen om hans död [1], kom det en raskare fart i hennes åtgärder. Luxdorph skref d. $\frac{3}{13}$ april från Stockholm, att Karl XI med säkerhet troddes ha aflidit samma dag, ehuru man vid svenska hofvet ännu sökte förheinliga det. Efter detta budskap beslöt danska regeringen sig för att öppet visa, hvad den närmast åsyftade. Den lät sålunda nu, d. $\frac{11}{21}$ april, formligen notificera Leijonclo om den förestående förstärkningen af sin beskickning i Holland, därvid ursäktande sig att underrättelsen komme så sent, hvilket emellertid vållats genom Leijonclos uteblifvande från hofvet under de sista 8—10 dagarne — en dålig ursäkt menade L., då beslutet i fråga varit fattadt redan för länge sedan [2]. Vidare pådref man nu med största ifver utrustningen af det utomordentliga sändebud, som sålunda skulle afgå till den allmänna fredskongressen, så att affärden dit kunde försiggå en vecka tidigare än ursprungligen ämnats. Samtidigt påskyndades Heins' afresa till Ryssland. Därvid verkade ej blott Karl XI:s död utan ock underrättelsen, att det svenska sändebudet, Fabritius, ännu ej lämnat Stockholm: man hoppades, att Heins skulle hinna före honom till Moskva och så få bättre tillfälle att begynna sin underhandling. Slutligen fick ock den holsteinska underhandlingen röna direkt påverkan af dödsfallet i Stockholm: till de danske ministrarne i Hamburg afgingo förnyade befallningar att kraftigt "insistera och påstå" unionsförhållandet såsom grundläggande vid den åsyftade uppgörelsen med hertigen. Detta måste leda till traktatens afbrytande, hvilket väl ock vore Danmarks mening, skref Leijonclo [3].

Af dessa olika åtgärder tilldrog sig för den närmaste tiden den förstärkta beskickningen till Holland den största uppmärksamheten. Konung Kristian beslöt till kongressorten

---

[1] Luxdorph till Kristian V d. 7 april (g. st.).

[2] Leijonclo till Karl XII, d. 12 april (g. st.). — I själfva verket hade Lente redan d. $\frac{1}{11}$ april gifvit Lillieroot underrättelse om saken. Se Lillieroots bref till Karl XI, d. $\frac{3}{13}$ april.

[3] Leijonclo till Karl XII, d. 19 april (g. st.). Jfr nedan s. 25.

därstädes affärda gehejmerådet Plessen i egenskap af ambassadör och upphöjde förutvarande envoyén i Haag, Lente, till samma värdighet [1]. En så storartad utrustning — storartad ej blott genom tvenne sändebud af högsta karakter, utan än mer därigenom att den ene, Plessen, såsom president i kammaren räknades till Danmarks främste och inflytelserikaste män — visade, att konungen af Danmark tänkte i annan egenskap deltaga i kongressen än blott helt anspråkslöst för sina hertigliga besittningar i Holstein. Att denna egenskap skulle vara medlarens, därom tviflade man ej vare sig i Stockholm eller i Haag. Men väl var man oviss om utsikten för Danmark att där nå sitt syfte. Det är en ännu outredd fråga, hvilken först efter en ingående undersökning af danska akter kan besvaras, i hvad mån detta Danmarks steg skedde på grund af aftal eller samförstånd med de respektive krigförande makterna. Leyonclo tvekade ej att gripa den enklaste förklaringsgrunden: Danmark vore säkert eggadt af Frankrike i syfte att, där de franska ministrarne vid fredskongressen ej förmådde "penetrera eller vinna gemüterna", göra Frankrike sin tjänst och tillika få läglighet att bevaka sina intressen i nionde kursaken och holsteinska frågan [2]. Denna uppfattning stöter dock på den svårigheten, att i följd af Danmarks nyss slutna hemliga förbund med sjömakterna dess förhållande till Frankrike ej mera var så odeladt hjärtligt som det tidigare varit. Också tedde sig ej saken lika enkel och klar för Lillieroot. Trots de farhågor, som rådspensionären Heinsius för honom uttryckt, att Danmarks medlingsförsök uteslutande vore tillställdt i Frankrikes intresse, kunde denne icke fullt tro på dessa bekymmers uppriktighet. Han hade sedan någon tid märkt, att sjömakternas hållning mot Sverige varit i ovanlig grad reserverad, hvilket han ej annorlunda kunde förklara än af någon önskan att stå väl med Danmark; han visste ock, att Plessen personligen var särdeles väl anskrifven så hos konungen af England som i Holland, hvadan

---

[1] Leijonclo till Karl XI d. 19 mars. (g. st.)

[2] — — "tror jag visserligt, att Danmark tillsägelse lärer hafva fått af den fransösiske ambassadeuren här, att hans konung vill bestå kostnaden, som af Danmark på ambassaden användes". Leijonclos cit. bref af 19 mars.

ock "några finnas som mycket längtat efter hans ankomst". Allt detta sammanställde han med faktum af det nämnda hemliga förbundet med Danmark, och drog den slutsatsen, att sjömakterna på förhand voro ense med danske konungen och ville nyttja hans tjänster, ehuru ej — väl af hänsyn till Sverige — uppenbarligen utan tillfälligt och under hand[1].

Huru nu därmed förhöll sig, så blef emellertid hela företaget en stor missräkning för Danmark. Då tronskiftet i Sverige försiggått utan all oro, funno de i fredsverket intresserade makterna ingen anledning att ånyo diskutera den en gång efter så mycken tvekan afgjorda medlare-frågan. När Plessen d. $\frac{6}{16}$ maj nådde fram till kongressorten, voro underhandlingarna därstädes i full gång: flertalet af de närvarande ministrarne hade uttryckt sin önskan att fortsätta med arbetet under Sveriges medling samt betygat sina principalers fulla förtroende till denna[2]. Ett sådant förtroende gjorde de danska ambassadörerna "mycket försatte". De försökte genom framställningar rörande Sveriges dåliga tillstånd och dess oförmåga att verkligen garantera freden rubba det än hos den ene än hos den andre af de främmande ministrarne — Lillieroot berättar särskildt om deras försök hos Kursachsens sändebud, Bose[3] — men lyckades icke. Det blef snart alldeles tyst beträffande detta deras syfte[4], och konung Kristian fick så anledning att — såsom Leijonclo senare skrifver — ångra sin onyttiga och kostsamma beskickning[5]. Där var emellertid en sida hos denna, hvilken de svenska diplomaterna, upptagna som de voro af det glänsande medlareuppdraget, synas ej hafva till-

[1] Lillieroots bref af $\frac{13}{23}$ febr., $\frac{10}{20}$ april och $\frac{8}{18}$ maj.

[2] Lillieroot till Karl XII d. $\frac{24 \text{ april}}{4 \text{ maj}}$ och $\frac{1}{11}$ maj.

[3] Lillieroot till Karl XII d. $\frac{15}{25}$ maj samt det protokoll öfver fredskonferenser, hvilket är bilagdt L:s bref till Karl XII d. $\frac{25 \text{ maj}}{4 \text{ juni}}$.

[4] Enstaka försök skönjdes dock. Se Lillieroots bref af $\frac{19}{29}$ juni med bilagda konferensprot. af $\frac{17}{27}$ juni.

[5] Leijonclo till Karl XII d. 3 sept. 1697 (g. st.).

räckligt observerat, och hvilken kom till synes i samband med Danmarks åtgärder i Holstein på våren 1697.

Den Pinnebergska kongressens åtgöranden i den holsteinska tvisten hade redan från början ej gått i någon för Danmark behaglig riktning. På hösten 1696 hade danska regeringen upprört en ny tvistefråga genom att spärra vägen för de hertigens trupper, hvilka befunno sig på hemmarsch från kriget mot Frankrike, därvid förebärande, att hon allenast efter nämnda truppers öfverlåtande i främmande tjänst samtyckt till kongressen i Pinneberg [1]. I den punkten gaf emellertid kongressen Danmark orätt, tillerkännande hertigen rätt till genommarsch, om ock i en för Danmark mildrande form [2]. Och hvad danska regeringen så ifrigt önskat, ett förbud mot hertigens fortsatta fästningsbyggande, lyckades hon ej utverka. Det tydde sig sålunda alltmera därhän, att kongressen blott skulle binda Danmarks fria handlingssätt mot hertigen, utan att lägga motsvarande band å denne. Under sådana omständigheter önskade danska regeringen helt naturligt få slut på hela kongressen, hvilken för öfrigt på våren 1697 förde ett så tynande lif, att allenast en af mediationsministrarne — den Brandenburgska —, men ingen af garanternas sändebud fanns tillstädes [3].

För önskningar af dylik art inträffade Karl XI:s död särdeles lämpligt. Strax sedan underrättelsen om frånfället inträffat i Köpenhamn, gaf danska regeringen sina ministrar vid kongressen befallningar, hvilka synas åsyftat att spränga hela underhandlingen. De danska ministrarne skulle nämligen bestämdt påyrka, att traktaten toge sin utgångspunkt i "unions- och communions"-förhållandet. Gent häremot stod hertigens åstundan att före allt annat få sin rustningsrätt tryggad, och det kunde väntas, att hela verket

[1] Se Theatrum Europæum XV. s. 59; jfr ock Leijonclos bref till Karl XI af d. 15 maj 1696 (g. st.) äfvensom af följ. dagar.

[2] Leijonclo till Karl XI d. 14 dec. 1696 (g. st.).

[3] Leijonclo till Karl XII d. 19 april 1697 (g. st.).

skulle gå isär genom denna motsättning. Ända till en formlig sprängning kom man dock ej närmast, men kongressen ansågs såsom död i följd af medlarnes bortovaro. Och medan danska regeringen något nedstämde sin höga ton — hvarigenom den fullkomligt lugnade den lättrogne Leijonclo — beredde hon sig i själfva verket under tiden oafbrutet för aktivt ingripande i Holstein [1].

En af de första dagarne i maj månad 1697 afreste konung Kristian V till hertigdömena, och knappt hade han anländt dit, förrän rykten om stora förflyttningar af kungliga trupper mot Holstein ingingo till Köpenhamn. När Leyonclo, som då genast afreste för att vara i danska hofvets närhet, ankom till Odense, och än mera efter hans framkomst till Rendsburg, fann han allt i "full motion" och mycket hotande för hertigen af Holstein-Gottorp [2].

Den hemlighetsfullhet, hvarmed allt förberedts, gaf danska konungens företag utseende af ett illistigt öfverfall, genom hvilket man önskade bereda åt hertig Fredrik IV samma öde som år 1675 i Rendsburg vederfarits hans fader hertig Kristian Albrekt. Om verkliga afsikten var sådan, förfelades den genom hertigens snabba undanvikande till Tönningen. Danskarne hafva emellertid — åtminstone sedan företaget så till vida misslyckats — ej velat vidkännas någon dylik plan. Till den engelska ministern Cresset, som från Hamburg skyndat till ort och ställe för oron, försäkrade konungen sig allenast åsyfta nedrifvandet af de 4 skansar, som hertigen "*pendente lite* och *durante tractatu*" låtit uppbygga; när detta vunnits ville han genast draga sina trupper tillbaka igen [3]. Då hade likväl konungen redan vidtagit en åtgärd af betydligt större räckvidd, hvil-

[1] Leijonclo till Karl XII d. 10 maj (g. st.): — — "sedan man förnam, att — — Riksens styrelse (= i Sverige) var satt uti ett så önskeligt stånd — — började man genast draga öronen åt sig — — varandes ingen liknelse till att Danmark något vidrigt nu denna gång, medan konungen i Holsten är, företaga lärer".

[2] Leijonclo till Karl XII, d. 23 maj (g. st.) samt följ. dagar.

[3] Leijonclo till Karl XII, d. 2 juni (g. st.). Samma skäl föreburos i Haag, se Lillieroots bref till Karl XII, d. $\frac{29 \text{ maj}}{8 \text{ juni}}$. Jfr ock danska envoyén i Stockholm Luxdorphs memorialer till svenska regeringen, af d. 2 och 30 juni (g. st.) — i S. R. A., Danica, samling af Luxdorphs memorialer och noter.

ken torde inneslutit själfva hufvudsyftet med den våldsamma kuppen.

Konung Kristian lät nämligen tillställa hertigen ett formligt förslag till hela tvistens förlikning, å hvilket han fordrade hertigens tydliga gillande eller afslag inom bestämd, kort termin — den $\frac{26\text{ maj}}{5\text{ juni}}$ — med hotelse, att där hertigen ej svarade och förordnade ombud för afslutandet, skulle konungen vidtaga kraftigare åtgärder [1]. Genom detta steg satte konungen sig med ens öfver hela kongressverket, blottande sin afsikt att gå medlare och garanter förbi och att i ett ögonblick, som han trodde för sig gynnsamt, på egen hand tvinga hertigen till eftergift. Om företaget lyckades, så ville han dock gifva det ett visst laglighetens sken genom att i den föreslagna förlikningens ingress åberopa kejsarens, Sachsens och Brandenburgs mediation såsom verksam äfven vid denna förlikning. Det är ju ej omöjligt, att denna danska aktion grundade sig på några föregångna aftal med dessa medlande makter, ehuru den mig tillgängliga diplomatiska korrespondensen icke förmäler något bestämdt därom. Något misstänkt ser det ovillkorligen ut, att kejsarens och Brandenburgs ministrar icke ville taga någon befattning med saken utan afsiktligt höllo sig undan [2]. Viktigast var emellertid för konung Kristian att snabbt få saken afgjord och projektet antaget, ty om detta ej lyckades, så var all sannolikhet för, att Sverige skulle egga sina medgaranter att inskrida mot det egenmäktiga och våldsamma tillvägagångssättet.

Lika angeläget, som det således var för konung Kristian att skynda, lika viktigt var det för hertigen att förhala tiden. Redan flere bestämmelser i det för honom framsatta förslaget måste förefalla honom motbjudande: så det starka betonandet af unionsfördragens grundläggande giltighet; så förbindelsen till ständigt samförstånd med danska kronan

[1] Leijonclo till Karl XII, d. 29 maj och 19 juli (g. st.). Nämnda förlikningsprojekt är såsom bilaga fogadt till L:s förstnämnda bref.

[2] Leijonclo till Karl XII, d. 26 maj (g. st.). Jfr ock Lillieroots uppgift, d. $\frac{29\text{ maj}}{8\text{ juni}}$, att den kur-sachsiske ministern i Haag gifvit danske konungen rätt i hans förfarande.

i den yttre politiken; så föreskriften om gemensam milis i hertigdömena, förbudet mot främmande truppers indragande utan ömsesidigt samtycke, samt bestämmelsen, att de nyss uppbyggda skansarne skulle af hertigen åter slopas. Men ännu betänkligare än allt detta var för hertigen att sluta en uppgörelse under sådana yttre villkor, nödgad af Danmark och utan säker garanti för framtiden. Följderna af en formlig brytning skulle väl knappast blifva honom ogynnsammare, enär garanterna då gärna måste komma med i leken. Hunno de blott uttala sig före afgörandet, så skulle de svårligen kunna låta Danmarks uppträdande passera oanmärkt. Hertigen undvek sålunda att på den bestämda dagen svara till det danska projektet, men lät uppsätta ett motprojekt att öfverlämna till konungen. Innan detta öfverlämnande hann ske, inlöpte emellertid, den $\frac{27 \text{ maj}}{6 \text{ juni}}$, till hertigen från Sverige gynnsamma underrättelser om svenska regeringens ifver för hans sak, och då lät han sitt kontraprojekt falla, förlitande sig på att få snar hjälp. Den närmaste följden häraf blef, att de danska trupperna genast efter terminens utgång sattes i marsch mot hertigens skansar, i hvilkas omedelbara närhet de den $\frac{29 \text{ maj}}{8 \text{ juni}}$ befunno sig redo att skrida till angrepp[1]. Innan de hunno företaga sig något afgörande var emellertid tiden inne för den europeiska diplomatiens ingripande.

Den svenska regeringen tog sig genast vid de första underrättelserna mycket lifligt hertigens sak an, men insåg ganska väl, att om något därvid skulle åtgöras, borde det ske genom flere makters samverkan. Därvid räknade den icke på medlarne i Pinneberg — det bekräftade sig ju också, att dessa ej voro att lita på — utan på garanterna, särskildt England och Holland. Så beordrades redan efter de första misstänkta budskapen från Köpenhamn Lillieroot att i Haag vidtaga alla nödiga åtgärder för att korsa Danmarks förehafvande[2]. Där hade under tiden de båda danska am-

[1] Leijonclo till Karl XII, d. 29 maj (g. st.). Beskjutningen af Holmerskans började $\frac{1}{11}$ juni.

[2] Lillieroots bref af $\frac{25 \text{ maj}}{4 \text{ juni}}$, svar å kungl. bref till L. af 8 maj (g. st.).

bassadörerna arbetat oförtrutet för sin konungs sak, och Lillieroot fick på skilda håll röna verkningarna af deras ansträngningar. Plessen, som på grund af sin ställning inom den danska förvaltningen och genom sina gamla förbindelser bäst lämpade sig att uppehålla republikens förtroende till Danmark, uppträdde moderat och visade missbelåtenhet med kraftåtgärderna i Holstein, under det att hans medbroder Lente förde ett högt språk[1]. Så tillförsäkrade de sig vänner såväl i Holland som inom tyska riket. Sina förbindelser begagnade de till att allestädes utbreda den meningen, att Sverige vore vanmäktigt att på egen hand företaga något till sin holsteinske skyddslings fromma[2]. Lillieroot fann också på våren 1697 sjömakternas män "mäkta tröga" till allt som han begärde för hertigens skull. De hade nu "fått fredsaken så uti hufvudet på sig", att de ej ville tänka på något annat, och visade dessutom den största varsamhet, så snart Danmark berördes. Likväl lyckades Lillieroot, då han d. $\frac{25 \text{ maj}}{4 \text{ juni}}$ gjorde framställning till rådspensionären Heinsius, af denne utverka ett löfte, att han ännu samma dag före postens afgång skulle låta meddela de danske ambassadörerne, "att generalstaterne straxt vela sända en flotta åt sundet att understödja hertigen". Likaså lofvade rådspensionären befalla Hopp, generalstaternas minister, hvilken för någon tid sedan afrest till Hamburg, att allvarligen afråda konungen i Danmark från anfall mot hertigen, hvarvid han skulle hänvisa till Englands och Hollands garanti[3]. Dessa löften uppfylldes också, men däremot blef Lillieroot ej i stånd att efter de nya underrättelserna om konung Kristians operationer i Holstein förmå holländarne att verkligen afsända en flotta till norden. När han påpekade det ögonskenligen fredsvådliga i dessa operationer, visade sig Heinsius beväpnad med danska argument häremot: Danmark åsyftade säkerligen blott att få omkull de omtvistade skansarne, och då vore ju faran öfver; endast om konung Kristian sedan ginge längre

[1] Lillieroot till Karl XII, d. $\frac{5}{15}$ juni 1697.

[2] Se Lillieroots bref till Karl XII, d. $\frac{29 \text{ maj}}{8 \text{ juni}}$.

[3] Lillieroots redan cit. bref af d. $\frac{25 \text{ maj}}{4 \text{ juni}}$.

och ej ville draga bort sitt krigsfolk från hertigens land, kunde det vara orsak att kraftigt ingripa[1]. Så skötos de resoluta åtgärderna tillsvidare undan, för att man först skulle se, huru det ville utveckla sig i Holstein.

Där togo nu sakerna snabbt en sådan vändning, att sjömakterna kunde inställa sitt ingripande.

Den $\frac{30 \text{ maj}}{9 \text{ juni}}$ infann sig Englands sändebud i Hamburg, Cresset, i danska högkvarteret och uppmanade å sjömakternas vägnar konung Kristian att inställa fientligheterna, lofvande i stället att skaffa honom satisfaktion för de fyra af hertigen uppbyggda skansarne. Tre dagar senare inträffade äfven Hopp med liknande föreställningar. Gent emot de båda ministrarne gjorde konungen sin redan berörda försäkran, att han allenast ville kullkasta skansarne och sedan draga sin väg i fred, utan att på ringaste sätt omaka hertigens land och undersåtar. Härmed kände sig Cresset och Hopp nöjda, ty hufvudsaken, freden i norden, skulle under alla omständigheter så vara tryggad, medan lagligheten af hertigens steg ju minst sagdt var omtvistelig. Krigsläget i hertigdömena blef också helt kortvarigt. Sedan de danska trupperna efter ett par dagars angrepp tagit Holmerskans, den starkaste af de nya befästningarna, blefvo de nästan utan motstånd herrar öfver de öfriga, hvarpå arméen drogs tillbaka till det kungliga området[2]. Den holsteinska saken gled åter öfver i ett fredligt stadium, att uppgöras på underhandlingens väg.

Men för framtiden blef denna episod af allra största vikt. Den var en för all världen skönjbar bekräftelse på Danmarks diplomatiska nederlag i Rijsvijk. Det hade visat sig, att om också sjömakterna gärna ville hafva Danmarks vänskap och därför sökte undvika alla sådana kraftåtgärder, som måste äfventyra denna, så voro de ändå ej hågade att öfvergifva sin gamla förbindelse med Sverige. Trots allt missnöje i åtskilliga smärre saker höll sig det band, som förenade dem med denna makt, starkt, så länge ej en solid ersättning erbjöd sig. Och just det var den rörliga

[1] Lillieroot till Karl XII, d. $\frac{19}{29}$ juni.

[2] Leijonclo till Karl XII d. 2 och 5 juni (g. st.).

danska politikens svaghet, att den, skådande kring sig åt alla håll efter nya förbindelser, icke förmådde ingifva något rätt förtroende. “De underhandla oupphörligen, och de skilda vägar, som de samtidigt söka följa, hindra dem nästan alltid att lyckas på något håll“, så karakteriserade man i Frankrike de danska statsmännen [1]. Det blef sålunda tydligt för danskarne, att andra medel måste nyttjas, för att de skulle kunna frigöra sig från det förenade trycket af Sverige och Holstein-Gottorp. I själfva verket hade de redan börjat se sig om efter dessa medel genom afsändandet af en beskickning till Sveriges östra granne, till Ryssland.

KAP. II.

Hänsyn till Öst-Europa.

Under det sjuttonde århundradet hade de nordiska rikena allt mer funnit sig föranlåtna till eller rent af nödgats att taga Ryssland, det moskovitiska väldet, med i sina beräkningar. Såsom på något vis med sig själfva jämbördigt ville hvarken Sverige eller Danmark erkänna detta välde: icke blott dess institutioner och umgängesformer, utan ock hela dess statskonst och krigföring buro en orientalisk och — som man brukar säga — barbarisk prägel. De synpunkter, som för Väst-Europa voro bestämmande — striden mellan protestantism och katolicism samt sträfvandet efter makternas jämvikt — öfvade i Moskva af helt naturliga grunder ingen inverkan. Inre oroligheter, tvister med grannarne om gränslandskapen och obehagligheter från den öfvermodige tatarkanen på Krim sysselsatte dessutom de moskovitiska tsarerna tillräckligt. Emellertid hade det ju visat sig, att en annan potentat, hvilken lika litet tog del i världsdelens allmänna intressestrid, den turkiske sul-

[1] I instruktionen för franska ambassadören i Köpenhamn, grefve de Chamilly, dat. d. 17 maj 1698 (n. st.) — tr. i Receuil des instructions etc., XIII, s. 84 f.

tanen, med fördel kunnat tagas till hjälp för att skaffa någon i denna strid svårare ansatt makt luft. Det föredömet hade icke blifvit obeaktadt af de nordiska konungarna. Så hade Gustaf Adolfs lärjungar, särskildt Karl X Gustaf, knutit förbindelser med furstarne af Siebenbürgen, när de behöft en lättande diversion mot kejsaren eller mot Polens konung. Och Fredrik III af Danmark hade vid sin fejd mot Sverige räknat äfven på den verkan, som ryssarnes anfall i fiendens rygg skulle utöfva[1].

För svenskarne innebar det intet nytt att ligga i strid med ryssarne. Genom de bägge rikenas sammanträffande utmed en långsträckt och till stora delar omtvistelig landgräns och i följd af tsarernas böjelse att aldrig definitivt uppgifva sina anspråk på de gränsområden svenskarne småningom hade underlagt sig, förefunnos städse anledningar till nya tvister. Visserligen hade den "eviga" freden i Kardis åsyftat att för all framtid skaffa dessa ur världen, men försöket lyckades som bekant så föga, att nästan omedelbart efter freden ett nytt krig med Ryssland höll på att utbryta[2]. Då besvors faran genom Plüsamünde-fördraget, men för att än starkare återkomma under Feodor Alexejevitjs korta regering, då denne tsar vägrade att gifva den traktatsenliga högtidliga bekräftelsen å Kardisfreden. Efter Feodors död skaffades emellertid denna misshällighet så snart som möjligt ur världen. Genom högtidliga ryska och svenska ambassader utväxlades den svenske konungens och de unga ryska tsarernas heliga försäkringar att obrottsligt hålla freden, 1683—84[3], och under de följande åren rådde mellan Sverige och dess granne i öster ett godt förhållande, hvilket ej stördes vare sig af en eller annan ännu öppen gränsregleringsfråga eller af den tsariske postmästaren Andreas Vinius' esomoftast förekommande tvister med sin kollega i Riga[4].

---

[1] Se Friedericia, Adelsvældens sidste dage, s. 229 f.

[2] F. F. Carlson, anf. arb. II, s. 226 f.

[3] E. Schuyler, Peter the Great I, s. 153 f.

[4] Flerestädes i brefven från svenske kommissarien i Moskva, Kristoffer von Kochen, till Karl XI m. fl. under åren 1684—90. Se särskildt brefvet af $\frac{29 \text{ dec. } 1685}{\text{jan. } 1686}$.

Under dessa år hade emellertid den svenska regeringen oafbrutet sina blickar vända mot Moskva, dock i uteslutande fredligt syfte. Det var en älsklingstanke hos Karl XI att kunna draga så mycket som möjligt af den ryska och asiatiska handeln åt Östersjön till och öfver de svenska hamnarne. Handeln på Arkangel var honom sålunda en nagel i ögat, och han lät sin kommissarie Kristoffer von Kochen i Moskva utveckla en liflig verksamhet för att förmå de ryska köpmännen att i stället vända sina transporter till Narva. I liknande intresse sände han Ludvig Fabritius genom Ryssland till Armenien och Persien för att bereda en ny väg åt den armeniska handeln, öfver Ryssland och de svenska Östersjöprovinserna i stället för öfver Smyrna och Medelhafvet till Holland — allt detta åtgärder, af hvilka man lofvade sig den största fördel för Sveriges näringslif[1].

För befordrandet af dessa fredliga planer var det naturligtvis af största vikt att ett godt förhållande upprätthölls mellan Sverige och Ryssland. Karl XI hade dessutom all anledning att söka bevara detta goda förhållande under de kritiska åren i slutet på 1680-talet, när den holsteinska tvisten kom så mycken oro åstad mellan honom och den danske konungen. Under den situationen hade det stått i tsarens makt att göra den svenska politiken allvarsamma svårigheter. Det var öfver hufvud taget ganska betänkligt för Sverige detta, att Danmark med anledning af nabotvisterna börjat knyta förbindelser med Ryssland. Tsaren ensam hade ju dittills ej visat sig såsom någon särdeles farlig fiende, men de hårda förhärjningarna af gränslandskapen och tvånget att där underhålla en större krigsstyrka voro tyngande nog för Sverige. Och grepe så tsaren, uppviglad af Danmark, till vapen under en allmän kris, då de svenska resurserna väl togos i anspråk å andra håll, så kunde där lätt blifva en ganska stor fara. Lyckligtvis hade Danmarks förbindelser med det moskovitiska riket dittills varit helt lösa och ännu ej resulterat i någon beståndande samverkan mot Sverige. Just under åren 1686—90 skönjdes upprepade gånger en viss misstämning hos regeringen i Moskva

[1] v. Kochen till Bergenhjelm d. 28 okt. 1686 (g. st.) samt för öfrigt flerestädes i v. K:s bref.

mot Danmark. Man trodde sig förstå, att Danmark fullständigt trädt i franske konungens sold och att det därför vore ovänligt stämdt mot de i krig med Porten inbegripna makterna [1]. Särskildt såg man i Moskva med ogillande och oro det danska företaget mot Hamburg, befarande, att däraf skulle väckas strider inom tyska riket, till stort men för det beramade gemensamma företaget mot turkar och tatarer, en misstämning, hvilken den svenske kommissarien bemödade sig att underhålla [2].

Af dessa spridda drag från umgänget mellan Ryssland och de båda nordiska makterna strax före 1690 framgår tydligt, att den ryska politiken åtminstone för tillfället ej löpte i någon mot Sverige fientlig riktning. Där skymtar äfven fram genom dem den stora sak, hvilken då framför andra lade beslag på den ryska regeringens tankar och krafter: kriget mot Porten och mot dess vasall, tatarkanen. Ifrigt ansökt af Polens konung hade man i Moskva på våren 1686 beslutat sig för att deltaga i Polens och kejsarens kamp med turkarne, därvid ryssarne naturligtvis ville vända sig åt den uppgift, som låg dem närmast, en uppgörelse med deras besvärlige och hänsynslöse granne, kanen på Krim. Så snart beslutet var fattadt, blef också kanens sändebud i Moskva på äkta orientaliskt sätt ordentligen misshandlad, så att han skulle förstå, hvad som nu stundade för hans herre [3]. Emellertid förvarade Rysslands häfder för många bittra hågkomster af forna strider med tatarerna, för att den ryska regeringen skulle kunna med viss tillförsikt taga upp striden. Den skyndade sig sålunda att genom en stor ambassad till Väst-Europa söka vinna bundsförvanter, öfverallt på det bevekligaste framhållande vikten af, att man nu enigt vände sig mot "kristenhetens arffiender" [4]. Det var denna omsorg för "kristenhetens gemensamma sak" eller, mera rätt fram uttryckt, för ett kraf-

[1] Schuyler, anf. arb. I, s. 182.

[2] v. Kochen till Bergenhjelm d. 5 okt. 1686 och v. K. till Karl XI 14 jan. 1687 (g. st.).

[3] v. Kochen till Karl XI d. 6 och 24 mars, 17 april och 1 maj 1686. (g. st.).

[4] Om denna ambassad se Schuyler, anf. arb. I, s. 172 f.

tigt understöd i kampen mot Porten, som gjorde ryssarne så missnöjda med de makter, hvilka syntes på något vis motverka deras sträfvanden genom att uppväcka oro i Väst-Europa.

Att Ryssland sålunda inveckIades i ett stort krigsföretag i södern, var naturligtvis ganska välkommet för dess granne, Sverige, ty då försvann för en tid faran från den sidan. Detta var en så stor förmån, att det rent af legat nära tillhands, om svenska regeringen pådrifvit Ryssland att mer och mer fördjupa sig i kriget mot musulmanerna. En ansats i den vägen hade också gjorts, när Karl XI år 1684 affärdade Konrad Gyllenstjerna, Jonas Klingstedt och Otto Stackelberg i stor ambassad till Moskva för att där mottaga de unga tsarerna Ivans och Peters bekräftelse å Kardis-freden. Konung Karl gaf sina sändebud bl. a. i uppdrag att betona såsom en angelägenhet, hvilken den svenske konungen på grund af dess stora betydelse för hela kristenheten läte ligga sig nära om hjertat "den stoora fahra, som heela Christenheeten synes imminera och öfverhängia för den Turkiske Sultans stoora macht, sampt det Interesse som alle Christne Potentater däruthinnan hafva, att de i tijd *coniunctis viribus*, een sådan deras allmenne och redoutable fiendes force emootstå och afväria — —". Det framgår emellertid, att det visst icke var Karl XI:s afsikt att på något kraftigare sätt understödja Ryssland, ifall detta verkligen vändt sig emot sultanen. Han var tvärtom ängslig t. o. m. för, att hans sändebud skulle på ett för lifligt sätt egga ryssarne till krig, ty om detta ginge olyckligt, komme kanske harmen därför att utgjuta sig öfver Sverige. Den befallning Karl gaf sina sändebud att rörande dessa saker handla i samförstånd med kejsarens och Polens legater i Moskva antyder också, att det var mindre en klarsynt och rent svensk politik än ett tjänstvilligt sinnelag mot den just af turkarne ansatte kejsaren, som dref konungen och Bengt Oxenstjerna till dessa tankar[1]. För tillfället hafva emellertid dessa de svenska legaternas uppdrag ej fått någon be-

[1] Se instruktionen för Konrad Gyllenstjerna m. fl. (p. 19—21) dat. Stockholm d. 7 jan. 1684 (g. st.). — Orig. bland Handlingar rörande Konrad Gyllenstjernas m. fl. beskickning 1684, S. R. A. Muskovitica.

tydelse. Först ett par år senare bröt verkligen kriget ut och då, så vidt nu kan ses, utan hvarje svensk påverkan.

Ryssarnes krig mot tatarerna fördes till början under regentinnan Sofia tämligen illa och afstannade nära nog efter palatsrevolutionen år 1689. Tsar Peter, ännu blott en sjuttonårig yngling, var närmast så upptagen af allehanda andra sysselsättningar, att han ej bekymrade sig vidare om kriget. Hans älsklingsnöje, skeppsbyggeriet, hans resor till Arkangel åren 1693—94 och hans sjöfärder på Hvita hafvet — möjligen också holländska bearbetningar i och för handelns skull — började mer och mer rikta hans uppmärksamhet på sjöföretag. En afgjord vändning åt det hållet fingo hans tankar i samband med det turkiska krigets förnyande. Det blef nämligen nödvändigt för Peter att på fullt allvar taga itu med detta krig, därest han ej skulle vid den allmänna freden se sig med skam öfvergifven af sina stridskamrater. 1695—96 års expeditioner mot Asov lärde honom att tydligare än förr känna det trängande behofvet af en sjömakt, medan den vunna besittningen af Asov öppnade möjlighet att grunda en sådan i ett farvatten lättare trafikabelt än Hvita hafvet. För att utbilda sig själf till en skicklig skeppsbyggare och för att samtidigt arbeta på, att kriget mot turkarne fortsattes med all kraft begaf sig så tsar Peter år 1697 ut på sin berömda stora resa till Väst-Europa.

Med helt motsatta känslor betraktade regeringarna i Stockholm och i Köpenhamn denna färd. De svenska rådsherrarne, som förde styrelsen för omyndig konung, voro genom traditionens tryck hänvisade till en viss misstro mot ryssarna. De misskände ej heller, att hos den unge själfhärskaren gömde sig något mera och kraftigare än hos hans företrädare på tronen. “Visst hafver denne tsaren vaste desseiner, som nogsamt synes af alla hans actioner, och tvifla man ingalunda uppå det han på allt sätt söker att recuperera de bortmiste provinser — —“, yttrade Bengt Oxenstjerna i rådet. Så fann man tsarens långa vistelse hos kurfursten af Brandenburg och hans upprepade, förtroliga konferenser med denne furste ganska misstänkta: hvem kunde veta, hvad däraf skulle följa, enär just då Danmark

brutit löst på hertigen af Holstein? Rådet befallde därför generalguvernörerna i Ingermanland och Livland att hålla ett vakande öga på grannskapet samt att förse sig med nödiga förråd[1]. I Danmark däremot följde man med glada förhoppningar tsarens resa. Denna skulle nämligen, enligt Peters afsikt, när han anlände till Königsberg, äga rum sjöledes från Pillau till Holland, hvarvid läglighet blifvit för ett besök i Köpenhamn med ty åtföljande hemliga bearbetningar från danske konungens sida. Just då, när konung Kristian beredde sig att ånyo taga kraftigt i tu med den holsteinska saken, var det honom särdeles önskligt att få själf sammanträffa med tsaren, och af sådan personlig sammankomst har han lofvat sig mycket[2]. Men det hoppet svek honom. Som Peter själf senare uppgaf, hade kurfursten af Brandenburg onödigtvis uppskrämt honom för sjöresans faror, särskildt för den franska flotta som med anledning af polska valstriden troddes vara i annalkande åt Östersjön; så hade det af honom själf lifligt önskade besöket i Köpenhamn förhindrats[3].

I stället för att själf, efter muntlig öfverenskommelse förbinda sig med tsaren, fick Kristian V öfverlämna åt sin förtrogne, Heins, att i Moskva utverka det önskade samförståndet.

I början af mars 1697 synes Kristian V hafva fattat sitt beslut att till Moskva afsända ett sändebud med hemliga uppdrag af stor betydelse. Valet af person att framföra dessa föll på kanslirådet Paul Heins, hvilken tidigare tjänstgjort såsom sekreterare åt danska sändebudet i Paris Meyercrona, men under de tre senaste åren vistats hemma i Danmark[1]. Det lämpade sig ju bäst att åt en pålitlig

[1] Rådsprot. d. 7 juni och 10 juli 1697 (g. st.).

[2] Leijonclo till Karl XII, d. 9 juli 1697 (g. st.). — Något senare inbjöds tsaren formligen till Köpenhamn. Kristian V till Plessen d. 10 aug. (bil. bref till Heins af d. 28 aug. 1698).

[3] Heins till Kristian V, Moskva d. 28 okt. 1698 (g. st.).

[1] Leijonclo till Karl XI, d. 12 mars 1697 (g. st.).

person i mindre framskjuten ställning anförtro de viktiga saker, som här skulle bringas å bane. Redan blotta afsändandet af en högre statsdignitär skulle tilldragit sig en uppmärksamhet, hvilken säkerligen blifvit ganska ogynnsam för befrämjandet af den mycket ömtåliga underhandlingen.

Den instruktion, som Heins erhöll med på sin resa, utfärdades d. $\frac{10}{20}$ april, sålunda just i de dagar, då danska hofvet hvarje ögonblick väntade från Stockholm underrättelsen om Karl XI:s bortgång; Luxdorph hade ju till och med trott sig kunna meddela, att dödsfallet redan inträffat [1]. Beskickningen till Moskva blef då ett led i den omfattande diplomatiska och militära aktion, som danske konungen beredde sig att sätta igång för att under den förändrade situationen i Sverige pressa fram en lösning af den holsteinska tvisten. Om man sammanställer den med öfriga danska åtgärder af samma tidpunkt, närmast med den förstärkta ambassaden till Holland, så faller syftningen tydligt i ögonen. För tillfället lyckades emellertid regeringen i Köpenhamn så pass väl inhölja sina afsikter i dunkel, att Leijonclo, som först ett ögonblick fattade misstankar om något fientligt mot Sverige, blef böjd att snarast betrakta Heins' beskickning såsom ett verk af Frankrike till förmån för dess bundsförvant Porten [2].

Instruktionen för Heins visar också, med hvilken ängslig försiktighet man ville ha saken behandlad. Efter några förutskickade ord öfver formerna vid förhandlingens inledande betonar den (punkt 4) såsom beskickningens hufvud-

[1] Ofvan s. 20. — Instruktionen finnes i registraturafskrift i Gehejmeregistraturet, D. R. A.

[2] — — "kan jag icke se, hvaruppå den ansedd måtte vara, med mindre att icke Frankrike har förmått Danmark till denna afskickning till att gifva Czaren ombrage öfver Sveriges tilltagande store makt och att hindra därigenom Storfürsten till att med vigeur fortsätta kriget emot Turken, hvartill Storfürsten dock sig förbundit har genom den nya alliance, som han med Kejsaren och Wenedig slutit har. Så kan ock väl hända, att Danmark befruktandes sig för ruptur med Sverige för den holstenske sakens skull, vill på allt fall söka att hålla sig Storfürsten tillhanda." — Leijonclo till Karl XI, d. 19 mars 1697 (g. st.). L. sätter sålunda först i andra rummet möjligheten af ett syfte mot Sverige. Om hans första utlåtelser rörande Heins färd, se nedan s. 48.

syfte att åstadkomma en nära vänskap och en för framtiden beståndande allians mellan danske konungen och tsaren i Moskva. För den skull borde Heins bemöda sig att få till stånd en uppgörelse af de gamla tvisterna rörande gränserna uppe i Lappmarkerna samt beträffande fisket och handeln på Kola och så för framtiden undanskaffa anledningarna till misssämja. Närmare preciseras ej här syftet, men att det ej kan hafva varit allenast det så berörda, framgår af de detaljerade föreskrifter, som i detta sammanhang gifvas om det försiktiga sätt, på hvilket självfva hufvudsaken skulle bringas å bane. Heins skulle först noga sondera sinnesstämningen hos tsarens mest betrodda ministrar samt, därest de visade ett mindre gynnsamt tänkesätt än man väntat sig, med lämpliga argument bearbeta deras uppfattning och så framkalla en gunstigare opinion. Vid allt detta måste Heins betinga sig den största hemlighetsfullhet, såsom en nödvändig förutsättning att öfver hufvud lyckas med några stora företag: bakom gränsregleringen och handelssakerna skulle han dölja sitt verkliga syfte. — Först efter alla dessa ängsliga föreskrifter rycker man (p. 5) självfva hufvudsaken närmare på lifvet, men äfven då utan att direkt vilja nämna den vid namn. Den nu föreslagna alliansen kunde, menade man, väl näppeligen träda i full kraft, så länge tsaren hade krig med turkar och tatarer; därför borde den bli ett försvarsförbund *contra futuros hostes.* Men — och där kommer ändtligen självfva kärnpunkten fram — utom bestämmelser af sådant slag måste ock i en hemlig bi-artikel stadgas närmare om den traktatsenliga ömsesidiga hjälpens presterande. Denna hjälp borde nämligen lämnas, ej blott om någondera kontrahenten anfölles af en grannmakt, utan ock ifall den ene af dem med den andres vetskap gåfve sig in i krig med någon af sina grannar, och för dessa fall borde hjälpen ske därigenom, att den andre kontrahenten också trädde in i öppet krig med sin bundsförvandts fiende. Endast genom dylika bestämmelser kunde — det betonades skarpt — förbundet blifva af något verkligt värde. Emellertid finge Heins ej brådska för mycket med att få dessa bestämmelser till stånd, utan först, sedan han

vunnit visshet att alliansen skulle slutas, borde han rycka fram med förslaget till den hemliga artikeln.

Hvem skulle då detta defensiva förbund med dess omisskännbara offensiva syftning gälla? Instruktionen utesluter namnet och talar blott i allmänhet om företag mot eller från "den Benachbarten". Det kunde sålunda vara fråga om hvilken som helst af de båda tänkta bundsförvanternas grannar, men i själfva verket fanns blott en, mot hvilken de kunde få någon rimlig anledning att gemensamt vända sig — Sverige. Att det var Sverige, som åsyftades, det visa icke blott hela det senare förloppet af Heins' underhandling, utan ock de särskilda argument, som antecknades för Heins räkning, för att han med dem skulle göra de ryska ministrarne böjda för alliansen. Dessa argument påpeka just alla grunder, som kunde tala för, att tsaren skulle vända sina vapen mot Sverige [1].

Utom dessa mera direkt till ett företag mot Sverige syftande utlåtelser innehåller instruktionen en rad af punkter, hvilka indirekt peka åt samma håll. Så skulle Heins framhålla, huru viktigt och för tsarens anseende högeligen stärkande det vore, om tsaren i Arkangel eller å annan ort vid Hvita hafvet grundade en flotta, hvilken sedan i Östersjön kunde samarbeta med den danska [2]. Konungen af Danmark vore villig att för sådant syfte sända skeppsbyggare samt att på allt sätt befordra tsarens åtgärder. Likaså ville han gärna tillhandahålla officerare att vara behjälpliga vid ryska arméens organiserande och vid fästningarnas sättande i skick — i hvilket sammanhang ock skulle påpekas, att Pskov och Novgorod måste yttermera befästas för att kunna lämna stöd vid krigsoperationer eller skydd mot angrepp. — Med dessa sista anbud och förslag hoppades konungen af Danmark tydligen träffa en hos tsaren lätt vibrerande sträng, hans förkärlek för sjöfart och hans intresse för den

[1] Argumenten i fråga äro samlade såsom bil. B. till instruktionen (en afskrift af dem finnes i Wahrenbergs samling, S. R. A.).

[2] — — "Anerwogen eine Escadre von dann umb Norwegen herumb, leicht und ohne gefahr, nach der Ostsee gelangen und mit unsrer Flotte zu gemeinen Convenience und Sicherheit wie es hiernechst die Nothdurft erfordern möchte, conjungiret werden könte." (p. 8).

ryska arméens stärkande och omdaning. Men dessa anbud, liksom hela förbundet öfver hufvud, åsyftade före allt annat, att Danmark skulle för sin egen räkning bidraga att efter tidens behof något omorganisera Ryssland, hvilket därpå under dess ledning och till dess fromma skulle göra sina tjänster i de nordiska förvecklingarna. Huru ifrig man å danska sidan var att komma därhän och att få alliansen till stånd, det framgår däraf, att man till och med var beredd att låta Heins underkasta sig en mot protestantisk uppfattning så stridande ceremoni som den ryska korskyssningen, när det blefve fråga om alliansens högtidliga fullbordande. Han borde visserligen försöka att undslippa den, men han skulle uppgifva detta motstånd, ifall han funne, att underhandlingens resultat på något vis därigenom riskerades (p. 10).

Den erinran, som i instruktionen för Heins gjordes, att det åsyftade förbundet svårligen kunde blifva effektivt, så länge tsaren vore sysselsatt mot turkarne och tatarerna, antyder, att danska regeringen ej vågat hoppas på några genast användbara resultat af underhandlingen, utan företrädesvis tänkt på en aflägsnare framtid. Speciellt med tanke på de just förestående kraftåtgärderna i Holstein var det ju önskvärdt, om Heins snabbt kunde afsluta något i Moskva, men resans längd, den ovissa utsikten för, att han skulle kunna genast råka tsaren själf[1], och osäkerheten öfver hufvud, om han i Moskva skulle finna villiga sinnen, föranledde konung Kristian att göra sina närmaste företag i Holstein helt och hållet oberoende af Heins' beskickning. I själfva verket hade Heins knappt hunnit i land i de svenska Östersjöprovinserna, då den danska attacken mot hertigen af Holstein-Gottorp började.

I början af maj landsteg Heins i Reval. I Narva mötte honom det oväntade ryktet, att tsar Peter jämte den stora ryska ambassaden redan hunnit lämna Ryssland på färd åt Väst-Europa. Därmed bortföll för honom den orsak att skyn-

[1] Såsom nedan synes, har man dock i Danmark ej velat räkna med möjligheten af att tsaren för någon längre tid skulle lämna sitt rike, åtminstone ej före Heins' framkomst.

da, som han haft, så länge han hoppats att personligen få råka tsaren före affärden. Han kunde för öfrigt ej alltför snart lämna de svenska gränsprovinserna, då han dels behöfde göra åtskillig utrustning för den långa landresan till Moskva, dels måste öfverenskomma med guvernören i Novgorod om sitt mottagande på ryskt område. Under tiden sökte han ifrigt att lära närmare känna läget i dessa provinser, särskildt hur pass dugliga försvarsåtgärderna för dem vore. Hvad han vid Reval iakttog, torde ljudit godt i danska öron: omnejden syntes alldeles ödelaggd genom de sista årens missväxt, så att den knappt vidare kunde uppodlas, och alla vägar voro fyllda af uthungrade stackare. I Narva fann han dock tillståndet något bättre, hvilket tydligtvis mest kom sig af den därvarande guvernörens större duglighet[1].

När Heins efter under mer än en månads dröjsmål på svenskt område så fortsatte sin färd och anlände till Moskva — hans första bref därifrån är dateradt d. 23 juli (g. st.) — fann han äfven där en i flere hänseenden ytterst vansklig situation. Stort missnöje rådde bland bojarerna mot alla främlingar, som indragits i landet, och det förefanns allvarlig fara, att nu, då själfhärskarens starka hand ej mera kändes, det glimmande hatet skulle få öppet utbrott. Fruktan därför torde hafva vållat, att den styrelse, som tsaren förordnat under sin bortovaro, med hans morbror Lev Kirilovitj Narysjkin i spetsen, icke — efter hvad Heins berättar — vågade öppet tillstå, att Peter lämnat landet, utan sökte fördölja detta. Det var då en klok åtgärd, menade Heins, att tsaren samtidigt med sin resa aflägsnat en stor del af de unga bojarerna hemifrån genom att kommendera dem till utlandet för att därstädes inhämta kännedom om tidens krigsväsende, så till lands som sjös[2]. Denna stora utkommendering hade dock ytterst en annan grund: den rent militära, syftande till arméens och flottans ökade krigsduglig-

[1] Heins till Jessen d. 14 maj och till Kristian V d. 29 maj 1697 (allt g. st.).

[2] Heins till Kristian V, Moskva d. 23 juli 1697 (g. st.). — Själf hade Heins i Narva mött 30—40 unga officerare, som just voro stadda på dylik färd. Heins' redan cit. bref af 29 maj. — Jfr Schuyler anf. arb. I, s. 325.

lighet. Heins fann, att de ryska stridskrafterna väl till antalet voro ganska betydande, men att deras duglighet lämnade mycket öfrigt att önska. Äfven gent emot en till numerären mycket underlägsen, men tilltagsen fiende skulle de ryska soldaterna ej hålla stånd, hade deras egna officerare sagt honom. Men där fanns i alla fall mycket att göra af, och finge tsaren blott ostörd fortsätta sitt organiseringsarbete skulle säkert hans rike snart nog blifva ett af de starkaste i världen[1].

I hög grad förefanns sålunda inom Ryssland det behof, som konung Kristian förutsatt vid utfärdandet af instruktionen för Heins: behofvet af kraftigt utvecklingsarbete. Utan främmande hjälp syntes detta arbete näppeligen kunna försiggå, och därför var det ju att vänta, att de danska anbuden, åtminstone så vidt de åsyftade dylikt, skulle blifva välkomna för tsaren. Emellertid låg nu äfven för Heins' afsikter den största svårighet just däri, att tsaren för tillfället befann sig så långt hemifrån. Heins blef visserligen särdeles väl emottagen af regeringen i Moskva — främst af Lev Kirilovitj — men att ingå i några förtroligare underhandlingar med denna var omöjligt. Medlemmarne af densamma visade sig nämligen vara föga underkunniga om tsarens verkliga afsikter samt voro för öfrigt ytterst opålitliga och visst ej samtliga utan vidare välsinnade. Det är också otvifvelaktigt, att de vänskapsfulla tänkesätt, hvilka man sökte visa Heins, hufvudsakligen härrörde af en omsorg, hvilken egentligen kom honom och hans konung tämligen litet vid, omsorgen om polska kungavalet. De ryska statsmännen voro nästan uteslutande upptagna af bekymmer för striden mellan den sachsiske kurfursten Fredrik August och prinsen af Conti om Polens krona. När Heins, under tsarens bortovaro, officiellt mottogs af den tillförordnade regeringen, riktade dennas ordförande vid tillfället all sin uppmärksamhet på samma polska förhållanden: oroligt sporde han, om väl Danmarks och Sveriges konungar skulle tillåta Frankrike att sända krigsfartyg till Östersjön[2].

---

[1] Heins till Kristian V, Moskva d. 13 aug. (g. st.) I Moskva hade Heins sammanträffat med bl. a. general Gordon.

[2] Heins till Kristian V, d. 12 nov. 1697 (g. st.).

Dessa de ryska regeringsmedlemmarnes utlåtelser afspeglade i själfva verket fullständigt deras härskares tänkesätt, sådana vi från andra håll känna dem. Tsaren befann sig på hösten 1697 i Nederländerna, ifrigt sysselsatt ej blott att personligen göra bekantskap med hvad till sjöväsendet hörde, utan ock att knyta förbindelser, som kunde gynna hans politiska och militära syftemål. Så vände han sig till generalstaterna med begäran, att dessa ville understödja hans flottutrustningar för Svarta hafvet med penningar och förnödenheter: hans företag mot turkarne syftade ju till hela kristenhetens bästa. Med framställningar af liknande art sökte han ock konung Vilhelm af England och utvecklade för denne, huru han själf, ifall de allierade blott några år fortsatte sin kamp emot Frankrike, skulle bli i stånd att alldeles tillintetgöra Ludvig XIV:s bundsförvant, sultanen. Men han fann på intetdera hållet den genklang han hoppats. Generalstaterna förklarade, artigt men bestämdt, att de så voro ansträngda af sitt eget långa krig, att de ej alls kunde tänka på några utrustningar eller något understöd för hans räkning. Konung Vilhelm visade sig i allt yttre särdeles förekommande, så att tsaren vid sin återkomst hem uttryckte sin stora belåtenhet med honom, men i sak har han tvifvelsutan ställt sig lika afböjande[1].

Samtidigt ägnade tsaren stor omsorg åt den efter Johan Sobieskis död inträffade polska valstriden, hvilken för honom tedde sig som ett moment i kampen mot Porten. Som bekant stod denna strid i hufvudsak mellan den sachsiske kurfursten Fredrik August, hvilken kejsaren slutligen skänkt sitt understöd, och prins Ludvig af Conti, Ludvig XIV:s frände, stödd af Frankrikes ambassadör i Polen och af det franska partiet därstädes, med kardinal-primas Mikael Radziejovski i spetsen[2]. Tsaren menade, att en fransk prins

[1] Bondes och Lillieroots bref till Karl XII d. $\frac{12}{22}$ okt. 1697, jämte bilagorna. Klopp, anf. arb. VIII, s. 96 f.

[2] Om denna valstrid se dels La Bizardière, Histoire de la scission ou la division en Pologne (Paris 1699) — en samtida berättelse från fransk synpunkt — dels A. Schulte, Markgraf Ludvig Wilhelm von Baden und der Reichskrieg 1693–97“ (Karlsruhe 1892).

på Polens tron betydde så mycket som en turkarnes öppne eller förstuckne bundsförvant vid Rysslands sida, i kejsarens rygg. I och med detsamma vore det omöjligt att vidare med framgång föra kampen mot turkar och tatarer. Så skulle han själf bli nödgad att afstå från sina planers fullföljande, just som han trodde sig helt nära det så länge eftersträfvade målet: en fast ställning vid Svarta hafvet. Asov, vid Dons mynning, hade han visserligen inne sedan år 1696, men det gagnade honom blott föga, så länge hans fiender ännu spärrade sundet vid Kertj och så hindrade den fria farten dit. Det ställde sig sålunda för tsaren såsom något alldeles nödvändigt att fullfölja kriget så långt, att han finge krossa turkarnes och tatarernas makt, åtminstone därhän att nyckeln till Asovska sjön komme i hans händer. Därför utvecklade han under sin resa i Väst-Europa en feberaktig verksamhet för att gendrifva de franska planerna på Polen och trygga den sachsiske kurfurstens val. Han icke allenast lofvade Fredrik August stöd af ryska trupper, utan han sökte äfven genom diplomatiska tjänster befordra kurfustens sak. Vikten af de båda nordiska rikenas samverkan därtill låg i öppen dag, enär det stod i deras makt att förhindra franska sjöexpeditioner till Polens kustorter. Direkt och icke blott genom sin regering i Moskva sökte tsaren beveka konungen af Danmark att spärra sundet för dylika expeditioner. I ifriga ordalag tillskref tsaren redan en månad efter valets tvetydiga utgång konungen af Danmark, att han måtte bistå med att spärra passagen genom sundet för Conti, ifall denne på några pliktförgätna senatorers maning skulle söka med fransk hjälp vinna fast fot i Polen [1]. Äfven har han i liknande syfte velat inverka på den svenske konungen. Med anledning af ryktet, att grefve d'Avaux, Frankrikes ambassadör i Stockholm, där ifrigt arbetade för prinsens af Conti intressen, lät tsaren sina ambassadörer sätta sig i förbindelse med Lillieroot i Haag

[1] Bref från tsaren till kon. af Danmark, dat. Moskva d. 16 juli i världens år 7205, men afsändt från Tyskland, öfver Minden (i utdrag meddeladt Heins af hans konung).

samt föreställa honom den våda, som kunde följa, ifall Frankrike nu finge sina planer igenom. Lillieroot trodde sig genast kunna lugna ambassadörerna, att svenska regeringen ej hade någon som helst afsikt att understödja prinsen af Conti eller att öfver hufvud göra tsarens önskningar emot. Till yttermera visso inhämtade han från Stockholm en uttrycklig försäkran i samma riktning och tillställde den Le Fort, tsarens förtrogne[1].

De "sincere contestationer" af ömsesidig beundran och fast vänskap, hvilka funnos oundgängliga vid sådana öfverläggningar som Lillieroots med de ryska ambassadörerna, vägde naturligtvis ej tungt och bevisade i sig intet rörande vare sig tsarens eller den svenske konungens tänkesätt. Men här har dock en viss sanning legat i dem, nämligen så till vida, som man hvarken från svenska eller från ryska sidan vid denna tid torde hyst några fientliga afsikter mot hvarandra. Från Sveriges sida kunde ju näppeligen något sådant ifrågakomma: det var blott illviljan, som på Sverige tillämpade ordet "*vivitur ex rapto*". Hvad åter tsaren beträffar, synas alla hans tankar vid denna tid hafva kretsat kring en medelpunkt, hans fejd med tatarerna, och hvad därmed stod i nära sammanhang, t. ex. polska kungavalet. Det är sålunda så godt som säkert, att tsar Peter nu icke hade ett krig med Sverige inom synhåll. Den enda antydning i motsatt riktning som gifves — en till Lillieroot framburen uppgift, att tsaren sport efter om Hollands uppträdande, ifall han angrepe Livland — ansågs bero på en missuppfattning af namn: "la Livonie" i stället för "la Lithuanie"[2]. För-

[1] Bonde och Lillieroot till Karl XII, Haag d. $\frac{30 \text{ okt.}}{9 \text{ nov.}}$ och $\frac{9}{19}$ nov. 1697. Legations-sekretetaren C. Frisendorffs berättelse till de svenska ambassadörerna om sitt besök hos Le Fort, dat. Haag d. $\frac{14}{24}$ dec. 1697, bil. till nämnde ambassadörers bref till Karl XII af d. $\frac{25 \text{ dec. } 1697}{4 \text{ jan. } 1698}$.

I Stockholm blef d'Avaux ytterst förgrymmad öfver Lillieroots berättelse om sitt samtal med tsarens ambassadörer. Han såg i denna berättelse — kanske i hela samtalet — en tillställning för att få läglighet att argumentera mot hans underhandlingar i Stockholm. D'Avaux till Ludvig XIV d. 27 nov. 1697 (n. st.) (i Negoc. d'Avaux II, s. 347 f.).

[2] Lillieroot till Karl XII, Haag d. $\frac{7}{17}$ och $\frac{11}{21}$ sept. 1697.

klaringen är knappast tillfredsställande, då det är svårt att se, hvilket intresse sjömakterna skulle hafva i fråga om Littauen. Emellertid, om det så legat någon grund under uppgiften, så har den i allt fall blott varit ett hugskott, hvilket ej inverkat på tsarens ihärdigt fullföljda planer.

När den ryske själfhärskarens tankar löpte i dylik riktning, måste ju konungens af Danmark alliansanbud blifva särdeles välkomna. Ty för så vidt man afsåg sundets spärrning för franska flottor, var danskt bistånd oundgängligen nödvändigt. Det var så ögonskenligt att äfven tsarens ställföreträdare i Moskva, hur föga än de kände sin herres afsikter, lätt kunde förstå fördelen af ett nära förbund med Danmark. Därför mottogo de Heins på bästa sätt och ansträngde sig att snart få en underhandling i gång. Heins hade visserligen — sin instruktion likmätigt — bemödat sig att hålla sina egentliga uppdrag hemliga, enär han i alla fall icke kunde afsluta något under tsarens bortovaro. Han gjorde sålunda svårighet att ingifva sitt kreditiv, önskade uppskjuta därmed till tsarens hemkomst och nöjde sig till början med att presentera en afskrift af detsamma[1]. Därmed ville emellertid icke de ryska ministrarne vara belåtna utan påyrkade lifligt, att Heins skulle formligen installera sig, och han måste slutligen foga sig efter dem för att icke riskera några för underhandlingen menliga påföljder af en fortsatt vägran. Den $\frac{6}{16}$ nov. 1697 ägde sålunda hans högtidliga reception rum[2].

Ankomsten af en särskild dansk envoyé till Moskva var vid denna tid något ganska sällsynt och märkvärdigt. Danmark hade ju ingen landgräns, som förenade det med Ryssland; ej heller förefunnos några viktigare gemensamma

[1] Heins svarade på ryska regeringens framställan om att få hans kreditiv, att han hade befallning att ingifva detta allenast till tsaren personligen. Som dennes frånvaro ej varit af danska regeringen förutsedd, ville han, innan han erhöll vidare ordres hemifrån, allenast ingifva en kopia af kreditivet. Heins till Kristian V, d. 23 juli (g. st.).

[2] Heins till Kristian V, Moskva d. 13 aug. och 12 nov. 1697. Före kreditivets framlämnande hade Heins begärt sin konungs tillstånd därtill samt äfven erhållit detta, ehuru villkorligt. Se Kristian V till Heins d. 24 aug. Jfr den svenska kommissarien i Moskva Knipers bref till Polus, Moskva d. 20 nov. 1697 (allt g. st.)

handelsintressen, hvadan sålunda anledning saknades till sådana mer eller mindre högtidliga beskickningar, som vid denna tid rätt ofta gingo mellan Stockholm och Moskva. Själfva den danske konungens beslut att affärda Heins till tsaren väckte därför uppmärksamhet. — — "synes något eftertänkeligt vara", skref Leijonclo från Köpenhamn vid underrättelsen om detta beslut, "hvarför Danmark nu i fredliga tider vill skicka en minister till Ryssland, hvilket tillförene aldrig vanligit varit, utan när Danmark antingen mediterat krig, eller ock däruti redan invecklat varit med Sverige, som anno 1656 och 1675 skedde — —"[1]. Heins' ankomst till Moskva och mottagande därstädes voro naturligtvis ägnade att yttermera väcka misstankar. Den svenske kommissarien i tsarens hufvudstad, Thomas Kniper (senare adlad Knipercrona) — en af de många mindre dugliga diplomater, som vid denna tid betjänade Sverige i utlandet — blef ock något uppskrämd ur sitt lugn och bemödade sig få reda på Heins' uppdrag. Möjligen har han underblåst ryssarnes ifver att förmå den danske envoyén att visa sitt kreditiv; åtminstone räknar han det som en framgång, när Heins ändtligen nödgats därtill[2]. I och med detsamma, att Heins blef ordentligen ackrediterad hos Rysslands regering, måste han lämna den lugnt tillbakadragna ställning, i hvilken han förut befunnit sig och i hvilken han alltid var tillstädes att passa på lägliga tillfällen, men utan att själf behöfva på något vis binda sig. Nu kunde han ej längre undandraga sig att inträda i någon sorts underhandling, men därmed riskerade han äfven, att något utspriddes om hans afsikter och att hans politiska motståndare med större kraft kunde söka korsa dessa. Det var just detta, som Kniper hoppades ernå därigenom, att kreditivet infordrades och verkligen presenterades.

[1] Leijonclo till Karl XI, d. 12 mars 1697 (g. st).

[2] Kniper till Polus, Moskva d. 5 och 20 nov. 1697 (g. st.). Brefvet af 20 nov. inberättade, hurusom Heins utspridt, att Sverige hjälpte prinsen af Conti vid dennes expedition. Dessa danska intriger i Moskva tillmätte emellertid det svenska kanslikollegiet ingen vidare betydelse, utan befallde blott helt allmänt Kniper att motverka Heins' illvilliga planer. Se kanslikollegii prot. af $\frac{13}{23}$ jan. 1698.

Genom nämnda kreditiv gafs nu Heins i uppdrag att för danske konungens räkning söka med tsaren afsluta en defensiv-allians. Mot hvilken makt denna allians företrädesvis skulle vara riktad, sades visserligen icke, men ingen kunde tvifla, att det var Sverige som afsågs. Åtminstone fanns ingen annan makt, som i lika grad kunde anses farlig för båda de ifrågasatta kontrahenterna. Kniper försäkrar också, att han omedelbart vidtagit åtgärder för att motarbeta Heins' syften. Hvad han till den ändan vidtagit, omtalar han ej, men han är så säker på sin sak, att han blott några veckor efter Heins' officiella mottagande skrifver till Polus, hurusom han så motverkat "den danske", att dennes arbete redan hade "ins Stecken gerathen": man behöfde ej vidare frukta för honom[1].

Åtskilligt annorlunda tedde sig sakläget för Heins själf. Redan omedelbart efter sin ankomst till Moskva tyckte han sig genom sina första samtal med de ryska statsmännen kunna förstå, att de danska intressena där skulle finna öppna öron och att man allenast behöfde invänta tsarens befallning till sina ministrar att träda i formlig underhandling med honom, för att hans förslag skulle vinna en lätt framgång. I självfva verket afsändes också expresser till tsaren för att inhämta en dylik befallning[2]. Under det att man afvaktade dennas ankomst stärktes Heins alltmera i sin uppfattning, att ryssarnes stämning vore honom så gynnsam som möjligt, och han sporde slutligen sin konung, "— — si je me dois expliquer plus particulièrement pendant l'absence du Czar, car il est constant qu'on me pressera la dessus avec vehemence d'autant plus que je m'appercois *qu'on gouste très bien l'ustilité de l'affaire* — — —"[3].

Det kan emellertid vara något tvifvel underkastadt, hvem som egentligen hade rätt i sin mening, dansken eller den svenske kommissarien. Otvifvelaktigt visade ryssarne ett lifligt intresse för Heins' förhandling och det af den grund, som förut har påpekats, i följd af polska valstridens

[1] Kniper till Polus, Moskva d. 10 dec. 1697 (g. st.).

[2] Heins' redan cit. bref af 23 juli 1697 (g. st.).

[3] Heins' bref af 12 nov. 1697 (g. st.). De kursiverade orden i upplöst chiffer.

läge och det inflytande danske konungen därvidlag kunde utöfva. Men har intresset sträckt sig längre? Några säkra bevis därför har ej Heins att inberätta. Hvad han meddelar, gifver snarast intrycket af, att de ryska statsmännen framförallt ville locka ur honom innebörden af hans hemliga uppdrag, utan att själfva bestämdt binda sig. Så framför andra Lev Kirilovitj. Som han genom den företedda afskriften af Heins' kreditiv sett, att den danske konungen ville sluta en defensiv-allians med tsaren, uppmanade han Heins lifligt att meddela de villkor, som man från Danmarks sida önskade betinga sig. Heins svarade undvikande: man ville framförallt grunda en nära och beständig intressesgemenskap, men om de närmare villkoren kunde han ej yttra sig, utan måste först inhämta nya befallningar hemifrån. Lev Kirilovitj förklarade sig visserligen nöjd härmed, men det hindrade honom icke att såväl vid senare tillfällen som till och med omedelbart efter detta första samspråk ånyo ansätta den danske envoyén för samma sak, därvid han mer eller mindre "inflammènt" uppfordrade denne att dock rycka fram med alla sina uppdrag [1]. Dessa påtryckningar rubbade småningom något Heins' tankar om de ryska ministrarnes afsikter och gjorde honom allt misstrognare mot deras egendomliga "manér". Han fann det snart vara säkrast att försiktigt hålla sig tillbaka och, skjutande fram blott allmänna och oskyldiga ärenden, i lugn bida tsarens hemkomst.

För denna taktik rönte Heins sin konungs gillande, ja, erhöll hans formliga befallning att följa den. Till denna befallning var emellertid ej misstro emot de ryska statsmännen den enda bevekelsegrunden. När Heins nämnda förfrågan, huruvida han borde yttra sig tydligare om sina uppdrag under tsarens bortovaro, inträffade i Köpenhamn, ställdes konung Kristian V inför ett val af den största betydelse. Skulle han väl i enlighet med antydningarna från Moskva söka fullborda den ryska alliansen så snabbt som möjligt? Gjorde han det, så måste han — det var intet tvifvel underkastadt — efter ryssarnes önskningar också ikläda sig starka förpliktelser till förmån för kurfursten Fredrik Augusts polska konungadöme. Men slika förpliktelser voro honom

[1] Heins till Kristian V d. 13 aug. och 26 nov. 1697 (g. st.).

ytterst obekväma, så länge Ludvig XIV icke definitivt uppgifvit sin frändes anspråk på den polska kronan. Ty så länge konung Kristian ej lyckats tillförsäkra sig något pålitligt stöd utaf andra, starka makter, var det för honom ytterst riskabelt att på sådant sätt stöta Frankrike för hufvudet. Dessutom, den situation, för hvilken han särskildt menade sig behöfva Rysslands ryggstöd, ett krigstillfälle med Sverige, syntes för ögonblicket ligga tämligen fjärran. Den holsteinska tvisten var åter lagd under fredlig behandling, och om det också ej var stora utsikter, att den skulle i Pinneberg få en snar lösning till allmän belåtenhet, så kunde man åtminstone ungefär efter behag draga ut på tiden och uppskjuta mer resoluta åtgärder, tills gynnsammare konjunkturer yppat sig. Måhända erbjöd sig rent af ett tillfälle att skapa sådana konjunkturer just nu, då Frankrike gjorde åtskilliga anbud att söka åvägabringa ett samförstånd mellan de båda nordiska kronorna [1].

Så ställd i valet mellan skilda vägar, inslog Kristian V närmast i den riktning, som förbindelsen med Frankrike gaf vid handen. Men han uppgaf därför icke den ryska planen, utan lät den endast för tillfället träda i bakgrunden, besluten att åter, när behof komme eller tillfälle gåfves, med kraft taga upp den igen. Heins erhöll sålunda en bestämd befallning att med yttersta varsamhet sköta sitt stora hemliga uppdrag och att under tsarens bortovaro på sin höjd inlåta sig i förhandling om defensiv-alliansens förnyande, därest de ryska ministrarne pådrefve sådant [2].

I fall konung Kristian vid detta beslut främst tänkt på vådan af att inlåta sig i intim underhandling med de ryska ministarne, så hade ju alltid den möjligheten stått honom öppen att genom sina ambassadörer i Holland sätta sig i förbindelse med tsaren personligen under dennes långa dröjsmål därborta. Ett förslag i den vägen har gjorts af Heins

[1] Se nedan s. 62 f.

[2] Kristian V till Heins d. 18 dec. 1697 (g. st.). Redan tre dagar förut hade konungen vid uppläsandet i konseljen af Heins' bref af 12 nov. resolverat: "An Ihm zu rescribiren, mit allen particularitäten Schweden angehenden annoch biss weitere ordre zurück zu halten." Dessa ord äro tillskrifna i marginalen å Heins' nyssnämnda bref.

själf, men han syftade ej längre, än att Plessen skulle i Haag utverka tsarens befallning till de ryska ministrarne att ingå i verklig underhandling[1]. Det märkes emellertid icke, att konung Kristian vidtagit någon som helst dylik åtgärd. Bestämd upplysning därom gifver naturligtvis endast en undersökning rörande Plessens och Lentes förhandlingar i Holland vid denna tid. Emellertid borde väl korrespondensen mellan danska regeringen och Heins visa något spår af en dylik förbindelse, ifall den öppnats, men sådana spår saknas. Måhända har konung Kristian funnit Holland, diplomaternas allmänna mötesplats, vara ett för publikt ställe för en underhandling af så ömtålig art; måhända ville han närmast se, hvad Frankrikes just förestående aktion i Norden skulle medföra.

[1] Heins till Jessen, Moskva d. 15 okt. (g. st.),

SENARE AFDELNINGEN

Situationens utveckling till krig.

KAP. III.

Förhandlingar i Stockholm under år 1698.

Åren närmast efter Rijswijks-freden äro i ovanlig grad uppfyllda af hvarandra korsande diplomatiska förhandlingar. Kors och tvärs öfver Europa ilade makternas sändebud för att "penetrera" tänkesätten, "entamera" förhandlingar och knyta allianser. Men så voro ock de brännande spörsmålen större och talrikare än vanligt. Väldig och mörk höjde sig redan vid fredsslutet frågan om spanska arfvet öfver den politiska horisonten, bringande oväder och öfverraskningar, som så när hade lossat de traditionella politiska systemen i alla fogar. I England hotade en allvarsam konflikt mellan konungen och parlamentet, dubbelt farlig genom utsikten till snar växling af dynasti. I Öst-Europa funnos starka oroselement, som efter freden i Karlowitz måste söka sig utväg åt andra håll. Och i Europas centrum, det romerska riket, funnos så talrika brännbara ämnen, att en katastrof snart sagdt hvarje ögonblick kunde väntas: protestanternas missnöje öfver Rijwijkska religionsklausulen [1], ökad genom den sachsiske kurfurstens för polska kungakronans skull verkställda trosförändring; oppositionen i nionde kursaken och tvisten om Sachsen-Lauenburgska arfvet; oron i Holstein, den Güstrowska arfsaken och, sist men icke minst, Brandenburgs på allt allvar uppdykande sträfvan efter kungavärdighet — andra smärre saker att förtiga — allt detta kunde lätteligen gifva uppslag till oöfverskådliga stridigheter.

[1] — — "religione tamen catholica romana in locis sic restitutis in statu, quo nunc est, remanente". (Art IV af Rijswijska freden).

Under så oviss situation sökte furstarne att hålla sig förbindelser öppna åt alla håll, förde dubbeltungadt språk och mångdubbla underhandlingar för att utröna, hvar den största vinsten vore att finna. I detta virrvarr gick allenast Frankrikes politik med energi och konsekvens sin bana. Utan att ett ögonblick låta hejda sig af underhandlingarna i Rijswijk eller ens af den där fullbordade freden var Ludvig XIV;s diplomati under år 1697 — och sammalunda under de närmast följande åren — ifrigt sysselsatt att bereda nya politiska komplikationer. Ingen ville i makternas rådslag uttala ordet, men enhvar kände, att allas tankar riktades åt samma håll, kretsande kring frågan om spanska arfvet. Under det man i Wiens "hofborg" var mest böjd för att stolt pocka på sin påstådda rätt och att därför kort och godt afvisa hvarje tanke på en medlande uppgörelse med någon tredje man, visste Ludvig att i god tid sätta i rörelse alla sådana medel, som skulle kunna tillförsäkra honom en god vinst, äfven där han saknade all rätt. Knappt var den allmänna freden ingången, förrän Ludvig på det högsta öfverraskade sina gamla motståndare Vilhelm III och Heinsius genom att antyda för dem, att något måste göras af Frankrike och sjömakterna i förening för att betrygga fredens bestånd. Sedan Vilhelm III med anledning häraf påskyndat sin ambassadörs, grefven af Portlands, afresa till Paris, öppnades dels med Portland, dels genom franske ambassadören i London, grefve Tallard, med konung Vilhelm försiktigt och långsamt underhandlingar öfver spanska arfsangelägenheten[1]. Det var denna från Frankrikes sida inledda och af sjömakterna med mycken misstro upptagna förhandling som småningom resulterade i de bekanta delningstraktaterna rörande konung Karl II:s väntade kvarlåtenskap.

Under det att sålunda i Väst-Europa de gamla, förr förklarade fienderna, ängsligt trefvande och nästan motvilligt, gledo öfver till en gemensam politik, hvilken påtvinggades dem af deras ömsesidiga behof af fred, sökte Ludvig XIV på andra håll öppna nya utvägar, hvilka borde hålla

[1] Se åtskilliga bref och instruktioner rörande dessa förhandlingar, tryckta hos P. Grimblot, "Letters of William III and Louis XIV and of their ministers" (London 1848) I, s. 144, 243 f., 285 f. och 290 f.

honom skadeslös, därest hans beräkningar på sjömakterna skulle svika. Hans spekulation på polska kronan för sin frände var ett led i dessa sträfvandens rad, om han också ej var hågad att insätta någon vidare kraft för en så till framgång som till betydelse osäker möjlighet. Lyckades försöket skulle emellertid det bourbonska väldet i Polen lägga en kraftig tygel på det kejserliga hofvets eventuella krigsplaner. Till samma mål syftade Ludvigs varma omsorger om riksoppositionen mot kejsaren. Men så i det ena som i det andra hänseendet fann han sin framgång vara väsentligen betingad af de nordiska makternas, Sveriges och Danmarks hållning. De hade i sina händer att öppna eller spärra Contis väg till Polen, att skänka honom eller hans medtäflare öppet eller hemligt understöd. Och de hade båda så nära intressen vid den opposition, som jäste inom det romerska riket, att deras hållning vis-à-vis denna måste bli betydelsefull. Talrika och starka bevekelsegrunder förmådde således Ludvig att ifrigt eftersträfva samförstånd med de nordiska kronorna. Att varaktigt fästa antingen Sverige eller Danmark, eller i gynnsammaste fall bådadera, vid sig, det var ett af hufvudsyftena för hans statskonst under dessa år.

Frankrikes alldeles omisskännbara intressen så till vida förmådde Ludvig att söka åvägabringa ett samförstånd mellan de nordiska kronorna. Väl till förståendes, att Ludvig därvid åsyftade något helt annat än t. ex. Johan Gyllenstjerna gjort, när denne på sin tid väckt något dylikt på tal. Ty medan den svenske statsmannen lagt hufvudvikten på att så inleda en självständig nordisk politik, ville den franske konungen ha de båda rikena till sina tacksamma och lydiga gäldenärer. Det var ju nästan en trosartikel för den tiden, att mellan Sverige och Danmark bestod en ohjälplig motsats. Djupt var denna motsats rotad i stridiga intressen och i en lång historisk utveckling: mången mera klarsynt sporde sig dock, om den ej hade fått en god del af sin skärpa genom påverkningar utifrån. Åtminstone var det för sjömakterna en ytterst betänklig sak, om Sverige och Danmark skulle ena sig. Då kunde det snart icke blott vara ute med deras indräktiga handel på Östersjön utan

ock bli dyr tid på alla de viktiga skeppsförnödenheter, som de hämtade från de baltiska hamnarna. Den anmärkningen riktades också emellanåt mot sjömakterna, att de alltför gärna såge de nordiska grannarnes osämja, ja, gjorde hvad de kunde för att hålla den vid lif. — Där sjömakterna hade intresse af att splittra, där låg det nära till hands för Ludvig XIV att söka ena. En nära allians mellan Sverige och Danmark behöfde i och för sig på intet vis bli farlig för hans intressen. Det gällde blott, att de båda så allierade redan från början bragtes på god fot med Frankrike, och utsikterna härför syntes bli bättre, ju mindre gärna sjömakterna sågo möjligheten af en dylik allians. Men skulle enigheten ej bringas till stånd under fransk egid, utan oberoende af allt Frankrikes inflytande, så var den Ludvig åtminstone likgiltig, för att icke säga oangenäm.

Sådana tankar hade redan legat till grund för Ludvigs framställningar under det pfalziska kriget om "le tiers parti" och om en nordisk fredsmäkling. På den tiden visade sig Sverige emellertid ohågadt för all samverkan med Danmark, och Ludvig, som genom subsidiefördrag menade sig hafva Danmark fast i sina händer, lät tillsvidare planen falla för att uteslutande bemöda sig om att vinna Sverige. Som han väl kände Karl XI:s stora åtrå att bli fredsmedlare, skyndade han sig att åter och åter demonstrativt uttala sig för Sveriges mediation, och detta tillmötesgående jämte d'Avaux' skickliga arbete i Stockholm var under år 1697 på god väg att omstämma svenska regeringens opinion mot Frankrike — åtminstone efter d'Avaux' egen uppfattning.

Den franske ambassadören hade nämligen under sin fyraåriga vistelse i Stockholm arbetat oförtrutet på att där skapa ett starkt franskt parti samt äfven kommit rätt långt i sina bemödanden. Då Nils Bjelke ej mer kunde så säkert påräknas — hans långa frånvaro från Stockholm minskade hans inflytande därstädes — voro Fabian Wrede och Nils Gyldenstolpe de mest betydande, som han hade att stödja sig på. Särskildt med Gyldenstolpe, hvilken ensam inom kansli-kollegium kunde motväga Bengt Oxenstjerna, hade de franska diplomaterna af gammalt förbindelser, hvilka d'Avaux ansåg lämpligast att vidmakthålla, oaktadt Gylden-

stolpe var allt annat än pålitlig [1]. Utom dessa satte d'Avaux en mängd mer underordnade personer i beroende af sig för att genom dem få kännedom af planer och rådslag eller för att med deras hjälp förmedla de förbindelser, hvilka voro af mera ömtåligt slag [2].

På så vis hade d'Avaux fått till stånd en verkligen fransksinnad grupp inom Karl XI:s närmaste omgifning. Hans korrespondens med Ludvig XIV bär vittnesbörd att flere bland de kungliga råden stodo i närmaste förbindelse med honom och ofta delgåfvo honom sina tankar. Själf menade d'Avaux också, att han så lyckats i många fall få betydande inverkan på svenska regeringens hållning. Men hur otvifvelaktigt det också är, att väl de fleste af Sveriges statsmän på den tiden gärna mottogo främmande potentaters guld och ynnestbevisningar, så är det icke därför utan vidare sagdt, att de gjort sig till viljelösa verktyg åt samma potentaters önskningar [3]. Man torde beträffande d'Avaux' inflytande i Stockholm komma sanningen närmast genom att säga, att den svenska politiken visserligen i mycket leddes på ett sätt, som snarare var enligt med Frankrikes än med sjömakternas och kejsarens önskningar, men att detta då var alltför nära öfverensstämmande både med rikets egna intressen och med Karl XI:s böjelser, för att man skall behöfva antaga en fransk påverkan såsom yttersta eller kraftigaste orsak. Tvifvelsutan har dock en sådan påverkan befordrat en och annan svensk regeringsåtgärd, hvilken varit Frankrike önsklig: så t. ex. Karl Bondes ambassad till fredskongressen i Rijswijk.

Situationen i Stockholm syntes således i det hela gan-

[1] Jfr här nedan, not. 3.

[2] Jfr nedan s. 87.

[3] Ett prof på en mera själfständig hållning jämsides med nära förbindelse med den franske ambassadören lämnar just Nils Gyldenstolpe. Trots att han mottog fransk pension och ofta konfererade med d'Avaux, har han 1693 varmt befordrat Lüneburgs intressen gent emot Danmark och Frankrike. Likaså har han 1698 fört d'Avaux bakom ljuset ifråga om innebörden af Lillieroots nya beskickning till Holland. — D'Avaux till Ludvig XIV, d. 26 aug. 1693 (i Negociations d'Avaux I, s. 366 f.), och 27 aug. 1698 (n. st.) (efter utdrag i Wahrenbergs samling; S. R. A.). Jfr och Guiscards bref till Ludvig XIV, d. 31 mars 1700 (n. st.) (i sistnämnda saml.).

ska lofvande för Ludvig XIV:s önskningar[1]. I Köpenhamn hade den en kort tid varit mindre gynnsam, alldenstund danske konungen i slutet af år 1696 afslöt sin hemliga traktat med sjömakterna. Som följd häraf indrogos de franska subsidierna genast, och kylan mellan de forna bundsförvanterna blef ännu större, när danske konungen till fredskongressen såsom främste ambassadör afsände grefve Plessen, en af sjömakternas varmaste anhängare. Men vår- och sommarmånaderna 1697 hade bragt hofvet i Köpenhamn en rad af missräkningar vid dess försökta nya politik. Sjömakterna vågade af hänsyn till Sverige på intet vis taga Danmarks parti: hoppet om del i fredsmedlingen svek, och attacken mot hertigen af Holstein tedde sig snarast som ett skamligt missgrepp. Att Frankrike under sådana omständigheter åter skulle kunna påräkna villigare sinnelag hos danska regeringen var helt naturligt.

En liten svårighet yppade sig emellertid ännu på hösten 1697 i följd af händelserna i Polen. Vare sig Ludvig XIV verkligen trodde på möjligheten, att det fransksinnade partiet bland polackarne lätt skulle resa sig, ifall allenast Conti inställde sig i Polen, eller han för tillfället blott ville demonstrativt häfda dennes anspråk på kronan, alltnog han afsände Conti med en helt liten expedition — 6 fregatter under befäl af Jean Bart — till Östersjön. Sverige, som alltifrån valkampanjens början sökt hålla sig strängt neutralt, bekymrade sig ej om denna expedition, utan afvaktade händelsernas utveckling[2]. För Danmark åter kunde det nu blifva anledning att reflektera å öfverhöghetsrätten i Öresund. — Tillfället att bruka den var dock olämpligt nog, då det skulle medföra ett ogärna gjordt val mellan tvenne Danmarks vänner: Kursachsen, som danska regeringen så väl behöfde med hänsyn till sina intressen inom tyska riket, och Frankrike, hvilket allena bland de ledande europeiska makterna stod mera vänskapligt mot Danmark. Från bägge

[1] Intressant är d'Avaux' yttrande om Bengt Oxenstjerna i bref till Ludvig XIV af 30 okt. 1697 (n. st.) (i Negociations d'Avaux II, s. 318).

[2] Om Sverges hållning till polska kungavalet se i rådsprotokollet af d. 7 juni 1697 (g. st.) förmyndareregeringens svar å en framställan från Brandenburgs sida. Jfr ock Historiskt Bibliotek, III, s. 309 f.

hållen sökte man nämligen danskt understöd: Frankrike för att passagen genom sundet skulle hållas den franska eskadern öppen, Kursachsen i rakt motsatt syfte. I september månad 1697 inträffade i Köpenhamn ett kursachsiskt sändebud, gehejmerådet Carl Gottfried Bose, för att notificera om kurfurst Fredrik Augusts val till polsk konung samt för att med anledning af den franska expeditionen, om hvilken rykten gått, anhålla, att konungen af Danmark ville vägra de franska fregatterna farten genom sundet. Det var den $\frac{3}{13}$ september, som Bose lät anmäla sig hos konungen på Kroneborg och där begära audiens. Följande morgon ankom till Helsingör en fransk slup med en officer för att meddela den franska expeditionens ankomst och för att öfverenskomma om saluten. Ett obehagligt sammanträffande för danska hofvet, som gärna ville stå väl med bägge parterna, åtminstone tills man kunde döma något beträffande utgången! Men man redde sig: konung Kristian reste på jakt och kunde först kl. 6 på aftonen d. $\frac{1}{11}$ sept. mottaga Bose; under tiden passerade de franska fregatterna sundet, och Boses begäran om vägens spärrning kom för sent[1].

Det dröjde emellertid icke länge, förrän situationen i Polen blef klar. Vid framkomsten till Danzig fann prinsen af Conti på intet sätt det mottagande han väntat sig. Hans redan sammansmältande parti hade behöft en stark ledare, kring hvilken det kunnat samla sig och hvilken förmått att med sin makt stödja och skydda det, men det obetydliga följe, som Ludvig XIV gifvit Conti med på färden, förslog till intet. Under det att de fransksinnade i Polen därför dröjde rådvilla, handlade den sachsiske kurfursten raskt, afsände från Krakov till Danzig en stark rytteriafdelning och skrämde så Contis vänner helt och hållet i sär. Inseende omöjligheten att uträtta något afseglade Conti i början af november åter. Han uppgaf ej formligen sina anspråk, men detta betydde i sak intet, ty de rörelser, som ännu ägde rum från hans anhängares sida, nedslogos lätt. Kurfurstens välde erkändes småningom, särskildt sedan han i september 1697 blifvit i Krakov högtidligen krönt till Polens konung. I maj följ. år förlikte sig äfven kardinal-primas, Frankrikes mest

[1] Leijonclo till Karl XII, d. 24 sept. 1697 (g. st.).

framskjutne anhängare, med honom, och från den tidpunkten var konung August utan medtätlare om Polens krona.

Genom det snabba afgörandet i Polen befriades danska regeringen ur sin brydsamma ställning och kunde därpå utan tvekan lyssna till, hvad Frankrike hade att i andra hänseenden föreslå.

Vid sådant läge i norden började Ludvig XIV genom sina ambassadörer, Bonrepaus i Köpenhamn och d'Avaux i Stockholm, en diplomatisk aktion i syfte att något utplåna tvisteanledningarna mellan de båda nordiska kronorna och förena dem bägge såsom Frankrikes tacksamma gäldenärer i ett förbund under hans egen ledning. Danmarks misslyckade försök mot hertigen af Holstein-Gottorp gaf närmaste anledning till denna franska aktion. Från skilda håll uttalades under krisdagarne i maj och juni 1697 den åsikten, att det framförallt vore i Frankrikes intresse att upptända en krigslaga i norden: så yttrade sig de allierades ministrar i Nederländerna, så Leijonclo i Köpenhamn, så ock åtskilliga bland de svenska kungliga råden. I Stockholm väckte särskildt det ett obehagligt uppseende, att Bonrepaus icke gjort något som helst för att hålla den danske konungen tillbaka från hans åtgärder mot hertigen[1]. På d'Avaux' berättelse härom svarade Ludvig XIV med en ursäktande förklaring af sitt handlingssätt: ett dylikt uppträdande från hans sida vid den tidpunkten skulle allenast gjort sjömakterna misstänksamma och obagade att bidraga till den fred i norden, hvilken syntes vara Frankrike angelägen. Men nu, sedan sjömakterna bundit sig genom fasta uttalanden, vore tiden inne för honom att göra sina tjänster, och han beordrade just Bonrepaus att kraftigt afstyrka konung Kristian från vidare oroväckande företag[2].

Redan innan denna befallning hade kommit Bonrepaus till del, hade denne, tydligtvis med danska hofvets goda

[1] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 3 juli 1697 (n. st.) (i Negociations d'Avaux, II, s. 184 f.).

[2] Ludvig XIV till d'Avaux, d. 25 juli (n. st.) (i Negociations d'Avaux, III, 2, s. 68 f.).

minne, gjort d'Avaux meddelanden om de goda dispositioner, som funnos i Köpenhamn för en varaktig vänskap med Sverige: man trodde sig kunna påräkna liknande äfven i Stockholm, skref han[1]. Där voro dock stora hinder att öfvervinna, ty från svensk sida var man ej böjd att nöja sig med mindre än hertigens återinsättande i hans fulla rättigheter jämlikt Altonafördraget, och detta kraf kunde medföra åtskilliga för den danska regeringen äfventyrliga konsekvenser. Efter från Frankrike undfångna order fortsatte emellertid Bonrepaus på den väg, som dessa första meddelanden öppnat. Mellan honom och d'Avaux ägde en liflig korrespondens rum, i det båda ömsesidigt underrättade hvarandra om de respektive hofvens tankar och önskningar[2]. På så sätt blef Bonrepaus satt i stånd att undanröja en och annan stötesten, och särskildt uppgifves han hafva bidragit till en lösning af den på hösten 1697 uppdykande tvisten, huruvida hertigens från Nederländerna återvändande trupper skulle få fri marsch in i de hertigliga besittningarna igen[3]. Så stärkte han det goda förhållande, i hvilket han af gammalt stod till danska hofvet, därhän, att konung Kristian sökte få honom till mellanhand vid tillämnade underhandlingar med svenska regeringen — just hvad han själf och hans herre önskat sålunda.

I november månad nämnda år underrättade Bonrepaus d'Avaux, att konung Kristian ville få slut på tvisterna och oviljan mellan Danmark och Sverige och att han i sådant syfte önskade hjälp af d'Avaux, hvarvid denne särskildt borde föresla ett giftermål mellan Sveriges konung och den danska konungens dotter[4]. D'Avaux gjorde ock en del för-

[1] D'Avaux' cit. bref af 3 juli.

[2] Detta framgår af d'Avaux' bref till Ludvig XIV under senare hälften af år 1697. Jfr ock protokollet vid svenskarnes konferens med d'Avaux d. $\frac{14}{24}$ jan. 1698 — i saml. af akter från konferenserna med d'Avaux, S. R. A.

[3] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 25 sept. och 23 okt. (n. st.) (Negoc. d'Avaux, II, s. 279 f. o. 308 f.). Jfr om denna sak Leijonclos bref till Karl XII, d. 18 och 22 okt. (g. st.). I sistnämnda bref uppgifver L., att det varit konung Vilhelm III:s framställningar till Plessen, som förmått Danmark till eftergift.

[4] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 27 nov. (n. st.) (Negoc. d'Avaux, II, s. 347 f.). Giftermålsplanen var ej ny, se t. ex. Negoc. d'Avaux, II, s. 249 och III, 2, s. 72.

beredande undersökningar i Stockholm, men innan något resultat hunnit att framgå af dessa, affärdade konung Kristian dit ett utomordentligt sändebud för att tillsammans med den franske ambassadören — kanske ock oberoende af honom — bedrifva dessa underhandlingar. Det var gehejmerådet baron Jens Juel, genom tidigare besök känd i Stockholm.

Som officiell anledning till beskickningen togs den inlupna underrättelsen om Karl XII:s eget öfvertagande af regeringen, till hvilken händelse danske konungen helt naturligt ville lyckönska honom. Sagda underrättelse hade nog ej varit den mest välkomna för statsmännen i Köpenhamn, ty från en ung fullmyndig konung kunde alltid väntas mer "vigoreuse consilier" än från en månghöfdad förmyndarestyrelse. Men där var å andra sidan en möjlighet gifven för omslag i svenska regeringens genom änkedrottning Hedvig Eleonora och Bengt Oxenstjerna bestämdt dansk-fientliga politik. Det fanns alltså anledning nog för Danmark att ej försumma tillfället att genom särskildt sändebud lyckönska Karl XII till regeringsanträdet och tillika känna sig en smula för om ställningen i Stockholm. Dessutom vädrade danska hofvet en ny svensk-holsteinsk familjeförbindelse vid den resa, som änkehertiginnan af Holstein-Gottorp med "sina barn prins Kristian och prinsessan" just företog öfver Stralsund till Stockholm[1]. Änkedrottning Hedvig Eleonora hade redan länge bearbetat sin sonson för ett giftermål med hans holsteinska fränka, och tydligen skulle dessa bearbetningar nu upptagas med största ifver. Under allt detta behöfde danske konungen väl hafva någon nära förtrogen i Stockholm för att där tillvaratåga Danmarks intressen.

Instruktionen för Juel[2], daterad Köpenhamn den 4 dec. (g. st.), uppgifver såsom beskickningens syfte, utom frambärande till Karl XII af danska konungens lyckönskan vid regeringens öfvertagande, att föreslå giftermål mellan Karl XII och Kristian V:s dotter, prinsessan Sofie Hed-

[1] Leijonclo till Karl XII, d. 22 nov. 1697 (g. st.).

[2] Original i samlingen af Juels legationsakter, D. R. A. Jfr ock Kristian V:s bref till Juel af d. 12 mars 1698 (g. st.) — efter registret öfver i Gehejme-konseljen beslutade skrifvelser.

vig, samt att om möjligt förhindra den beramade giftermålsförbindelsen med Holstein-Gottorp; att söka anordna ett möte mellan de båda konungarne för fredens stadgande och för holsteinska sakens behandling; samt att om möjligt äfven åvägabringa ett nära förbund med Sverige, för hvilket till verkets tryggade bestånd Frankrikes biträde och garanti borde sökas. Åtgärder till den evangeliska lärans skydd och till upprätthållande af friden å Östersjön voro de allmänna och bägge de nordiska makterna intresserande ärenden, om hvilka i ett dylikt förbund särskildt borde öfverenskommas.

Det var alltså en total omkastning af Danmarks och Sveriges ömsesidiga politik å bane. Skulle denna lyckas, så kräfdes närmast, att i Stockholm gent emot änkedrottning Hedvig Eleonora och Bengt Oxenstjerna sattes ett annat inflytande, starkt nog att neutralisera deras. Ett sådant trodde sig ock danska regeringen kunna få till stånd genom dels grefve d'Avaux, dels Frankrikes kände ifrige anhängare Nils Bjelke. Därför befallde konung Kristian sitt sändebud att vid sina underhandlingar hålla sig i samförstånd med d'Avaux och särskildt af denne inhämta underrättelser, hvilken stämning man hyste i Sverige gent emot de förslag, som han medbragte [1]. Hvad Nils Bjelke beträffade, vore han visserligen upptagen af sitt generalguvernement, således frånvarande och hans direkta inverkan på den unge konungen ganska osäkert, men han vore alltid genom sin lysande ställning och sina släktförbindelser en bundsförvant af betydelse. Juel skulle alltså, om det så lämpade sig, träda i förbindelse med honom beträffande det planerade giftermålet [2].

[1] — — "in Regard eines guten Vernehmens mit Uns en general, als der von H. Graffen D'Avaux bereits entamirten Heiraths-Alliance, zwischen dem Könige v. Schweden und Unserer Princessin Tochter, en particulier sich befinde ?"

[2] "Weiln auch unserem Geheimbten Rath bekandt, wie 146 sich in dieser Heyraths-Alliance bishero sehr favorable bezeuget, so kan, im fall Er dazu anlas haben solte, auch mit Ihm daraus weiter vertraulich communiciret, und demselben dabey die Versicherung Unserer Königl. Erkäntlichkeit, so Unsser Estats-Rath Hansen Ihm auf den fall eines glücklichen Erfolgs bereits schriftlich gethan, von neuem wiederholet und confirmiret werden — —." Att med 146 afses Nils Bjelke, framgår af tre särskilda ordres till "Justitsrath" F. G. Hansen i Glückstadt, hvilka i original finnas bland Juels legationsakter. D. R. A.

Det kan ifrågasättas, om dessa danska framställningar till den svenska regeringen verkligen varit fullt allvarsamt menade. Den underhandling, som Danmark samtidigt dref i Moskva för ett rakt motsatt syfte, för ett fientligt förbund mot Sverige, synes vittna om motsatsen. Bestämdt bevisande är dock ingalunda denna omständighet. Heins' beskickning till Ryssland var ju satt i verket mer än ett halfår tidigare, än underhandlingen genom Juel begyntes. Att danske konungen ej genast afklippte förhandlingen i Moskva, när han försökte närmandet till Sverige, var helt naturligt på grund af den stora ovissheten, om han verkligen skulle lyckas vid detta försök. För öfrigt, äfven i fall det kröntes med framgång, så hade han all anledning att spörja sig, om förbindelsen med Sverige skulle blifva varaktig, om den väl kunde hålla stånd mot alla pröfvande slitningar, som säkert ej skulle uteblifva. Därför var det säkrast, att ej släppa förbindelsen med Ryssland ur sikte, åtminstone ej förrän klarhet vunnits i dessa punkter. Just vid den tidpunkten, då Juel afsändes, lät det sig särdeles väl göra att ej precis påskynda Heins' förhandlingar i Moskva, utan tillsvidare hålla dem sväfvande, alldenstund tsar Peters bortovaro i hvarje fall hindrade en snar uppgörelse därstädes. Jämt tvenne veckor efter utfärdandet af Juels instruktion sände konung Kristian till Heins en befallning att under den närmaste tiden yttra sig mycket försiktigt och att ej göra några långt syftande anbud [1]. Han lät ock underrätta Heins om beskickningen till Stockholm, förklarande, att den allenast skett med anledning af Karl XII:s regeringstillträde — detta för att man ej i Moskva skulle taga någon "ombrage" däraf. Heins' svar, att det visst ej skadade, i fall ryssarne uppiggades genom någon liten "jalousie" öfver en eventuell dansk-svensk förbindelse, kastar ljus öfver situationen i Moskva. Där kunde tydligen Danmarks underhandling utan svårighet hållas oafgjord en tid framåt, åtminstone tills tsaren hunnit hem, och under tiden borde väl någon klarhet vinnas öfver läget i Stockholm.

Danmarks ryska förbundsplaner och det sätt, hvar-

[1] Se ofvan s. 51.

på dessa för tillfället befordrades, gifva sålunda inga bevis mot det allvarliga uppsåtet med de till svenska regeringen gjorda förslagen. Full klarhet öfver den danska regeringens afsikter kan naturligtvis först vinnas genom en mera ingående undersökning af hithörande aktmaterial än det varit mig möjligt att utföra. Jag måste därför nöja mig med att påpeka följande omständigheter, hvilka — om de också ej äga egentlig beviskraft — dock något belysa de danska tänkesätten.

I ett hänseende — det kan man utan vidare taga för gifvet — har det varit Danmarks fulla och ifriga allvar att få något bragt till stånd genom Juel, i giftermålsfrågan. Det hade redan länge talats om någon ny familjeförbindelse mellan svenska kungahuset och huset Holstein-Gottorp. En dylik förbindelse — vare sig att den fullbordades genom Karl XII:s eller genom den holsteinske hertigens förmälning — skulle lätt för Danmark medföra ett förnyande af situationen från Karl X Gustafs tid. Därför måste danske konungen söka att på hvarje vis förhindra densamma, och det lider ej något tvifvel, att han vid Juels affärdande betraktade såsom den viktigaste uppgiften att korsa dessa giftermålsplaner. Därvid ville han emellertid ej nöja sig med detta negativa, utan önskade ock vinna något positivt, nämligen för egen del en ny sådan släktskapsförbindelse mellan sitt hus och det svenska kungahuset. Karl XI:s exempel tillät visserligen ej, att man byggde särdeles mycket på ett dylikt frändskap, men det skulle alltid kunna gifva en viss motvikt mot det holsteinska inflytandet. — Hvad åter angår det beramade politiska samförståndet mellan Danmark och Sverige, så har visserligen konung Kristian något senare, i april 1698, beklagat sig, att man från fransk sida — det gällde särskildt d'Avaux i Stockholm — ej alls visade sådant intresse för detta, som han haft anledning vänta sig [1]. Detta uttalande röjer dock föga om konungens afsikter: det var egentligen ett beklagande för skenets skull, måhända ock vålladt af bekymmer för en

[1] I danska gehejmekonseljen har den $\frac{15}{25}$ april beslutats att härom skrifva till Meyercrona i Paris — se registret öfver i gehejmekonseljen beslutade skrifvelser, D. R. A.

oberoende fransk-svensk sammanslutning. Konung Kristian hade nämligen själf framkallat den likgiltiga hållningen från d'Avaux' sida därigenom att han, trots den samverkan som han för de holsteinska affärernas skull önskade med Frankrike, gifvit Juel att i Stockholm frambära de nämnda, för Ludvig XIV obehagliga förslagen i religionssaken och om lugnet i de nordiska farvattnen. Att sådana förslag upptogos vid en beskickning, öfver hvilken de danska statsmännen förtroligt rådgjort med den franske ambassadören, Bonrepaus[1], är ganska intressant. Danskarne kunde ej förbise, att dessa punkter måste misshaga Frankrike såsom i viss mån riktade mot dess intressen: detta gällde framförallt förslaget om den evangeliska lärans skydd, hvilket naturligtvis närmast syftade på den förhatliga religionsklausulen i Rijswijk; äfven förslaget om Östersjön kunde vara oangenämt, så länge Ludvig XIV ej definitivt låtit Contis konungakrona falla. Slika framställningar från dansk sida kunna näppeligen haft något annat syfte än det fullt allvarliga att, sedan med Frankrikes hjälp släktskapsband knutits och kanske den holsteinska tvisten uppgjorts, sammansluta de båda nordiska rikena äfven med oberoende af Frankrike. I samma drag lät konung Kristian säga till de kejserliga ministrarne i Holland och till rådspensionären, hvilka visat oro öfver Juels beskickning och öfver ryktet om stora franska planer i Norden, att han ej annorledes kunde förklara dessa bekymmer än så, att kejsaren och sjömakterna blott ville hafva osämja mellan Sverige och Danmark[2]. De speciella föreskrifter, som i mars månad sändes till Juel i och för hans vidare åtgöranden i Stock-

[1] Det spreds ett rykte, understödt af Bonrepaus själf, att denne rent af varit tagen till råds beträffande Juels instruktion. I skrifvelse till Plessen och Lente, af $\frac{18}{28}$ januari 1698, låter konung Kristian förneka sanningen häraf. Han tillstår dock, att man meddelat B. om giftermålsplanen och den holsteinska förhandlingen, detta dock "nur in einem discurs und *puris generalibus* — —". När Juels instruktion togs i öfvervägande, hade B. redan afrest. — Jfr härmed uppgifterna i bref till samme ambassadör af $\frac{11}{21}$ jan. s. å., nämligen att konung Kristian till B. allenast omnämnt sin afsikt att skicka Juel till Stockholm. — Bägge dessa skrifvelser., se nyss cit. register, D. R. A.

[2] Skrifvelse till Plessen och Lente, beslutad i gehejmekonseljen d. $\frac{18}{28}$ jan. 1698 — enligt nyss cit. register, D. R. A.

holm, visa, att förslaget om Östersjöns pacifikation emellertid icke precis vände sig emot sjömakterna: där skulle till holländarnes förmån göras ett uttryckligt undantag från regeln om Östersjöns spärrande för främmande flottor [1].

Jämsides med underhandlingen i Sverige var den danska politiken ifrigt sysselsatt att åtknyta sina äldre förbindelser med åtskilliga tyska furstar, särskildt med huset Wolfenbüttel, och framkastade därunder den planen, att man skulle utvidga den gamla, egentligen mot Lüneburgarne riktade sammansättningen till ett stort förbund, i hvilket ej blott Frankrike utan äfven Brandenburg och Sverige borde inbjudas. För dessa tyska underhandlingars skull var det af en viss vikt att urgera religionssaken, ty denna spelade en mycket betydande roll vid riksagitationen under dessa år. De protestantiska riksständerna voro upprörda ej blott genom de för deras tro ogunstiga bestämmelserna i Rijswijkfreden, utan ock genom den sachsiske kurfurstens affall till katolicismen. Ehuru den danska regeringen annars behandlade religionssakerna ganska "cavallerement" — för att nyttja Leijonclos omdöme — så fann hon nu lämpligast att i sina underhandlingar söka slå mynt af denna oro, och därför betonade hon den sidan i sina framställningar till Sverige. Men denna opposition i religonssaken var, det visste hon ganska väl, särdeles oangenäm för Frankrike. Det var då i full öfverensstämmelse med den vanliga danska politiken att tänka på någon liten utväg att mildra sjömakternas misstankar mot det svensk-danska förbundet, ifall förhållandet till Frankrike i följd af detta skulle försämras:

[1] — — — "Wegen Sicherheit der Ostsee, dass I. K. M. sich ebenmässig den Schwedischen Vorschlag gefallen liessen, dass nehmlich was desfalls in dem Rothschildischen Frieden enthalten, nicht allein auf beiderseits declarirter Feinde Flotten, sondern auch diejenigen, von denen man sich einiges überfalls oder præjuditz zu befahren, extendiret; so dan verabredet würde wie viel Schiffe Ein jedes Theil zu stellen, umb den Eingang in die Ost-See zu verwehren. Jedoch müste von Benennung des Oresundt und des Belts abstrahiret, auch was denen Holländern, und andern Ihnen gleich privilegierten, in regard einer gewissen Anzahl nach dem Oresundt oder Belt kommenden Kriegs-Schiffe zugestanden worden, davon excipiret werden." — Kongl. skrifvelse till Juel af $\frac{12}{2}$ mars 1698, enligt registret öfver i gehejmekonseljen beslutade skrifvelser, D. R. A.

däraf antagligen föreskrifterna till Juel om holländarnes fart in i Östersjön. Under hela detta vidlyftiga diplomatiska arbete spejade man i Köpenhamn efter, hvar de bästa utsikterna skulle yppa sig, för att därefter närmare reglera sitt handlingssätt. Visade det sig, att något godt kunde följa med underhandlingen af Sverige, så fanns ju ingen anledning, hvarför icke den skulle fullbordas.

Allt detta är emellertid, det måste betonas, endast antydningar om den danska politikens riktning, antydningar stödda på en granskning af de i danska riksarkivet förefintliga anteckningarna om i gehejme-konseljen beslutade skrifvelser, men icke på någon ingående undersökning af hela denna vidtgrenade diplomati. Så mycket är i allt fall säkert, att det svårligen fanns någon tillräckligt talande orsak för Danmark att med Sverige begynna en underhandling, hvilken varit blott och bart spegelfäkteri. På det viset dupera den svenska regeringen behöfde man näppeligen, ty denna var i regel alldeles för illa underrättad. En blick på den danska förhandlingen i Moskva visar också, att denna, hvilken ju skulle vara den för Sverige farligaste och mest misstänkta, för tillfället befann sig i sådant läge, att en af densamma alldeles oberoende diplomati väl kunde drifvas.

Få vi väl sålunda tro på ett visst allvar i de danska anbuden till Sverige, så får man likväl ej glömma, att de oundgängliga förutsättningarna för en öfverenskommelse voro uppgörelse af holsteinska frågan och framförallt förhindrande af en ny svensk-holsteinsk familjeförbindelse. Med tanke på dessa förhållanden gjorde den danska regeringen omedelbart innan Juel afreste från Köpenhamn ett försök att för alla omständigheter vinna sin fulla handlingsfrihet gent emot hertigen och kongressen i Pinneberg.

I Pinneberg såg det i november 1697 ett ögonblick ganska lofvande ut för förhandlingarnas afslutande. Leijonclo kunde den 26 november (g. st.) inberätta, att man där hade enats "om union och communion, så att allenast *jus armorum et foederum* står tillbaka". Nästa post från kongressorten bragte honom emellertid underrättelsen, att danskarne med

ens tagit tillbaka, hvad de förut nära nog lofvat, hvadan allt måste börjas om på nytt[1]. Motiveringen härför gaf danska regeringen genom ett reskript till sin beskickning i Pinneberg, dateradt den 27 november (g. st.), i hvilket den återgäldade den hertigliga sidans förebråelser för bristande ordhållighet. Danska regeringen anklagade nämligen nu hertigen för att oupphörligen förhindra hvarje resultat därigenom, att han toge sitt gifna ord tillbaka, så snart något af mediationens, af hertigen förut accepterade förslag, äfven vunnit danske konungens gillande. För att ej längre utsättas för dylika chikaner ville konungen icke gifva sin beskickning vid kongressen vidare instruktioner, förrän man för framtiden vore tryggad häremot. Den skulle i stället öfverlägga med mediationen, om det icke vore lämpligast att tillsvidare suspendera hela förhandlingen och allenast genom en interimsförlikning på grundval af *status quo* trygga freden i hertigdömena[2].

Från bägge sidor anklagade man således hvarandra för oresonlighet. Att vinden i Sverige gärna blåste gynnsam för hertigen, därom var danska regeringen fullt underkunnig, och detta dess steg kunde alltså näppeligen verka något godt för Juels förestående beskickning. Likväl synes det bäst kunna förklaras just med hänsyn till Juels uppdrag att i Stockholm verka för en uppgörelse af holsteinska tvisten. Det måste ju bli en ypperlig invändning för motståndarne till en dylik uppgörelse, att man ej borde blanda sig i saken, enär den hvilade hos kongressen. Och äfven om den invändningen kunde besegras, så skulle hvarje i Pinneberg fastslaget resultat binda Danmarks händer vid förhandlingen med Sverige. — I viss mån hade nog danska regeringen därvidlag räknat rätt såsom senare visade sig — hade den allenast lyckats att få slut på kongressunderhandlingen. Men detta gick ej. Och samtidigt med dessa tilldragelser i Pinneberg frambars till Stockholm yttranden af en bland de ledande danske ministrarne, gehejmerådet von Jessen, af innehåll, att Danmark aldrig kunde tänka

---

[1] Leijonclo till Karl XII, d. 26 och 29 nov. 1697 (g. st.).

[2] Afskrift af nämnda danska skrifvelse, bilagd Leijonclos bref till Karl XII, d. 17 dec. 1697 (g. st.).

på att respektera Altona-förlikningen; den vore "*sub clypeo* gjord och *injuria temporum* liksom extorqverat", hvadan Danmark ej vore skyldigt hålla den längre än med "dess conveniens och interesse" vore förenligt[1]. Ett dylikt bittert utfall mot den traktat, hvilken de härskande i Sverige betraktade såsom själfva slutstenen i Karl XI:s politiska byggnad, väckte ovillkorligen det oangenämaste uppseende i Stockholm och underlättade ej Juels arbete. Detta åter var i sig själft bekymmersamt nog genom den fullständiga omkastning i Sveriges hela politiska system, som det under förevarande omständigheter kräfde.

Den $\frac{18}{28}$ december 1697 anlände Juel till Stockholm efter en svår resa genom manshöga drifvor och så sjuk af podager, att han måste låta bära sig ur släden[2]. Sjukdomen och tröttheten efter resan varade några dagar; så stod julen före och med det bekvämliga lugn, hvarmed man gärna handlade ärendena i Stockholm, kunde ju ej annat väntas, än att först frampå nyåret förhandlingarna skulle komma i gång. Under tiden var tillfälle att studera läget och vinna någon närmare personalkännedom. I januari månad gick det så löst, och sedermera var under hela förra delen af år 1698 Stockholm skådeplatsen för de mest växlande underhandlingar, för minor och kontraminor, hvilka sträckte sina syften och verkningar till alla områden för svensk politik, så de inre som de yttre.

Inom rådskretsarne i Stockholm var allt osäkerhet och oro, när Juel inträffade. Myndighetsförklaringen tycktes hafva med ens kastat Karl XI:s politiska maskineri ur dess gängor, och ingen kände sig viss, hvad den unge konungen närmast skulle taga sig före eller hvilka som skulle blifva hans förhärskande rådgifvare och förtrogne. Gamle grefve Bengt Oxenstjerna, hufvudmannen för Karl XI:s system i utrikes politiken, befann sig, såsom både Juel och d'Avaux med mycken tillfredsställelse konstaterade, i ganska hotad ställning. Han erhöll skarpa tillsägelser af konungen för

[1] Leijonclos cit. bref af 29 nov.

[2] Juel till Kristian V, d. 22 dec. 1697 (g. st.), tr. hos Fryxell, Handlingar rörande Sveriges historia, IV, s. 147.

sin vana att vilja behandla och afgöra kanslisakerna ensam med en sekreterare i stället för att föredraga dem i kanslikollegium och rådet[1]: och då han med anledning af dessa ändrade förhållanden ville känna sig för genom en afskedsansökan, skall han ej vågat inlämna den af fruktan att få den beviljad[2]. Men hans motparti inom rådet var ingalunda bättre ute. Fabian Wrede, väl den främste ämbetsmannen bland alla senatorerna och i den inre förvaltningen nästan omistlig, stod ej säkrare, än att han på grund af en liten formsak råkade i tämligen skarp onåd[3]. Och för den som mer än Wrede var franska partiets ledare, Nils Bjelke, började just den rad af trakasserier, som skulle alldeles utestänga honom från det inflytande på rikets affärer, hvilket han så lifligt efterträtt. Inom rådet syntes egentligen Wallenstedt mest ha konungens öra. Han och ändå mera Karl Piper betraktades såsom framtidens män, såsom underblåsare af oviljan mot såväl grefve Bengt som Wrede och Bjelke. Båda dessa hade emellertid gjort sin karriär i den inre förvaltningen; på utrikes politikens fält voro de helt och hållet *novi homines*[4], men där trädde i stället i förgrunden Tomas Polus, Karl XII:s forne lärare, om hvilken man trodde sig veta, att han var föga böjd för en alltför nära förbindelse med Holstein-Gottorp[5].

Här var alltså det yppersta rum för nya kombinationer äfven med hänsyn till Sveriges utrikes förhållanden. De som spekulerade på sådana dröjde heller ej att begagna tillfället. Officiellt inleddes kampanjen af d'Avaux, därigenom

[1] Juel till Kristian V, d. 22 dec. 1697 och 1 jan. 1698 (g. st.) — tr. af Fryxell, ibm. s. 147 f. och 151 f.

[2] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 29 jan. 1698 (n. st.) — i Negociations d'Avaux, III 1, s. 18 f.

[3] Juels bref af 22 jan. 1698 (g. st.). — Wrede hade nödgat sig till tillträde hos konungen vid ett tillfälle, då denne önskade vara ostörd. Sedan skulle Wallenstedt underblåst konungens ovilja häröfver.

[4] D'Avaux trodde sig emellertid snart kunna räkna dem till Frankrikes vänner, se hans bref af 5 febr. 1698 (n. st.).

[5] Juels bref af 5 jan. 1698 (g. st.). Samma dag skref d'Avaux till Ludvig XIV, att Polus vore "une des meilleures testes, qui soit en Suède", samt att han (= Polus) vore öfvertygad, "que l'interest de la Suède est d'estre bien avec V. M."

att han begärde att få träda i konferens med kanslikollegii medlemmar i och för rådplägning om den holsteinska tvisten. Emellertid har den genast från första början tagit ett något annorlunda förlopp än man ursprungligen — åtminstone i Frankrike — tänkt sig.

När Ludvig XIV uppmanade sina ministrar att arbeta för enandet af Nordens båda kronor, låg icke minsta vikten därpå, att detta enande skulle åvägabringas genom Frankrikes förmedling. Helt naturligt, ty endast så kunde Ludvig XIV göra sig viss räkning att få de båda försonade konungarne in i sin politiska svit: han var ingalunda okunnig om, att äfven i Danmark mången gärna skulle se en nära förening med sjömakterna. Planen hade således varit den, att Bonrepaus i Köpenhamn och d'Avaux i Stockholm skulle söka något stämma sinnena till närmande och att därpå, sedan Juel infunnit sig försedd med alla behöfliga instruktioner, d'Avaux skulle i Stockholm blifva mellanhand mellan denne och svenska regeringen, mottaga bägges fordringar och förslag och söka leda det hela till slut[1]. Men när Juel kom, befanns det, att han och hans regering ingalunda ville så helt lämna ärendets ledning ifrån sig. Juel lät förstå både till svenskarne och till d'Avaux, att om de förra ville träda i underhandling öfver holsteinska saken direkt med honom, så vore han fullständigt instruerad därför. Jämväl antydde han för d'Avaux sin konungs önskan att med den svenske öfverenskomma om åtgärder för lugnet i Östersjön — ett allmänt uttryck, under hvilket d'Avaux misstänkte planer, oangenäma likaväl för Frankrike som för sjömakterna — samt om skydd för deras gemensamma religion[2]. Allt detta afkylde högst betydligt d'Avaux' ifver för saken och han förklarade själf, att han därefter blef ännu mer tillbakadragen, än han ursprungligen tänkt sig, vid de konferenser, som han begärt och nu hade med de svenska statsmännen.

[1] Se d'Avaux' uttalanden i konferens med kanslikollegii medlemmar, d. $\frac{14}{24}$ jan. 1698 — bland Protokoll vid konferenser med ambassadören d'Avaux 1698—99; S. R. A., Gallica.

[2] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 8 och 22 jan. 1698 (n. st.). Jfr Ludvig XIV:s svar af d. 18 febr. s. å. (n. st.).

I själfva verket kunna dessa konferenser betraktas såsom helt och hållet resultatlösa; de voro från d'Avaux' sida mera ett uppfyllande af en gifven förbindelse än ett kraftigt bemödande att verkligen åstadkomma någonting. För de svenska herrar — Bengt Oxenstjerna, Gyldenstolpe och Polus — hvilka såsom medlemmar af kanslikollegium trädde i konferens med d'Avaux, betonade denne endast sin konungs varma nit för freden i Norden och åhåga att göra något för de holsteinska "differentiernas" biläggande: nu önskade han få veta något om "sättet, huru man ville att hans konung sina officia skulle interponera". Svaret från svenskarnes sida blef ganska afvisande: saken gällde ju egentligen Danmark och hertigen af Holstein-Gottorp och vore dessutom nu under behandling i Pinneberg, hvarför det icke kunde vara lämpligt att upptaga den i Stockholm; bästa sättet att göra något vore att förmå Danmark till något större medgörlighet vid kongressen. Detta svenska konungens vid den andra konferensen upplästa svar, hvilket rent af är typiskt för flere sådana, afgifna vid senare tillfällen af samma art, utvecklades ytterligare af Bengt Oxenstjerna muntligen därhän, att "H. M:t ej ärnade melera sig i det verket vidare än som en medguarand af Nordiske frederne och som hade störste interesse vid deras conservation — —". Därmed var frågan för tillfället utagerad; d'Avaux försäkrade blott lifligt, att åtminstone hans konung ej haft någon afsikt mot Pinnebergska kongressen, skulle ock något sådant varit fallet med den danska, och därpå öfvergick man till andra ämnen [1].

I d'Avaux' berörda slutförsäkran skymtar redan en begynnande misstro från hans sida mot Juel. Denna kyliga stämning minskades ej, när den senare på allvar började att jämlikt sina uppdrag hemifrån göra förslag beträffande dels den protestantiska religionen dels lugnets upprätthål-

[1] Detta efter de redan cit. konferensprotokollen af $\frac{13}{23}$ och $\frac{14}{24}$ jan. 1698 samt efter d'Avaux' utförliga bref till Ludvig XIV, d. 29 jan. (n. st.) (i Negociations d'Avaux, III, 1, s. 48 f.). Dessa bägge källor öfverensstämma ganska väl, blott låta konferensprotokollen de svenska statsmännens afböjande af d'Avaux' anbud skarpare framträda, än hvad fallet är i d'Avaux' bref.

lande i de nordiska farvattnen. Så dessa förslag som den hemlighetsfullhet, i hvilken både Juel och de danska ministrarne i Köpenhamn sökte insvepa dem, misshagade d'Avaux i högsta grad och han beslöt sig att för framtiden hafva minsta möjliga kommunikation med Juel[1]. I den fråga, som låg danskarne närmast om hjärtat och af hvars lyckliga lösning de hoppades, att sedan allt annat skulle falla dem till, frågan om en dansk-svensk giftermålsförbindelse, iakttog således d'Avaux full passivitet, i öfverensstämmelse med de uppmaningar, som Ludvig XIV vid flere tillfällen sändt honom[2].

Giftermålsfrågan upptog snart lejonparten af intresset vid svenska hofvet[3]. Dess afgörande skulle åtminstone i viss grad bestämmas genom motiv af helt annat slag än de vanliga politiska. Det ville sålunda draga sig undan från politikens partistrid, men följden blef allenast, att de kända, motsatta partierna jämväl flyttade sin fejd öfver till det

[1] Flerestädes i d'Avaux' bref till Ludvig XIV, såsom d. 19 och 26 febr. samt 12 mars (n. st.). I sistnämnda bref skrifver d'Avaux: "Je me suis tiré d'affaires de cette sorte avec Mr Youl qui, sous prétexte d'une confidence qu'il me fait d'une chose qu'il ne me peut cacher et dans la quelle je vois qu'il me trompe, veut que je luy rende un compte exact de tout ce que je traitte à Stockholm."

[2] Ludvig XIV till d'Avaux, d. 8 aug. och 19 dec. 1697 (n. st.).

[3] Den viktigaste källan rörande Juels egna underhandlingar i Stockholm äro naturligtvis hans depescher därifrån, förvarade i D. R. A. Som jag vid mitt besök i Köpenhamn ej hade tillfälle att vidare undersöka dessa, har jag blott haft att följa det urval ur dem, som finnes tryckt af professor A. Fryxell i hans Handlingar rörande Sveriges historia, del IV (jämför därsammastädes utdragen ur Luxdorphs bref!). De utdrag, som professor Fryxell publicerat, äro emellertid nästan uteslutande intressanta för historien om partiställningen i Stockholm, men meddela så godt som intet direkt om hufvudsaken, om förhandlingarnas förlopp. Bättre upplysningar gifvas visserligen i registret öfver i gehejme-konseljen beslutna skrifvelser, D. R. A., hvilket jag genomgått för förra delen af år 1698. Men då här blott refereras bref till Juel, återspeglas händelserna i Stockholm allenast indirekt. — I S. R. A. har jag förgäfves eftersökt några konferensakter rörande Juels underhandling, hvaremot kanslikollegii protokoll från år 1698 innehålla åtskilligt öfver densamma. Beträffande det allra viktigaste, giftermålsfrågan, gifver detta mig tillgängliga material blott knappa upplysningar. Under sådana omständigheter har jag ansett mig böra stanna vid att korteligen framhäfva hufvudpunkterna.

mera privata området. Där hafva de alltfort bekämpat hvarandra, men på grund af stridsfältets ej offentliga natur undandraga de särskilda momenten i striden sig lätt eftervärldens blickar, under det att de rivaliserande meningarna och slutresultatet ju alltid visa sig. Gent emot de danska giftermålsplanerna stodo sådana från det Holstein-Gottorpska husets sida. Rykten om dessa sistnämnda voro sedan mycket länge i omlopp. Redan under Karl XI:s dagar hade de emellanåt låtit höra af sig; nu fingo de stark fart därigenom, att änkehertiginnan af Holstein-Gottorp den $\frac{8}{18}$ dec. 1697 ankom till Stockholm medförande sina båda yngsta barn prins Kristian August och prinsessan Maria Elisabet[1]. Frågan var nu, huruvida änkehertiginnan tänkte få den senare försörjd genom gifte med Karl XII eller om hon snarare planerade ett äktenskap mellan sin äldste son, hertig Fredrik IV, och endera af de svenska prinsessorna. Hvilketdera som helst skulle varit en för Danmark högst ömtålig sak, men genast efter de furstliga damernas ankomst kände sig Luxdorph lugnad, så vidt angick utsikterna för den holsteinska prinsessan: konungen hade till Bjelke sagt om henne, "hun er fuul som fanden och haffver een dieffvels stoer mund". Äfven Juel kunde snart bekräfta, att till sådan förbindelse var icke den ringaste liknelse. Då syntes i själfva verket vida bättre utsikter för danska hofvets tanke att få Karl XII förmäld med Kristian V:s dotter prinsessan Sofie Hedvig.

Denna plan, hvilken ända sedan sommaren 1697 varit på tal i Danmark och äfven diskuterats med Frankrike[2], hade af Luxdorph småningom bragts å bane i Stockholm. Tal gick, att redan den aflidna drottning Ulrika Eleonora gärna önskat en dylik förbindelse, åtskilliga personer vid hofvet hade Luxdorph vunnit för saken, och bland de på senhösten samlade ständerna lät han ej bearbetningar sak-

[1] Luxdorph till Kristian V, Stockholm d. 8 dec. 1697 (g. st.). Dessutom vore, skrifver L. d. 4 dec. (g. st.), en furstinna af Braunschweig-Bewern i antågande, och hon "slæber og een dotter med sig, saa kongen faaer paa dend maade friere noch — —"

[2] Se Luxdorphs hos Fryxell, anf. arb. IV, s. 118, tr. bref, hvilket tydligen förskrifver sig från juli månad 1697. Jfr ock ofvan s. 63 not 4.

nas[1]. Ständerna voro ock mycket hågade för fortsatt förbindelse med danska kungahuset, så att de ofrälse stånden före riksdagens slut till och med vände sig direkt till konungen med vördsam anhållan, att han skulle välja sig den danska prinsessan till gemål[2]. Konungen skall såväl då som vid enskilda samtal sedermera ej alls låtit ohågad, och så till vida såg allt godt ut. Men längre ville saken ej avancera, och Juels ankomst och verksamhet hafva icke förmått sätta in någon ny fart. Om nu felet var, att man ej kunde understödja berömmet öfver prinsessans person med att framvisa ett vackert porträtt af henne — det, som Juel medförde, fann Luxdorph ovärdigt att hafva "spandiret wognlejen paa" — eller om icke fastmera den af naturen blyge och tillbakadragne unge konungen kände sig oangenämt berörd genom dessa ifriga attacker på hans person, alltnog, giftermålsplanen diskuterades fortfarande, men utan att det blef mera allvar af. Under det Juel bemödade sig att sätta alla tänkbara häfstänger i rörelse och särskildt trodde sig ha lyckats vinna de för tillfället inflytelserikaste af konungens rådgifvare, Piper och Wallenstedt för "den store sag", gjorde i stället en annan giftermålsplan snabba framsteg och trängde denna i bakgrunden: planen att förmäla prinsessan Hedvig Sofia med hertigen af Holstein-Gottorp.

På den planen hade den holsteinskt sinnade gruppen vid svenska hofvet koncentrerat sina ansträngningar, sedan det visat sig, att Karl XII näppeligen skulle bli änkehertiginnans svärson. Länge vacklade det hit och dit, ena dagen skrefs att giftet vore alldeles afgjordt, andra dagen troddes allt gå om intet. Hertigen själf synes vid denna tid varit föga omtyckt af de ledande i Stockholm, och hans säkraste försvarare gamle grefve Bengt Oxenstjerna sökte Juel sätta i än större missgunst än förut genom att sprida ut, att han toge holsteinsk pension[3]. Om nu hertigens dukater verkligen hade det inflytande, som Juel upprepade gånger antydde, eller andra grunder inverkat, säkert är,

[1] Luxdorphs bref af 27 nov. (g. st.).

[2] Luxdorph d. 4 dec. (g. st.).

[3] Juels bref af 5, 16 och 30 mars (g. st.).

att sedan hertigen själf rest öfver till Sverige och den $\frac{19}{29}$ april ankommit till Stockholm, blef hans sak genast klarerad. Fyra dagar senare skref Juel, att prinsessan redan mottagit hertigens ring och gåfvor. Det högtidliga bilägret firades å Karlberg den $\frac{2}{12}$ juni.

Det skulle visa sig, att detta var en allvarsam motgång för de danska intressena. Juel hade visserligen haft åtskilligt att berätta, om de svenskes kyla gent emot hertigen, och att denne fåfängt sökte vinna inflytande på konungen i statsaffärer [1], men genom sin unga gemål hade hertigen vunnit den bästa nyckel till Karl XII:s sinne och intog honom alltmera för sig. Det blef undan för undan allt tydligare, att man icke skulle lyckas hos Karl personligen installera något nytt inflytande, som kunde göra systern och svågern fältet stridigt. Det danska giftermålet bragtes väl fortfarande ofta på tal genom Juels vänner och medhjälpare, men konungen svarade undvikande, han vore ännu för ung. Under tiden vann hertigen sin svåger fullkomligt för sig och bragte det därhän, att han den $\frac{19}{29}$ juni utnämndes till generalissimus öfver Sveriges trupper och fästningar i Tyskland [2]. En för Danmark oangenämare utnämning kunde knappast ha skett, ty såsom Sveriges generalissimus på tysk mark vann den lille holsteinske hertigen med ens en särdeles viktig militärisk ställning. Det återstod visserligen att se, om hertigen äfven frånvarande kunde så behålla sitt välde öfver Karl XII, att den stora skillnaden mellan detta befälhafvareuppdrag och hans hertigliga befogenheter faktiskt kom att försvinna. Men om ock detta ej helt skulle lyckas, så var dock själfva utnämningen ett så i ögonen fallande bevis på Karl XII:s tillgifvenhet, att man ej längre kunde betvifla, hvilkendera sidan som gått definitivt segrande ut ur de sista månadernas stora täflingskamp vid hofvet i Stockholm.

Juel var ohjälpligt slagen i det, som utgjorde själfva hufvudsaken för hans underhandling; långt ifrån att kunna förhindra en ny svensk-holsteinsk familjeförbindelse hade han fått bevittna, huru en sådan — och det en som tycktes

[1] T. ex. Juels bref af 4 maj (g. st.).

[2] Denna datering enligt Juels bref af 22 juni (g. st.).

blifva starkare än någon af de föregående — afslutades. Hvad han för öfrigt haft att anbringa, har icke heller gifvit några märkligare resultat. Öfver det stora förslaget till en dansk-svensk sammansättning i och för protestantismens skydd och med hänsyn till lugnet å Östersjön har han haft åtskilliga rådplägningar med de svenska statsmännen. I mars månad tycktes saken hafva avancerat rätt bra[1], men stannade så med ens af. Den viktigaste orsaken därtill var naturligtvis, att Danmark icke brydde sig vidare om hela projektet, sedan det holsteinska inflytandet börjat blifva öfvermäktigt i Stockholm. Dessutom såg d'Avaux med rätt stor oro dessa danska planer och gjorde nog å sin sida, hvad han kunde för att motverka dem. En annan, löst framkastad plan att förmäla konung Kristians yngre son, prins Karl, med prinsessan Ulrika Eleonora har han, såsom ställningen var i Stockholm, med sin konungs gillande ej ens dragit fram[2]. Emellertid kvardröjde Juel nästan hela året 1698 i Sverige och fick verkligen afsluta sin beskickning med att den 22 dec. 1698 (g. st.) underteckna en förnyelse af 1690 års defensiva förbund mellan de båda nordiska kronorna, gällande till utgången af år 1703. Den betydelse, som nämnda förbund en gång hade haft, kunde det nu ej mera få, då situationen i mycket var en annan. Framförallt gjordes den förnyade alliansen oviktig därigenom, att hvarje omnämnande af tidens svåra tvistefråga, den holsteinska, fullkomligt borttagits. År 1690 hade denna blott omtalats i förbigående (i alliansens art. 1), enär ju efter Altonafördraget nominellt ett godt förhållande skulle bestå mellan de nordiska kronorna. Nu, då striden åter var skarp, hade det varit högst nödvändigt, att i alliansen infläta något om denna sak. Att man i stället strök till och med de få ord, med hvilka man 1690 omnämnt den, visar bäst, att förnyandet mest var en skenåtgärd, åsyftande att Juel

[1] Se registret öfver i danska gehejmekonseljen beslutade skrifvelser, d. $\frac{12}{22}$ mars.

[2] Enligt registret öfver i danska gehejmekonseljen beslutade skrifvelser d. $\frac{8}{18}$ april. — Konung Kristian befallde Juel beröra den planen, endast ifall svenskarne själfva gåfvo anledning eller därest han hoppades kunna skapa ett verkligen dansk-vänligt parti i Stockholm.

ej skulle behöfva återvända till Danmark utan att medföra åtminstone något synbart resultat af sin beskickning[1].

Det innebär alltså ingen öfverdrift att beteckna Juels färd och underhandling såsom helt och hållet fruktlösa. Ett negativt resultat gåfvo de emellertid, i det de visade, att Sverige ej nu mera än förr var villigt att lämna hertigen af Holstein åt sitt öde. Juels beskickning gaf danska regeringen full klarhet om, hvad hon hade att räkna med från Sveriges sida, och föranledde henne sålunda att ifrigare se sig om åt andra håll. Emellertid dolde man i Köpenhamn sin misstämning. När Juel d. $\frac{21}{31}$ januari 1699 återkommit hem, skyndade han sig att för Leijonclo uttrycka sin lifliga tillfredsställelse öfver det bemötande han rönt i Stockholm samt att försäkra, att han ville arbeta för bägge de nordiska rikenas fredliga och lyckosamma förbindelser i öfverensstämmelse med bådas "veritable interesse"[2].

De följande åren fingo visa, hur pass mycket allvar gömde sig under dessa vackra talesätt. Så mycket lät sig genast förutse, att Danmark ej skulle nöja sig i sakernas läge, utan förr eller senare göra förnyade försök att vinna någon ändring. Den utpräglade ställning, som den svenske konungen intagit till hertigen af Holstein, tillät just inga förhoppningar om att sådan ändring i framtiden mera än dittills skulle ernås under samförstånd med Sverige. Emellertid var ju ej den möjligheten utesluten, att förhållandet mellan de båda nordiska kronorna kunde komma att kraftigt påverkas — kanske att väsentligen modifieras — genom andra makters ingripande. Huruvida det alltid skulle stå i Danmarks fria skön att på grund af dylikt ingripande enas med Sverige, blir en fråga för sig. Det närmast liggande spörsmålet är detta: huru utvecklar sig under den närmaste tiden Sveriges utrikes politik? Ty af den utvecklingen skulle det bero, i hvilken ställning Sve-

[1] Detta efter de i S. R. A. förvarade originalurkunderna till 1690 och 1698 års förbund.

Från svensk sida hade man påyrkat, att några ord om holsteinska saken verkligen skulle inryckas i förnyelse-akten — se kansli-kollegii prot. af $\frac{16}{26}$ dec. 1698. Detta yrkande har Juel således afböjt.

[2] Leijonclo till Karl XII, d. 22 och 29 jan. 1699 (g. st.).

rige fick vare sig mottaga anbud om vänskaplig öfverenskommelse i holsteinska tvisten, eller möta en fientlig aktion syftande till tvistens lösande med våld. Där kommer då framförallt i betraktande Sveriges förhållande till Frankrike och till sjömakterna.

- - -

Utan alltför stort beklagande såg d'Avaux den snöpliga utgången af Juels förhandling. Härtill bidrog icke blott, att Juel bragt å bane planer, hvilka syntes den franske ambassadören farliga för Frankrikes intressen: han hade äfven tyckt sig kunna förstå, att Bonrepaus i sin vänskap för Danmark lagt sig dess önskningar alltför nära om hjärtat[1]. Ludvig XIV betraktade förhållandena i Norden med ett en smula kyligt lugn. Så skildes nästan från första början d'Avaux' och Juels vägar, och så fann sig danska regeringen äga orsak att beklaga sig öfver det från fransk sida visade ringa intresset för de nordiska kronornas samförstånd. I stället ägnade d'Avaux all omtanke och ifver åt att bringa till stånd ett förbund enbart mellan Frankrike och Sverige.

Vid denna förhandling visade Ludvig XIV, att han ej trodde det nödvändigt att för tillfället göra några vidare uppoffringar för Sveriges vänskap. Ännu mot slutet af november månad 1697 utlät han sig, att det för honom ej vore af vikt att sluta något nytt fördrag, utan vore han nöjd med att i Stockholm hafva ett franskvänligt parti sig tillhanda[2]. Emellertid hann allenast en vecka gå, innan han totalt ändrade tankar och noga instruerade d'Avaux i och för stundande förhandlingar om allians med Sverige. Måhända hafva några särdeles gynnsamma underrättelser från Stockholm vållat denna omstämning, måhända var den snarare en följd af den protestantiska opposition, som började allt lifligare resa sig mot Rijswijksfredens religionsklausul. Tankarne flögo hit och dit mellan olika planer till

[1] Se särskildt d'Avaux' yttrande i hans bref till Ludvig XIV, d. 15 jan. 1698 (n. st.).

[2] Ludvig XIV till d'Avaux, d. 21 nov. 1697 (n. st.).

den evangeliska trons beskydd. Detta innebar emellertid en skäligen öppen opposition mot det verk i Rijswijk, hvilket den nu alltmer bigotte Ludvig XIV med stolthet tillskref sin egen fasthet. Därför såg Ludvig med särdeles ovilja alla dylika sammansättningsförsök och andra liknande åtgärder från protestanternas sida [1]. Han kunde också intet hellre önska än att draga Sverige ifrån alla förbindelser af sådan art: "il seroit très necessaire de prevenir par cette alliance les instances, que l'on pouroit faire d'ailleurs à la Suède [2].

Att sådana tankar vid tillfället varit de för Ludvig bestämmande, det bestyrkes jämväl genom det, som är kändt rörande den d'Avaux tillsända instruktionen [3]. — Vid den önskade, närmare förbindelsen mellan Frankrike och Sverige skulle största vikten läggas på en ömsesidig garanti af Vestfaliska, Nijmegen- och Rijswijks-fredernas orubbade bestånd, med däraf följande förpliktelser till gemensamma rådplägningar och åtgärder för det fall, att endera förbundsparten antastades i sina, genom nämnda freder vunna rättigheter eller i fall öfver hufvud taget den allmänna fredens grundvillkor kränktes. Några bestämda hjälpsändningar eller dylikt skulle emellertid icke stadgas, och därför kunde det heller icke bli tal om de vanligen i Sverige så begärliga subsidierna. Hvad anginge det för Sverige gynnsamma handelsfördrag med Frankrike, hvilket statsmännen i Stockholm betonade såsom särdeles angeläget, så finge d'Avaux på intet vis utlofva något dylikt, och lika litet borde han medgifva, att ett eller annat rörande holsteinska affärerna in-

[1] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 12 mars 1698. Ludvig till d'Avaux, d. 27 febr. samma år. Jfr. ock L:s ytterst afvisande hållning till religionsfrågan i Pfalz-Zweibrücken, br. t. d'Avaux den 23 mars s. å. (allt n. st.).

[2] Ludvig XIV till d'Avaux, d. 6 mars 1698. Jfr ock yttranden i d'Avaux' bref till Ludvig, af 9 och 30 apr. s. å. (allt n. st.).

[3] Se Ludvig XIV:s bref till d'Avaux, af d. 28 nov. 1697 (n. st.), med hvilket instruktionen följt. Här äro emellertid några luckor i den tryckta korrespondensen, i det dels d'Avaux' bref af d. 7 nov., på hvilket detta bref utgör svar, dels den medsända instruktionen saknas. Instruktionens innehåll framgår dock af d'Avaux' bref af 1 jan. 1698 (n. st.). I åtskilliga senare bref från Frankrike gifvas d'Avaux en del föreskrifter för speciella fall; så särsk. genom ett bref af 30 jan. 1698 (n. st.).

rycktes i allianstraktaten. — D. v. s. förbundet skulle närmast bli en fransk-svensk garantiakt för de nämnda tre allmänna frederna. Af en sådan skulle egentligen endast Frankrike hafva riktig nytta, då ju detta vida mer än Sverige berördes af eventuella brott mot dessa freder. Hur oskyldig än en dylik garanti kunde synas — allra helst när den gällde en fred, hvilken svenska konungen själf såsom medlare bragt till stånd — så skulle den blifva ödesdiger för Sverige, i fall den alldeles drefve bort de öfver religionsklausulen i Rijswijk missnöjda protestanterna. Men som vedergällning för sådant erbjöd han i ingen punkt tillmötesgående mot Sveriges önskningar. Särskildt karakteristiskt för Ludvig XIV:s afsikter vid denna underhandling är hans bestämda förbud till d'Avaux att på något vis i det blifvande alliansfördraget inrycka något om den holsteinska saken[1]. Troligen hoppades han vid den tidpunkten, att Sveriges och Danmarks stridiga meningar i så måtto snarligen skulle i godo kunna uppgöras. Men lyckades ej det, så ville han i allt fall icke genom några löften till det ännu opålitliga Sverige riskera sitt vänskapliga förhållande till Danmark.

Fastän de franska förslagen syntes lindriga och ofarliga nog, kunde de således bringa rätt vidtutseende konsekvenser. Mycket viss om en seger i Stockholm måste därför Ludvig hafva varit, när han gaf d'Avaux i uppdrag att göra dylika framställningar. Det var också först, sedan d'Avaux meddelat, att stämningen i Stockholm vore den gynnsammaste, samt inberättat om Gyldenstolpes och Wredes direkta uppfordringar, att han borde nyttja det lägliga tillfället och rycka fram med ordentligt alliansyrkande, som Ludvig uppmanade honom att inträda i öppen underhandling med svenska regeringen om ett förbund[2].

Men hur optimistiskt än d'Avaux tidigare utlåtit sig rörande ställningen och utsikterna i Stockholm, så ju längre tiden led, dess mer oviss kände han sig. Med hvilka råd-

[1] "Vous ne parlerez aussy dans ce traitté en aucune manière des affaires du Hollstein — —." Ludvig XIV till d'Avaux, d. 30 jan. 1698 (n. st.).

[2] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 1, 8 och 15 jan. 1698 samt Ludvigs svar af d. 30 jan. och 13 febr. s. å. (allt n. st.).

gifvare skulle Karl XII öfverlägga om alliansprojektet, sedan förmyndarestyrelsen upplösts och rådet blott sammankallades för att handlägga justitiemål och dylikt? Därpå berodde kanske hela underhandlingens resultat. Visserligen gingo åtskilliga yttranden af den unge konungen från mun till mun, af hvilka man ville sluta sig till ett franskvänligt sinnelag hos honom, men på dem kunde ej mycket byggas; Karl XII var dock ännu för oförfaren i allmänna angelägenheter, för att icke hans beslut skulle påverkas af omgifningens råd. Under sådana omständigheter vågade d'Avaux själf ej genom ett formligt alliansanbud utsätta sig och sin konung för skammen af ett afslag. I samråd med Gyldenstolpe påfann han i stället en utväg att allenast såsom af en tillfällighet bringa allianstanken på tal[1].

Svenska regeringen hade på grund af en uppkommen tvist med kurfursten af Pfalz rörande det lilla området Veldenz begärt Ludvig XIV:s understöd, hvilket denne och utlofvat till svenske ministern i Paris, Palmqvist. Underrättad härom begärde d'Avaux på eget bevåg en konferens med de svenska statsmännen för att å sin ort delgifva dem det svar, som konung Ludvig öfver denna begäran gifvit Palmqvist. I denna konferens, den $\frac{16}{26}$ februari, vid hvilken såsom vanligt i dylika fall kansliets medlemmar — Bengt Oxenstjerna, Nils Gyldenstolpe, Polus och hofkanslern Bergenhjelm — mötte å svenska sidan, framförde d'Avaux först sitt själftagna ärende samt öfvergick sedan till frågan om en fransk-svensk allians. Hans konung, sade han, hade redan gifvit honom tillstånd att afresa till Frankrike, men för så vidt hans kvardröjande i Stockholm kunde vara den svenske konungen till någon tjänst, uppsköte han gärna affärden. Han hade med glädje märkt den svenske konungens vänliga känslor mot hans egen härskare; själf kunde han å sin sida gifva de bästa försäkringar om konung Ludvigs tänkesätt. Skulle man under dessa förhållanden i Sverige vara hågad att förnya de gamla förbunden med Frankrike till den allmänna fredens skydd, så skulle han icke allenast inberätta sådant till sin konung, utan äfven genast inträda i diskussion om bestämmelserna i ett dylikt för-

[1] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 26 febr. (n. st.).

bund[1]. — För grefve Bengt, Habsburgs ifrige vän och anhängare af sjömakternas förbund, var detta måhända en oväntad vändning af den helt oskyldigt började konferensen. Han skiftade färg, berättar d'Avaux, men dolde bakom några artiga ord sin sinnesrörelse. I stället skyndade han sig att genast sätta alla slags hemliga häfstänger i rörelse för att motverka de franska planerna.

Det visade sig i själfva verket att svåra hinder kunde uppresas mot dessa. D'Avaux rönte inom kort, att rådets efter myndighetsförklaringen ändrade ställning förminskade hans utsikter att lyckas. I förmyndare-kretsen och inom rådkammaren skulle Wredes, Gyldenstolpes och Bjelkes röster betydt mycket, hos den enväldige unge konungen däremot kunde de ej göra sig hörda. Till Wallenstedt, som till en början i hög grad ägde Karl XII:s öra, hade d'Avaux fått en god kanal genom hans måg, friherre Gustaf Cronhjelm[2]. Wallenstedt synes ock varit anhängare af ett franskt förbund, men han var i allmänhet för litet hemma i utrikes frågor för att kunna göra sig till förbundstankens ifrige förfäktare. Allra mest skulle tydligen Pipers råd tynga. D'Avaux förstod att omgifva denne konungens förklarade gunstling med sina anhängare och försummade intet tillfälle att göra sig honom behaglig[3]. Pipers privata utlåtelser voro också i regel mycket lofvande för d'Avaux' önskningar, men ändå kände sig den franske ambassadören osäker om hans understöd. Ty Piper var lika väl som Wallenstedt föga känd med utrikes-politiken och menades i dithörande frågor gå i ledband af sin forne beskyddare Olivecrantz, hvilken åter — såsom Lillieroots svärfar —

[1] Se d'Avaux' yttrande, dikteradt af franske ambassadsekreteraren Barre till svenska konferensprotokollet från d. 16 febr. (g. st.) — S. R. A., Gallica, i samlingen af protokoll vid konferenser med d'Avaux. Yttrandet finnes ock tryckt såsom bilaga till d'Avaux' bref af d. 5 mars (n. st.).

[2] Under benämningen "la personne desinteressée" förekommer Gustaf Cronhjelm ofta i d'Avaux' korrespondens. Tydligen har C. vid flera tillfällen varit den franske ambassadören ett godt redskap. — Hans identitet med "la personne desinteressée" framgår af d'Avaux' bref d. 14 maj 1698 (n. st).

[3] Utom Cronhjelm nyttjade han i dylikt syfte "la personne qui luy (= Piper) parle sans luy faire connoistre que c'est de ma part". Hvem denne varit, har jag ej lyckats utröna.

stod bestämdt på sjömakternas sida[1]. Det blef sålunda godt tillfälle för grefve Bengt att, trots den ogunst hvari han stod hos konungen, göra sin långa diplomatiska erfarenhet gällande och kraftigt kämpa för sina älsklingsidéer. Sveriges sändebud i utlandet — t. ex. Leijonclo i Köpenhamn och den främste af dem alla, Lillieroot — voro i alla viktigare frågor öfverens med honom och kunde därför vid behof gifva honom värderikt understöd. Inom kansliet hade han en förfaren och pålitlig underordnad medhjälpare i sekreteraren Samuel Åkerhjelm. Af kansliets medlemmar voro Polus och Bergenhjelm, ehuru vänliga mot Frankrike, alltför undfallande och för litet energiska för att kunna rätt bekämpa grefve Bengt, och Gyldenstolpes ställning var så osäker, att han icke tilltrodde sig några som helst kraftiga mått och steg[2].

Under sådana förhållanden blef kampen om det föreslagna förbundet både hård och lång. En hel rad konferenser mellan svenskarne och d'Avaux hafva afhållits efter den första af $\frac{16}{26}$ februari. Svårigheterna blefvo dess större, som man från fransk sida ej mycket bemödat sig om att göra förslagen angenäma för svenskarne. Om Ludvig XIV:s bestämda afsikt att hvarken bevilja Sverige någon handelstraktat eller medgifva något uttryckligt understöd för den holsteinska saken är redan taladt. Att d'Avaux utan vidare afböjde eller blott ad referendum upptog svenskarnes yrkanden i dessa och en del andra punkter[3] — särskildt i fråga om de resterande subsidierna enligt 1672 års fördrag — syntes närmast för förhandlingens gång betyda mindre; dessa afslag uppvägdes väl delvis genom smärre tillmötesgående i andra fall, t. ex. beträffande Pfalz-Zweibrücken, hvars restitution utlofvades, om det så "allenast låge 2 mil ifrån Paris". Hufvudstriden kom att gälla en helt annan

---

[1] D'Avaux' cit. bref af 14 maj.

[2] Denna skildring efter spridda uppgifter i d'Avaux' bref från Stockholm. Se särskildt brefven af 7 och 28 maj (n. st.).

[3] Förslag beträffande Holstein kommo ej till början fram, såsom d'Avaux menade i följd af de bestämda förklaringar han vid enskilda samtal gjort om sin konungs tankar i så måtto. D'Avaux till Ludvig XIV, d. 2 apr. (n. st.).

angelägenhet, frågan om den gemensamma garantien för det genom de allmänna frederna stadgade tillståndet.

I den andra konferensen öfver dessa ärenden öfverräckte den franske ambassadören till svenskarne ett alliansprojekt, hvilket nära öfverensstämde med ett från Frankrike honom tillsändt förslag [1]. Den andra artikeln i detta d'Avaux' projekt gällde fredsgarantien: denna skulle sträcka sig till fredsfördragen i Osnabrück, Münster, Nijmegen och Rijswijk och gälla allt i dessa föregående fördrag, som ej genom de sistnämnda upphäfts eller förändrats. Rijswijks-freden, hvilken konstituerat sakernas närvarande läge och hvilken — såsom det ock i förslaget betonades — förmedlats af Sverige, skulle således framför de öfriga garanteras. Men just detta ville de svenska statsmännen undvika, ty därigenom skulle brytningen med alla öfver sagde fred misslynta blifvit ohjälplig. Påpekande att Rijswijkska fredsverket vore så vidlyftigt, att man näppeligen kunde hafva kännedom af hela dess innebörd, gjorde svenskarne i en följande konferens sitt motförslag: den gemensamma garantien skulle gälla det allmänna lugnet, sådant det stadgats genom Vestfaliska och Nijmegen-frederna samt genom det i Rijswijk under Sveriges medling afslutade. Under det att man från fransk sida till basis ville lägga hela Rijswijks-freden jämte ännu orubbade bestämmelser i de tidigare frederna [2], ställde sig svenskarne på Vestfaliska fredens grundval och begränsade i hög grad sitt garantianbud för det sista fredsslutet; så ville de afklippa allt tal om den bekanta religionsklausulen, mot hvilken ju de svenska mediationsministrarne protesterat, samt förebygga vidare split med trosförvanterna i Tyskland.

Till allt annat kom för d'Avaux just då det olägliga, att Juel genom sina förslag till en protestantisk sammansättning gjort de svenska statsmännen särskildt ängsliga för hvarje åtgärd, som kunde väcka misstankar hos trosförvan-

[1] Detta förslag bifogadt Ludvig XIV:s bref till d'Avaux, d. 30 jan. (n. st.). D'Avaux' förslag finnes bland konferensakterna, S. R. A.

[2] Intressant är den redaktionsförändring, som d'Avaux underkastat det från Frankrike komna förslaget just i denna punkt 2, tydligtvis för att göra den smakligare för Sverige. Se nedan bil. I.

terna[1]. Förgäfves framförde d'Avaux i konferenserna de bästa upptänkliga skäl för en sådan artikel, som han föreslagit; förgäfves satte han utanför konferenserna hela sin stora hemliga apparat i rörelse för att påverka svenskarne till sin förmån[2]. Han måste i konferensen den $\frac{14}{24}$ april nöja sig med en formulering, hvilken inskränkte den ömsesidiga garantien till freden i det romerska riket samt ej gjorde en fullt så tydlig begränsning till blott det medlarne i Rijswijk samtyckt, som Sverige yrkat. Såsom ett slags kompensation begärde han emellertid en förklaring från den svenske konungen, att denna aldrig skulle för någon af de intresserade makterna garantera Rijswijksfreden i annat än det, som angick riket. Och han trodde sig hafva goda utsikter att ernå det önskade i denna punkt[3]. Under sådana omständigheter trodde han sig kunna vara ganska nöjd med ställningen. Sverige skulle binda sig vid Frankrike utan att uttala någon protest mot Rijswijkska religionsklausulen samt tillika afsäga sig vidare gående aftal med andra makter. Lyckligt hade undanskaffats alla hinder, som grefve Bengt genom motfordringar i en rad af tilläggsartiklar sökt kasta i förhandlingens väg. Då uppdök med ens en ny farlig svårighet, en opåräknad inverkan från Sveriges förbindelser med sjömakterna.

I början af februari månad 1698, just som generalstaternas sändebud i Stockholm, Heeckeren, stod i begrepp att lämna Sverige och resa hem, öppnade han en underhandling, som redan efter fyra dagar kunde afslutas. Den $\frac{12}{22}$ februari underskrefs af kanslikollegii medlemmar å ena sidan och af Heeckeren å den andra den s. k. "renovationstraktaten", genom hvilken dels de äldre förbunden mellan Sverige och generalstaterna bekräftades (art. 1), dels stadgades, att man för att bringa till stånd en handelstraktat

[1] Redan Gyldenstolpe, som med d'Avaux genomgått alliansförslaget, innan det af denne frambars, hade vid ifrågavarande punkt gjort bestämda invändningar. Se d'Avaux' bref af d. 26 febr. (n. st.).

[2] Se bland annat om hans försök att vinna Olivecrantz' välvilja för sitt förslag, d'Avaux till Ludvig XIV, d. 26 mars (n. st.).

[3] Se konferensprotokollet af d. $\frac{14}{24}$ april samt d'Avaux' bref af d. 30 apr. (n. st.)

mellan Sverige och Holland skulle från ömse sidor nämna kommissarier, att sammanträda och förhandla i Haag (art. 2). I en tillfogad hemlig artikel lofvade bägge de slutande parterna att genom sina ministrar uppmana konungen af England att med dem ingå ett förbund till trygghet för de särskilda parternas områden och till skydd för freden inom kristenheten på basis af 1681 och 1683 års fördrag[1]. Att fullborda verket drogs till Haag, där Lillieroot, hvilken också just då stod på resande fot, nu fick dröja något, närmast i och för ratifikationens skull.

Den hastighet, hvarmed man nu gick till väga i Stockholm är ganska förvånande, ty länge hade Heeckerens försök strandat på de gamla handelsmisshälligheterna mellan Sverige och Nederländerna. Nu hänsköt man med ens dessa besvärliga, kommersiella underhandlingar till annan tid och ort och fick så med största lätthet själfva "renovationstraktaten" till stånd. Denna innebar visserligen ingen ny, nära sammanslutning, men den gaf första steget till en dylik. Och den kom till vid en så läglig tidpunkt för det antifranska partiet i Stockholm, att man ovillkorligen anar en bestämd tanke där bakom. De franska planerna hade ej förblifvit så hemliga, att icke äfven till motståndarne kommit något rykte om deras förefintlighet[2]. Det verk, som ordnades med Heeckeren, gaf Bengt Oxenstjerna och hans vänner möjlighet att gång efter annan bringa på tal ärenden, hvilka ej kunde annat än störande inverka på d'Avaux' underhandling.

Så i den omstridda garantifrågan. Så snart Lillieroot hemifrån mottagit underrättelse om renovationstraktaten innan han således ännu visste något om d'Avaux' första konferens för allianssaken, kunde han redan med följande post meddela en begäran, som var egnad att motverka d'Avaux' i Stockholm framburna förslag. Rådspensionären Heinsius hade nämligen till honom uttryckt sin önskan, att den nyss slutna freden jämväl skulle garanteras vid de gamla förbun-

[1] Enligt originaltraktaten, S. R. A.

[2] Jfr bl. a. rådspensionären Heinsius' yttrande till Lillieroot, att han väl kände till Ludvig XIV:s instruktion för d'Avaux särskildt i afseende på fredsgarantien. Lillieroot till Karl XII, d. $\frac{19}{29}$ mars 1698.

dens förnyande, och däröfver ville Lillieroot inhämta sin herres behag[1]. Från skilda håll och synbarligen i motsatta syften söktes alltså på en gång Sveriges garanti. Det blef en lätt sak att begagna dessa båda ansökningar såsom vapen mot hvarandra. Omedelbart sedan Lillieroots nämnda meddelande ingått till Stockholm, svarades genom ett kungligt bref till Lillieroot, att någon garanti ej kunde i samband med den slutna traktaten ifrågakomma[2]. Orsaken till detta afslag kunde ingalunda vara någon fruktan för protestanternas missnöje, ty Nederländernas och Englands freder hade ju intet med religionsklausulen att göra och dessutom påpekade Heinsius själf, att denna garanti skulle vara till den evangeliska lärans fromma[3]. Tanken hos dem, som inspirerade afslaget, har alldeles visst varit, att de så skulle vinna stöd för en åt alla sidor lika afvisande hållning: beviljade man ingen garanti åt ett par af parterna i Rijswijk, så kunde ej bli tal om sådan åt de öfriga, så länge som Sverige sökte behålla sin opartiska medlareställning. Därför vidhölls, trots alla Heinsius' invändningar, detta afslag till generalstaterna. D'Avaux däremot hade till en början fått utsikt om en viss begränsad garanti, sådan den också var.

Heinsius' berörda framställning om garanti för sista freden skedde i samband med frågan om renovationstraktatens ratifikation. Men renovationstraktaten åsyftade, som nämndes, att draga andra förhandlingar med sig, om handelsfördrag och om Englands anslutning. Dess hemliga artikel satte i utsikt en trippelallians af sjömakterna och Sverige i ungefärlig öfverensstämmelse med förbunden mellan Sverige och generalstaterna 1681 och 1683. Till en sådan sammansättning fanns ock konungen af England villig, och Heinsius påyrkade den lifligt, troligen påverkad af underrättelserna

[1] Lillieroot till Karl XII, d. $\frac{5}{15}$ och $\frac{8}{18}$ mars.

[2] Karl XII till Lillieroot, d. 22 mars (g. st.). — Med svarets afgång brådskades så, att man i en formsak något missuppfattade Heinsius' yrkande, hvadan en ny skrifvelse till Lillieroot afgick den 26 mars (g. st.). I denna upprepades samma vägran, men tillades, att man möjligen i en senare underhandling kunde tänka på saken.

[3] Lillieroot till Karl XII, d. $\frac{11}{21}$ och $\frac{19}{29}$ mars.

om d'Avaux' arbete i Stockhom. Det var tydligen sjömakternas afsikt, att sedan det inledande steget tagits genom renovationsakten, man nu skulle enas om ett intimt förbund. Svenska regeringen förhöll sig till en början afvaktande för att få kännedom af de förslag, som från deras sida kunde framställas, innan den själf yttrade sig. Lillieroot skulle, äfven om han själf redan haft sin afskedsaudiens, kvardröja några dagar för att utröna, huru Holland och England voro sinnade "detta verket att inrätta", samt därpå afvakta vidare ordres hemifrån. Först sedan berättelse om sjömakternas önskningar ingått till Stockholm, fick han vidare befallningar. Man ville nöja sig med, att de tre makterna nu i allmänna ordalag slöte sig samman för att senare skrida till närmare aftal. Han skulle därför med undanskjutande af alla speciellare frågor sluta en allmänt hållen allians; för detta ändamål erhöll han fullmakt[1]. Som orsak till denna brådska fick han åberopa, dels att hans sedan två månader utlofvade hemresa ej längre borde uppskjutas, dels att en sådan trippelallians, som den beramade, kräfde noga öfverläggningar och därför äfven rundlig tid. Om ock med misstanke, att något dubbelspel för att behålla fria händer åt Sverige låg här bakom, samtyckte Heinsius till detta förfaringssätt. Underhandlingen gick därpå raskt undan; allenast väntan på den engelske ambassadörens fullmakt fördröjde något, och sedan den anländt, undertecknades alliansen genast, den $\frac{1}{14}$ maj 1698[2].

I samma dagar, som befallningen till Lillieroot att skyndsamt afsluta alliansen med sjömakterna afgick från Stockholm, således i början af april månad, utvecklade d'Avaux just sin lifliga verksamhet för att i den snart förestående konferensen med de svenska statsmännen få sina önskningar i afseende på fredsgarantien igenom. Han afböjde med all skärpa det berörda svenska förslaget, att begränsa garantien till hvad som i Rijswijk åvägabragts genom Sveriges medling, och han hade just lifliga öfverläggningar med Gyldenstolpe, om en af denne föreslagen redi-

[1] Karl XII till Lillieroot, d 30 mars och 6 april (g. st.).

[2] Denna allians finnes tryckt hos Dumont, anf. arb., VII, 2, p. 440 f.

gering, som lofvade garanti för det som i freden stadgats rörande riket "d'un commun consentement". Han misstänkte nämligen, och det visserligen ej utan fog, att bakom denna till utseendet oskyldiga fras gömde sig betydelsefulla förbehåll med hänsyn just till den motsagda religionsklausulen, och han beredde sig därför att i stället acceptera en redigering, som ganska nära smög sig efter Sveriges ursprungliga projekt[1]. Det var såsom ofvan nämnts i konferensen den $\frac{11}{21}$ april som han lyckades få denna redigering eventuellt bestämd: det hela skulle hänga på, om Sverige ville gifva det äskade löftet om samma och ej vidsträcktare garantiförbindelser till andra makter, som till Frankrike.

Sammanhanget mellan detta d'Avaux' arbete och svenske konungens befallning till Lillieroot om traktatens afslutande är ögonskenligt. Hur goda vänner än d'Avaux förstått skaffa sin sak i Stockholm, så hade dock ej de svenska rådsherrarne försvurit sig till Frankrikes blindt lydige anhängare. Till och med Gyldenstolpe, hvilken vid denna tid var d'Avaux' förtrognaste rådgifvare, gjorde honom de största obehag genom sin oryggliga bestämdhet i trosfrågan och sin däraf framkallade hårdnackade opposition mot hvarje garantiförbindelse som kunde skada Sverige hos dess trosförvanter. Nu erbjöd underhandlingen med sjömakterna tillfälle att draga ett streck öfver d'Avaux' planer, och man grep detta tillfälle raskt. Den $\frac{6}{16}$ april afgick till Lillieroot befallningen att afsluta "någon act uthi generaltermer". En vecka senare hade d'Avaux den konferens med kanslikollegii medlemmar, i hvilken man enades om den nämnda redigeringen af artikel 2, och mottog därigenom förhoppningen, att allt snart skulle bli klart. Men därmed dröjde det. Under åtskilliga förevändningar uppsköts nästa konferens till stort bekymmer för den franske ambassadören oupphörligt; påsken inföll i slutet af april månad, och i samband med helgen tog man sig såsom vanligt rätt ordentliga ferier i Stockholm. Under tiden hann Lillieroot fullborda sin påbörjade underhandling med sjömakternas ministrar i Haag. Så snart underrättelse

[1] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 9 och 23 april (n. st.).

härom inlupit till vederbörande i Stockholm, erhöll d'Avaux den länge väntade konferensen. Denna åter bragte honom obehaglig erfarenhet om den i Haag slutna alliansens återverkan å hans egen underhandling.

Såsom en stor hemlighet hade d'Avaux den $\frac{2}{12}$ maj af en sin förtrogne i det svenska kansliet — "l'homme de la chancellerie" såsom han i d'Avaux' bref alltid nämnes — fått underrättelse om den förestående defensiv-alliansen med sjömakterna. Han skyndade att besvära sig, närmast hos Polus, öfver att ett projekt, som kunde bli rätt vidtutseende, hastigt befordrades till slut, medan hans konungs lojala anbud aldrig nådde något afgörande[1]. Denna åtgärd synes ej haft annan påföljd än en sträng, fast fåfäng räfst efter d'Avaux' sagesman. Däremot fick d'Avaux erfara, att läget var allvarsammare, än han kunnat ana, när han ändtligen den $\frac{14}{24}$ maj erhöll den länge väntade konferensen. I denna gafs honom först och främst svar på hans anhållan från den sista konferensen om en svensk förklaring i garantifrågan. Detta svar innehöll en försäkran, att konungen af Sverige "sig föresatt att intet engagera sigh wijdare med den ene än som med den andre puissancen". I följd häraf fann emellertid konungen det "intet convenabelt med dess mehning, att nämbna uthi dess Allianсer något om Rijswijkske freden", och hade så befallt kanslikollegium att i öfverensstämmelse därmed upprätta ett nytt projekt[2]. Efter denna förklaring, hvilken näppeligen tillfredsställde d'Avaux, öfverräckte grefve Bengt honom ett nytt projekt, hvilket "uti någon måtto differerade ifrån det förra" och hvilket med ens försatte hela underhandlingen, som vid sista konferensen jämt en månad tidigare tycktes nära sitt slut, i ny ovisshet. D'Avaux drog sig "något misslynter" tillbaka, och hans misstämning lindrades ej, då han kort senare fick underrättelse om den fullbordade alliansen med sjömakterna samt förmärkte, att hvad i denna stadgats om fredsgarantien skulle förhindra hvarje framsteg i den rikt-

[1] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 14 maj (n. st.).

[2] Denna förklaring finnes, dels på svenska dels på franska, i de svenska konferensprotokollen.

ning han önskade [1]. I de följande konferenserna bemödade sig d'Avaux på allt sätt att åtminstone få behålla, hvad han en gång ernått, men förgäfves. Svenskarne togo det kraftigaste stöd däri, att de ej kunde bevilja Frankrike mer än de förut beviljat sjömakterna, och sedan de, i konferens den $\frac{8}{18}$ juli, delgifvit honom den artikel af den i Haag slutna alliansen, som berörde garantisaken, måste han nöja sig [2]. Ängslan att vid längre dröjsmål dels Lillieroot skulle hinna hem från Holland och understödja Bengt Oxenstjernas motstånd, dels kejsaren skulle få läglighet att genom tjänster åt hertigen af Holstein-Gottorp göra sig behaglig för Sverige, dref d'Avaux att till hvarje pris afsluta förhandlingen [3].

Alliansen mellan Sverige och Frankrike undertecknades således den $\frac{9}{19}$ juli [4]. Den var hållen i helt allmänna ordalag, förnyade den "gamla och stadgade" vänskapen mellan Frankrikes och Sveriges konungar, men utan några som helst starkt bindande aftal för framtiden. I den så länge omstridda andra artikeln utlofvades allenast gemensamma omsorger och rådslag från de båda allierades sida för att trygga Europas fred mot angrepp, från hvilket håll än detta komme. Blefve åter någondera af kontrahenterna orättvist angripen, så skulle den andre med sina "officier" söka tillbakahålla angriparen samt, därest därmed intet uträttades, rådgöra med den angripne om lämpliga medel till fredens återställande och till de antastade rättigheternas fulla restitution. Tillika förbundo båda sig, att ingendera skulle med andra makter sluta något fördrag, hvilka direkt eller indirekt kunde strida mot den andres intressen. — Visserligen kunna i dessa bestämmelser liksom i stadgandet, att

[1] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 28 maj och 4 juni (n. st.) samt svenska konferensprotokollet för d. $\frac{14}{24}$ maj.

[2] Lydelsen var ej d'Avaux obekant, ty han hade redan en månad tidigare genom "l'homme de la chancellerie" erhållit en afskrift af alliansen. D'Avaux till Ludvig XIV, d. 18 juni (n. st.).

[3] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 16 juli (n. st.).

[4] Aliansfördraget finnes tryckt hos Dumont, anf. arb., VII, 2, s. 441, f. samt i Negoc. d'Avaux III, 1, s. 386 f. (såsom bil. till d'Avaux' bref af d. 30 juli 1698). — De olika under förhandlingens gång framställda hufvudförslagen till alliansens andra artikel har jag sammanfört nedan i bil. I.

andra furstar skulle få rättighet att ansluta sig till alliansen, synas ligga möjligheter att under de tio år, för hvilka denna skulle gälla, utveckla och stärka samförståndet mellan Sverige och Frankrike. Men dessa utsikter voro helt små i följd däraf, att alliansen intet innehöll med hänsyn till de frågor, som lågo de båda kontrahenterna närmast och hvilka måste blifva bestämmande för deras politik [1]. Emellertid, en allians var ju alltid en allians; den gaf, hur allmänna än dess ordalag voro, Frankrike ett visst band på Sverige genom det kraf, som nu kunde ställas, att svenskarne intet fingo företaga emot sin bundsförvants intressen. Dessutom skulle den i viss mån markera, att Sveriges gamla vänskap med sjömakterna och kejsaren ej mera vore så orubblig, att icke äfven andra kombinationer kunde tänkas. Så ansåg d'Avaux det vara fördelaktigare att underteckna alliansen sådan han kunde få den, än att afbryta hela verket. Det synes ock varit med sådana tankar, som Ludvig XIV bemyndigade sin ambassadör att afsluta fördraget [2].

Hvarken d'Avaux eller Juel hemförde således de stora politiska resultat, som deras underhandlingar åsyftat. Den senares nederlag var alldeles omisskännligt. Den förre däremot kunde tillsvidare anse sig såsom ej definitivt besegrad, ty skenbarligen stod Sverige ännu obeslutsamt mellan skilda vägar. Men i sjelfva verket hade afgörandet redan fallit, nämligen i samma stund som hufvudändamålet med Juels beskickning förfelades. Den direkta dansk-svenska underhandlingen, hvilken Ludvig XIV och hans diplomater betraktade såsom af sidoordnad betydelse, blef faktiskt den viktigaste af de båda, samtidigt i Stockholm drifna och utgjorde förutsättningen för, att den fransk-svenska skulle gifva något resultat att tala om. Frankrike ville helt na-

[1] I sitt andra projekt hade svenskarne medelst en separatartikel sökt få hertigens af Holstein-Gottorp rättigheter garanterade af Frankrike. Detta afböjdes emellertid ganska skickligt af d'Avaux. Se hans bref till Ludvig XIV, d. 28 maj 1698 (n. st.).

[2] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 4 juni 1698 (n. st.). Ludvigs svar härå torde varit hans bref af 26 juni (n. st.), hvilket, såsom framgår af d'Avaux' bref d. 16 juli, satt den franske ambassadören i stånd att fullborda alliansen. Nämnda L:s bref saknas i Negoc. d'Avaux och likaså bland Wahrenbergs afskrifter.

turligt icke uppoffra sin gamla allierade Danmark blott för Sveriges holsteinska sympatiers skull och sökte därför sammanföra de båda tvistande grannarne i godo. Men skulle det lyckas, måste Sverige göra den uppoffring Danmark begärde, måste offra hertigen af Holstein-Gottorp. När detta ifrågasattes, behöllo hertigens gynnare fältet i Stockholm, tack vare personligt inflytande och genom traditionens makt. Så blef den dansk-svenska underhandlingen betydelselös och i följd däraf äfven den fransk-svenska — dess mera som svenskarne ej voro hågade att å sin sida betala något för ett förbund, hvilket ej lofvade att gifva dem några egentliga fördelar.

Hur resultatlösa än dessa underhandlingar sålunda te sig, äga de likväl sitt stora intresse därigenom, att de blotta möjligheter för en måhända helt annan politisk utveckling i Norden än den som sedan gafs. Att följa dessa möjligheter vidare det ligger utanför historiens uppgift. Det är emellertid af vikt att konstatera den, då därigenom betydelsen af och ansvaret för den politik, som Sverige valde, falla klarare i dagen. Dessutom, dessa underhandlingar med deras olika möjligheter och deras slutliga utfall bidraga förträffligt att karakterisera skillnaden mellan Sveriges och dess grannars statskonst. Vid sidan af den smidiga danska politiken, som med all sin rörlighet och mångsidighet städse behöll sin stora lifsfråga i sikte, ter sig den svenska tung och ensidig. Den svenska statskonsten under denna tid är en egendomlig produkt af samverkan mellan absolutism och ämbetsmannavälde. Holsteinske hertigens personliga inflytande på Karl XII arbetade i just den riktning, som ämbetsmännen från Karl XI:s dagar traditionellt ansågo för den enda lämpliga. Så rent af stängdes blicken för möjligheten af större politiska nyheter, och man antog till ledande grundsats ett politiskt sträfvande, hvilket för Sverige på sin höjd kunde hafva ett sekundärt intresse. Sedan svenskarne så försvurit sig åt hertigens af Holstein sak, blef det snart hänsyn till denna, som afgjorde öfver Sveriges förhållande ej blott till Danmark utan ock till de flesta andra europeiska makter.

KAP. IV.

Det stora förbundet mot Sverige.

Den $\frac{16}{26}$ augusti 1698 afreste ändtligen hertig Fredrik af Holstein-Gottorp med sin unga gemål från Stockholm för att efter en tur till Kungsör öfver Vadstena och Karlskrona återvända till sitt hem [1]. Med glädje sågo svenskarne affärden, räknande på att deras unge konung befriad från hertigens personliga närhet snart skulle upphöra med det ovärdiga lefnadssätt, till hvilket hertigen förledt honom. Konung Karl följde emellertid sin syster och svåger ända till Karlskrona, och under hela färden var den senares inflytande på honom i politiska angelägenheter orubbadt.

Dagen före uppbrottet från Stockholm hade, utom andra diplomatiska angelägenheter som då afgjordes [2], inför konungen föredragits frågan om att afsända Lillieroot med nya uppdrag till Holland. Det gällde skenbarligen allenast att fullgöra de löften, som under föregående vår gjorts till sjömakternas statsmän, att man något senare ville med dem sluta den trippelallians till "allmänna roligheten conservation", hvilken under de brådskande vårmånaderna icke lämpligen lät fullborda sig. I följd häraf beslöt Karl XII, att Lillieroot, hvilken under juli månad ankommit hem [3], skulle omedelbart återvända till Holland i egenskap af "extraordinarie legat". Såsom ändamål för beskickningen nämner det kreditivbref, hvilket Lillieroot medförde till konung Vilhelm af England, att man skulle uttinna medel till ömsesidig säkerhet och till det allmänna lugnets skydd. Den instruktion för Lillieroot, som nämnda dag uppsattes och utfärdades, betonar, att det "hvilket nu egentligen bör med

[1] En på förhand uppgjord resplan med instruktioner för de särskilda landshöfdingar, genom hvilkas län färden skulle ske, finnes å U. U. B., manuskr.-saml. F. 101. Enligt denna plan skulle afresan ske nämnda dag och ankomsten till Karlskrona äga rum d. $\frac{3}{13}$ sept. — I Karlskrona måste hertigen och hans gemål dröja för motvind till d. $\frac{12}{22}$ sept. Polus till Nils Gyldenstolpe d. 11 och 12 sept. (g. st), U. U. B., manuskr.-saml. N. 458.

[2] F. F. Carlson, anf. arb. VI, s. 165 f.

[3] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 30 juli 1698 (n. st.).

Generalstaterna negotieras angår navigation och commercier“ (instr:s punkt 4); De rent politiska förhållandena åter beröras allenast helt hastigt. Därför kunde också d'Avaux' vänner i Stockholm försäkra honom, att inga för Frankrike oangenäma planer doldes under denna beskickning: den åsyftade blott en handelstraktat, och man kände sig ej ens säker, att en sådan skulle kunna upprättas på grundval af den gifna instruktionen[2].

Under Karl XII:s resa i södra Sverige utvecklade sig emellertid sakerna vidare, och den holländska underhandlingen kom i följd däraf att få en vida större betydelse. Föga mer än en vecka sedan konungen skilts från sin svåger, d. 22 sept. (g. st.), utfärdade han från Engelholm för Lillieroot en ny instruktion, hvilken blott tvenne dagar senare följdes af ännu en — denna sista gifven i Halmstad. Af dessa kan den senare här lämnas å sido, då den allenast sysslar med handelsangelägenheterna. Den förra åter gifver viktiga föreskrifter, som yppa den politiska innebörden af Lillieroots nya beskickning. L. fick nu i uppdrag att afsluta tvenne nya allianser. Den ena skulle vara ett specialförbund med England, ungefär motsvarande renovationstraktaten af februari s. å. med genegeneralstaterna; den andra skulle blifva en vidare utveckling af den i maj slutna trippelalliansen — naturligtvis syftande, såsom nästan alla förbund under denna tid — till skydd för freden i Europa. Af de föreskrifter, hvilka för sådant ändamål gåfvos Lillieroot, är särskildt intressant den anvisning han erhöll att inrätta “förbundet på det sättet, att samtlige bundsförvanter sig påtaga att afvärja, det icke ännu något vidare ingrepp må ske, det vare sig med dismembrationer af Imperio, Religionens förtryck, K. M:ts arfländers underslående och besvärande eller andre sådane aggressioner och

[1] Instruktion för Lillieroot, dat. 15 aug. 1698 (g. st.), i original, samt afskrift af kreditivbrefvet till Vilhelm III, i samlingen af Karl XII:s skrifvelser till Lillieroot, S. R. A. — Kreditivet till Generalstaterna var hållet i än allmännare ordalag.

[2] D'Avaux till Ludvig XIV, d. 27 aug. och 10 dec. 1698 — enligt utdrag i Wahrenbergs saml., S. R. A. — Som “l'homme de la chancellerie“ var frånvarande från Stockholm i midten af aug. månad, saknade d'Avaux den vanliga vägen till upplysningar.

våldsamheter — —". Härvid hade man fullt klart för sig, att en sådan allmän fredsgaranti skulle omfatta äfven de spanska Nederländerna, hvilka — sedan långa tider ett trätofrö — nu torde bli särskildt farliga, när den spanska arfsaken komme före. — En dylik garanti i samförstånd med sjömakterna, den innebar under den europeiska diplomatiens dåvarande läge en mot Frankrike vänd spets och ett bestämdt afsteg från den kort förut mot d'Avaux med fasthet upprätthållna grundsatsen, att Sverige ej ville närmare förbinda sig med den ena makten än med den andra. Detta afsteg torde lättast förklaras under en jämförelse med samma instruktions föreskrift, att Lillieroot skulle vid förbundet träffa sådana aftal, "att tvistigheten emellan Danmark och Holstein måtte således afgöras, att K. M:t må vara på den sidan säker och hertigen hafva en skälig förnöjelse". Om detta sammanställes med de bestämda afslag Frankrike gifvit att därvidlag gå de svenska önskningarna till mötes, så blir det alldeles otvifvelaktigt, att det varit de holsteinska bekymren och hertigens personliga inflytande på Karl XII, som pådrifvit dessa steg [1].

Den underhandling, som Lillieroot på grundval af denna instruktion kom att drifva i Holland, rönte i det följande ständiga inflytelser å ena sidan från sjömakternas till en delning af det spanska arfvet syftande politik, å den andra af händelsernas utveckling mellan Danmarks konung och hertigen af Holstein. Under hårdaste tryck af en hotande

[1] Det personliga inflytandet härvid kommer särskildt till synes därigenom, att denna speciella instruktion för Lillieroot antagligen varit honom gifven uppsåtligt bakom ryggen på den, som ännu officiellt skulle vara den svenska diplomatiens främste man, kanslipresidenten. Detta synes framgå af några i hast nedskrifna rader, hvilka Åkerhjelm den 3 mars 1699 (g. st.) ställt till Piper med anledning af d'Avaux' besvär öfver den nya underhandling, som Lillieroot förde i Holland. Som det var svårt att reda sig med d'Avaux' anmärkningar, hemställde Åkerhjelm "om det icke vore gått at K. M:t låte Gr. Bengt vetta at Lillieroot har fått en särskilt instruktion, och at han finge communication däraf — —". — Denna Å:s skrifvelse finnes bland protokoll och akter från konferenserna med d'Avaux, S. R. A.

Naturligtvis har man all anledning att förmoda, att grefve Bengt på annan väg än den officiella fått kännedom om den i Engelholm utfärdade instruktionen för Lillieroot.

förveckling mellan dessa båda furstar var det också, som Lillieroot slutligen fullbordade det honom anförtrodda alliansverket[1]. Medan Sverige sålunda fördjupade sig i en politik, för hvilken holsteinska synpunkter blefvo i hög grad bestämmande, föranleddes Danmark helt naturligt till mått och steg i en de svenska syftena rakt motsatt riktning. Att Frankrike icke heller senare upphörde med sina försök att i godo bilägga "differentierna", kunde under den så utvecklade situationen ej mera betyda något.

När Danmark nu började mer och mer se sig om efter bundsförvanter för en snart stundande strid med Holstein-Gottorp och dess beskyddare, men ännu sväfvade i ovisshet om, hvad dess anknytningsförsök i Moskva skulle gifva, fann det med tillfredsställelse sig vara sökt af en gammal vän, med hvilken åtskilliga aftal lätteligen kunde göras. Det var kurfursten-konungen, Fredrik August af Sachsen och Polen, som på våren 1698 begärde att få sluta ett nära förbund med sin morbror konung Kristian.

Den unge, praktlystne och äresjuke kurfursten, som i Dresden sökte efterapa Ludvig XIV:s Versailles, trodde sig i och med den polska kronan ha ernått ett vidsträckt fält för njutningar och bragder. Lika mycket som hans sinnliga böjelser eftertrådde det kungliga hofvets prakt och berusande nöjen, lika ifrigt trånade hans ärelystnad efter glänsande krigiska bedrifter, som kunde gifva honom ett namn bland tidens stora krigsherrar. Endast för att vinna ära och rykte hade han eftersträfvat konungakronan, förklarade han själf i polska senaten[2]. Tillfället tedde sig också lof-

[1] Se Karl XII:s bref till Lillieroot d. 8 nov. 1699 (g. st.), med befallning till L. att med all kraft pådrifva förbundets afslutning med England och Holland, äfven om han därvid skulle gå utanför sina instruktioner, på det Sverige måtte vara försäkradt om sjömakternas bistånd, ifall Danmark ginge till öppen fientlighet, "hvartill stor liknelse är".

[2] "Universo Orbi satis superque innotuisse haud dubitamus, Nos inclyti hujus Regni coronam nullo alio quam honoris et gloriæ, quæ generosa pectora maxime stimulat, ductu, omni privati commodi aut utilitatis respectu procul habito, ambiisse — —". — Koncept till konung Augusts deklaration i polska senatus-conciliet, maj 1700 — i Dr. A., saml. "Polnisch-Schwedischen Krieg betreffend", vol. II, fol. 471.

vande nog, ty det af kejsaren och Venedig, ryske tsaren och Polen förda kriget mot Porten pågick just, och den nyvalde polske konungen hade senast själf gjort fälttåg i Ungern såsom högste befälhafvare för kejsarens härar därstädes. Det var en naturlig sak, att konung August under sådana förhållanden jämväl riktade sina tankar mot den "musulmanska arffienden", när det gällde för honom att uppfylla sin kungaed *de recuperandis avulsis.*

Innan konung August gaf sig in i ett vidlyftigt krigsföretag, måste han emellertid sörja för, att han hade ryggen säker, d. v. s. han måste fullkomligt trygga sitt välde i Polen. Contis försök på hösten 1697 hade visserligen misslyckats och hade lämnat August såsom segrare. Men därmed var ännu icke hans välde oemotsagdt. Först och främst hade Conti ej dittills formligen uppgifvit sina anspråk på Polen, hvadan det alltid var att befara, att någon ny attack från Frankrikes sida kunde ske. Detta så mycket mera, som — de flesta samtida berättelser gifva det vid handen — ännu en vild oro brann mångenstädes inom den polska republikens länder, särskilt inom storfurstendömet Littauen. Så länge denna ej var dämpad, kunde konungen icke tänka på att sända ifrån sig sina sachsiska trupper. Men äfven om lugnet för en tid hade återställts, så behöfde han ändå dessa trupper till hands, ty polackarnes trohet var aldrig att lita på. Endast med sina sachsares hjälp kunde konungen hoppas blifva något så när oberoende af partivimlet i Polen.

Dessa synpunkter blefvo närmast bestämmande för konung Augusts militära och diplomatiska åtgärder. Under det att han i Polen sträfvade efter uppgörelse med sina motståndare, sökte han dels skaffa sig trygghet för upprepade franska expeditioner, dels öppna för sina sachsiska trupper ett lämpligt operationsfält, där han kunde hafva dem nära till hands utan att i otid behöfva oroa de för sin frihet ängsliga polackarne. Kunde han sedan på detta operationsfält inhösta krigarrykte och det för en polsk konung så nödvändiga guldet, så vore det dess bättre.

Särskildt tvenne af konung Augusts diplomatiska anknytningar från förra delen af år 1698 äro högst intressanta

samt för den sachsiska politiken [1] belysande: de med Danmark och Frankrike. — För att förnya den mellan Danmark och Kursachsen år 1691 på tre år slutna alliansen samt i öfrigt stärka förbindelsen mellan de båda befryndade furstarne, anlände mot slutet af mars månad 1698 Cristoph Dietrich Bose till Köpenhamn. Denne — frände till den Bose, som föregående höst med anledning af Contis expedition varit sänd till Köpenhamn och Stockholm, och till skillnad från honom kallad "Bose der jüngere — tillhörde den grupp af ärelystna, hänsynslösa, om medlen föga ängsliga statsmän, som närmast biträdde konung August i hans mångfrestande planer, därvid trängande undan äldre rådgifvare, särskildt den sachsiske storkanslern Beichlingen. Mindre lysande och optimistisk än Augusts gynnade gunstling Johan Henrik v. Flemming, mindre lidelsefull och härsklysten än den under de följande åren framträdande, sorgligt beryktade livländaren Johan Reinhold Patkul, var Bose genom sitt nit, sin outtröttliga verksamhet och sin lugna blick på sakerna mången gång den sammanhållande kraft, som hindrade, att den vanligen ej alltför väl vårdade sachsiska statsmaskinen föll sönder. Beskickningen till Köpenhamn blef ej hans diplomatiska lärospån, ty han kom dit raka vägen från kongressen i Rijswijk.

Där borta i Holland hade Bose haft tillfälle att lära känna de danska diplomaterna och hade därvid ej försummat tillfällena att göra dem tjänster [2]. Därigenom var ock väg banad för hans vidare samverkan med danskarne, ty

[1] Det är en intressant men ganska invecklad fråga, huruvida en hel del af konung Augusts regeringshandlingar under denna tid — och just de betydelsefullaste bland dem — äro att anse såsom polska regeringsåtgärder. Själf har konung August under sina vidtutgrenade diplomatiska förhandlingar gärna tagit sig min af att handla ej blott för Kursachsen utan ock för Polen. Han nyttjar naturligtvis sin stora polska konungatitel och gör understundom i fördragsakterna bestämda uttalanden att där vore fråga om såväl Polen som Kursachsen. Men underhandlingarna föras i regel af konungens förtrogna sachsiska rådgifvare samt mycket ofta bakom polska republikens rygg, i syfte att först småningom locka republiken med i de planerade företagen. Det torde sålunda vara riktigast att här skilja den sachsiska politiken från den polska.

[2] Jfr ofvan s. 27 not. 2.

sedan han anländt till Köpenhamn, blef han på otroligt kort tid färdig med sin viktiga uppgift och detta, utan att den svenske ministern på stället, Leijonclo, fattade några som helst misstankar, om hvad hans underhandling faktiskt gällde. Det sades nämligen, att Bose allenast skulle förma en hertig af Würtemberg, som förde befäl i Danmarks krigshär, att träda i konung Augusts tjänst samt jämväl utverka danske konungens samtycke härtill; denna mening har Leijonclo tagit för god, allra helst som Bose redan den 22 eller 23 mars (g. st.) var färdig att åter lämna Köpenhamn[1].

På de få dagarne hade emellertid Bose medhunnit en underhandling af vida viktigare art än så. Den [illegible] mars undertecknade han å sin herres vägnar och de danska geheime-råden Gyldenlöwe, Reventlow och Jessen för konung Kristian en off- och defensiv allians, genom hvilken den gamla traktaten af [illegible]694 förnyades mellan Danmark och Kursachsen samt nu utsträcktes äfven för kurfurstens egenskap af konung i Polen[2]. Att trygga konung Augusts besittning af kungavärdigheten var från den sachsiska sidan ett af alliansens hufvudsyften, ty där stadgades, att ingen flotta eller eskader som kunde sändas emot konungen af Polen, hans rike, vasaller eller undersåtar, skulle erhålla fri passage genom sundet eller Bälten, hvaremot alla transporter till konung Augusts förmån skulle understödjas (art. 3). Konung August kunde ock vid behof påräkna en statlig hjälpsändning, alldenstund båda kontrahenterna förbundo sig till en ömsesidig hjälp af 8000 man (5000 man till fot och 3000 man till häst), hvilka på skedd rekvisition och utan något spörsmål, *quis fuerit* [illegible], skulle levereras den begärande; vid behof skulle denna sändning kunna fördubblas, ja, den hjälpande på anfordran träda in som deltagare i rekvirentens krig (art. 5). För att yttermera stärka denna sammansättning skulle man söka förma tsaren af Moskva samt de sachsiska furstarne af Ernestin-

[1] Leijonclo skref d. 18 mars (g. st.) till Karl XII, att Bose "förleden Söndag", d. v. s. den 13 mars, ankommit till Köpenhamn. Tre dagar senare meddelade L. åter, att Bose "i morgon eller öfvermorgon" skulle resa.

[2] Originalurkund n:o 14178 b., Dr. A. — Dateringen å det i Dresden förvarade exemplaret är 29 mars, hvarmed sannolikt åsyftas n. st.

ska linien och huset Braunschweig-Wolfenbüttel att träda till förbundet (art. 7 och 8).

Den polska kungakronan intresserade likväl icke så lifligt Danmarks konung eller de nämnda tyska furstarna, att de kunde väntas för dess skull vilja insätta alla eller åtminstone en stor del af sina krafter. Den ömsesidiga hjälpsändningen syftade också vida mindre på ställningen i Polen, ty för den kunde väl bestämmelsen i tredje artikeln räcka till, än på en del andra förhållanden, som gemensamt intresserade så alla dessa furstar som konung August och hvilka kommo till synes i de vid hufvudtraktaten fogade hemliga artiklarna. Dessa gällde huset Lüneburgs maktställning, hvilken fortfarande ej mindre än vid det förra traktatstillfället var de förbundne en nagel i ögat. Konung August lofvade således (i första heml. art.) att, ehuru han efter sin företrädares och broders exempel redan erkänt den nionde kurvärdigheten, göra allt för att hindra Hannovers effektiva inträde i kurfurstekollegiet; och då nu dessutom förestod en sammanslagning af furstendömena Zelle och Hannover [1], hvilken vore särdeles betänklig för alla grannarne, så lofvade han att med konungen i Danmark vara betänkt på alla medel att förhindra ett så farligt verk [2]. Men utom detta hade Danmark sin speciella fråga, som låg det allra närmast om hjärtat, den holsteinska, och jämväl denna inryektes i traktaten, ehuru i sista rummet (i tredje heml. art.). Konung August lofvade att jämlikt det honom åliggande medlaruppdraget göra allt för att bilägga den holsteinska tvisten. Men om alla ansträngningar i sådan riktning strandade på hertigens motstånd och konungen af Danmark därför måste skrida till kraftigare åtgärder, så skulle konung August icke allenast underrätta hertigen om sin skyldighet att då understödja Danmark, utan äfven vid ett så inträffande krig sända konungen af Danmark den i hufvudakten stadgade hjälpen.

[1] Se härom Erdmansdörffer, Deutsche Geschichte 1648—1740, II, s. 39 f.

[2] Mot Hannover vände sig ock andra hemliga artikeln, genom att häfda Danmarks och Anhalts rätt till Sachsen-Lauenburg, hvilket område ju befann sig under hannoveransk ockuppation.

Det är alldeles tydligt, att konung Augusts ögon, då han lät sluta denna allians, voro riktade dels på hans polska krona, hvilken han behöfde trygga emot den ej ännu uteslutna möjligheten af nya franska anlopp, dels på Tysklands inre förvecklingar. Huset Lüneburgs uppsvingande i värdighet och makt skulle han väl för sin egen del kunnat smälta, sedan han själf såsom konung nått ett än högre trappsteg, men han måste sätta värde på att hafva vid sin sida en sluten liga af "opponerande furstar". Mot norden, mot Sverige riktade sig däremot ej hans blick, utan det var Danmarks intressen som pekade åt det hållet, och det var bägges behof af hvarandras stöd, som förde dem att i sin allians inrycka den tredje hemliga artikeln. Emellertid talar denna artikel allenast om Danmarks förhållande till Holstein-Gottorp och antyder på intet vis, att därur skulle uppväxa någon vidsträcktare konflikt, ehuru en sådan gifvetvis lät sig förmoda, därest det komme till en strid med hertigen.

För tillfället blef ingen af de hemliga artiklarna af någon direkt betydelse, måhända hafva de ej ens någonsin blifvit formligen ratificerade[1]. Detta betydde dock intet för konung August, ty genom själfva hufvudtraktaten hade han

[1] Den danska ratifikationen å själfva hufvudtraktaten finnes i Dr. A.; den är daterad Köpenhamn d. 17 maj 1698 (tydl. g. st.). Om den motsvarande sachsiska skref Bose från Haag d. $\frac{7}{17}$ maj till Reventlow och Plessen, att den just kommit honom tillhanda och att den skulle utväxlas i Hamburg. — De hemliga artiklarne skulle enligt i dem inryckt stadgande ratificeras på samma gång som hufvudtraktaten. I Dr. A. saknas emellertid hvarje antydan af sådan ratifikation. I nyssnämnda bref säger sig Bose hemifrån erhållit en ratifikation af de heml. art. men den vore felaktig, hvadan den ej kunde sändas. Först mer än tre månader senare, d. $\frac{\text{28 aug.}}{\text{7 sept.}}$ skickar han i bref till Reventlow det så länge tillbakahållna ratifikationsinstrumentet, men detta enligt hans egen uppgift med några förändringar i de första artiklarne. Detta, sammanställdt med en del upplysningar i Jordans korrespondens med Beichlingen (se nedan s. 108, not. 2) om Hannovers ovilja mot den slutna alliansen, antyder att några särskilda inflytelser spelat in. I allt fall intresserade naturligtvis de hemliga artiklarne konung August vida mindre än den för honom viktiga hufvudtraktaten.

Boses nämnda bref i en samling af bref från Bose och Meuschen, D. R. A.

fördel nog. Bose fick för hans räkning i Nederländerna upphandla stora förråd af krut, styckekulor o. dyl., för hvilka han sedan begärde tullfri passage genom sundet till Danzig. Därvid betonades, att afsikten med denna utrustning vore att hålla lugnet i Polen vid makt[1]. Det var i samma dagar som försoningen mellan konung August och hans motparti bland polackarne, främst bland dem kardinalprimas, förestod. Med ett nödtorftigt lugn inom Polen sålunda i nära utsikt, med sin armé väl försedd med alla slags förnödenheter och med vunnen trygghet gent emot flottinvasioner i Östersjön, kände sig konung August i den ställning, att han med fördel kunde inleda det närmande till Frankrike, som han i och för varaktig ro i Polen önskade få till stånd.

Uppdraget att åstadkomma den önskade försoningen med Frankrike öfverlämnade konung August åt generalmajoren Karl Gustaf von Jordan, hvilken fanns särskildt lämpad för en sådan uppgift, enär han tidigare varit nyttjad vid förhandlingar mellan Frankrike och Kursachsen, ehuru då å den förstnämnda maktens vägnar[2].

[1] Bose till Plessen, Haag d. $\frac{\text{26 april}}{\text{6 maj}}$ 1698 — i nyssnämnda saml., D. R. A.

[2] Jordan är en god typ för kabinettstidens kringirrande diplomater hvilka utan att fästa sig vid nationalitet eller sak erbjödo sina tjänster åt den, som ville betala mest. Om hans hemort och familj föreligga inga upplysningar. I början af 1690-talet stod han i svensk tjänst såsom öfverstelöjtnant. I denna ställning hade han anknutit nära förbindelser med en från denna tid mycket bekant fransk agent, baron d'Asfeld, och har i samråd med denne och med Mauritz Vellingk bemödat sig att tjäna Frankrikes intressen. Som han tidigare haft någon beröring med den sachsiska kurfursten Johan Georg IV, äldre broder till konung August, erbjöd han sig år 1693 att afresa till Sachsen för att förmå kurfursten att gent emot kejsarens önskan träda i förbindelse med Ludvig XIV. Ludvig mottog anbudet och på sommaren s. å. begaf sig Jordan, försedd med en af d'Avaux uppsatt instruktion, till Sachsen. Där har han sedan stannat och befanns nu på grund af sina gamla förbindelser med Frankrike särdeles lämpad att taga omhänder den förestående underhandlingen i Paris. Bland de sachsiska statsmännen stod Jordan närmast i förbindelse med sedermera storkanslern Beichlingen; det är ur hans korrespondens med denne — förvarad i Dr. A. — som de flesta upplysningarna om hans arbete i Frankrike hämtats. Dessa meddelanden om J:s föregående öden efter d'Avaux' bref till Ludvig XIV af d. 15 apr., 13, 20 och 27

Af allt yttre att döma borde det icke varit någon lätt sak att nu anknyta en formlig diplomatisk förbindelse mellan konung August och Ludvig XIV. Där bestod ju en fullkomlig brytning dem emellan i följd af polska valstriden, och Ludvig hade ännu ej tagit något som helst steg, hvilket antydde, att han hade för afsikt att uppgifva sin släktings anspråk å Polens krona. Dock saknades ej starka grunder, som talade för ett närmande. Konung Augusts självklara intresse därvid är redan berördt; konung Ludvig hade vid dåvarande allmänna situation större orsak att önska ett godt förhållande till den, som dock faktiskt var i besittning af Polens krona, än att med dryg kostnad och under ovissa utsikter söka häfda sin frändes svaga rättigheter. Det hade för blott några år sedan, till stort bekymmer för kejsaren och hans allierade, varit fråga om nära förbindelse mellan Frankrike och Kursachsen [1]. Nu skulle det ju varit ett godt köp för Ludvig, om han blott genom att erkänna faktum i Polen kunde återknyta dessa förbindelser med kurfursten-konungen.

Trots den till det yttre bestående brytningen hade tidigt nog små antydningar för ett närmande gjorts. Jordan hade nu att anknyta härtill, såsom hans i Varsjav d. $\frac{19}{29}$ april 1698 utfärdade instruktion uttryckligen betonar [2]. Allra först måste han bemöda sig att verkligen blifva mottagen såsom konung Augusts minister vid hofvet i Versailles, något som naturligtvis skulle sammanhänga med konungens eget formliga erkännande därstädes. Med tanke härpå lade konung

maj 1693 samt Ludvig XIV:s skrifvelse till d'Avaux af d. 7 maj s. å. (allt n. st.) — Om Jordans nära förbindelser med Vellingk se, utom d'Avaux' bref nedan bil. IV, B.

[1] Klopp, anf. arb. VII, s. 60 f., jfr not 2 å föreg. sida.

[2] Instruktionen är nedan aftryckt såsom bil. IV, A. Den finnes i afskrift bland Jordans legationsakter i Dr. A., vol. "Der gen. lieutenants von Jordan Verschickung an der Königl. Französischen Hof betr., a:o 1698 — 1700."

Om de tidigare förhandlingarne med Frankrike, se punkt 2 af instruktionen. Närmare upplysning om dessa förberedande försök saknas mig. De hafva antagligen förmedlats af den nämnde agenten d'Asfeld, från hvilken åtskilliga bref till Jordan finnas bland nämnde legationsakter. Jfr ock de antydningar, som Jordans cit. bref till Beichlingen af d. 16 juli 1700 (n. st.) lämnar om Vellingks andel därvidlag.

August sin gesandt på hjärtat att framhålla, hurusom det för Frankrike kunde bli allenast en skillnad till person men ej till sak, att han i stället för prinsen af Conti sutte på Polens tron: det borde till och med för Frankrike vara förmånligare att där hafva honom, som af egna krafter, utan dess hjälp kunde uträtta något till dess bästa. Konung August erbjöd sig nämligen att efter Frankrikes önskan och på det sätt, som hans kungarikes och arfländers läge och måttet af hans egna krafter gåfve vid handen, bidraga till franska kronans fördel; särskildt framhöll han, att lämpligt tillfälle kunde gifvas härför vid de förvecklingar, som "wegen der Spei successionis" snart torde utbryta. Detta sista uttryck, liksom för öfrigt hela förslaget till aftal och särskildt yrkandet att bland eröfrade orter skulle framförallt Siebenbürgen garanteras åt konung August[1], visar att denne tänkte sitt ingripande vändt emot kejsaren och bestående i en diversion till Frankrikes förmån i Österrikes rygg.

Dessa anbud angifva onekligen en ganska öfverraskande vändning från den furstes sida, hvilken — låt vara en smula sent — vid sitt val erhållit kejsarens understöd gent emot Frankrike. Allt förklaras emellertid genom konung Augusts behof att stadga sin ställning i Polen. I det syfte behöfde han visserligen obetingadt erkännande af den makt, som understödt hans motståndare, men kanske än mer anledning och möjlighet att underhålla en stark krigshär. Bägge ville han nu vinna genom att hembjuda sina tjänster åt den, som kunde bäst behöfva dem och som plägade betala bäst, Frankrike. I enlighet härmed ägnade han i instruktionen för Jordan noga uppmärksamhet åt, huru hans trupper i fredstid skulle försörjas på bekostnad af Moldau och Vallakiet, hvilka ju låge särskildt lämpligt med hänsyn till "andra provinser", samt huru han dessutom borde hafva

[1] Siebenbürgen afträddes visserligen först följande år, 1699, formligen till kejsaren. Emellertid kunde det ej betraktas annorlunda än som en fientlighet mot Österrike, därest konung August nu sökte sätta sig i besittning af en så betydande part af dess segerbyte. — Än skarpare än i själfva instruktionen framträder denna fientlighet i ett utkast till den, som finnes i nyssnämnda saml., Dr. A. Där säger sig konung August äfven vilja taga en del af Ober-Ungarn, hvarigenom förebråelsen, att han stode i Österrikes tjänst, borde kunna nedtystas.

anständiga subsidier från Frankrike såväl under verkliga krigsoperationer som ock redan under fredstiden.

Med undantag för det tämligen käcka subsidiekrafvet borde ju allt detta varit angenäma saker för Ludvig XIV, men likväl dröjde han att mottaga anbudet. Med konung Augusts formliga erkännande gjorde han ingen svårighet, så snart underrättelse ingått från Polen om försoningen mellan konungen och kardinal-primas. Jordan kunde alltså snart nog begifva sig till Paris och där begynna underhandla för den önskade öfverenskommelsen[1]. Men just vid den tiden hoppades Ludvig kunna klarera spanska arfsaken blott genom skickliga underhandlingar och utan öppen strid, hvadan de erbjudna tjänsterna kunde mindre behöfvas. Under alla omständigheter ingaf konung Augusts hela hållning bra litet förtroende, och därför fanns ingen anledning att för hastigt inlåta sig närmare med honom. Men att alldeles afböja en så ypperlig möjlighet kom naturligtvis ej i fråga. De franska statsmännen, Torcy och Pomponne, mottogo Jordan väl, lyssnade gärna till hans förslag, uttryckte sina sympatier för den nära allians, som hans konung önskade, men afhöllo sig från alla bindande löften och läto som oftast förstå, att alltsammman var ett för osäkert företag. Oupphörligt nyttjade de den i följd af Contis expedition uppkomna, ännu ouppgjorda tvisten med Danzig för att efter behag försvåra eller lätta underhandlingen, och denna hade ej gjort några som helst verkliga framsteg, när Jordan den 1 juni 1699 på tre månaders permission lämnade Paris.

Emellertid hade denna beskickning bragt konung August fördelen af att numera kunna känna sig trygg för Frankrike, hvilket för tillfället var allra viktigast för honom. Sedan hans situation äfven därigenom stärkts, hade han utan att afvakta vidare resultat från det hållet kastat sig in i kriget mot turkarne — såsom kejsarens bundsförvant. Där hade han ju sina trupper så förlagda, att de bekvämt och snabbt kunde komma till användning, ifall han verkligen skulle få träda i Frankrikes sold. Blef det åter

[1] Jordans första bref från Paris, som i nämnda samling förvaras, är dat. d. 29 aug. (n. st.).

intet alls af med den planen, så hade han dem i allt fall nära till hands, därest de skulle behöfvas inom Polen. Dessutom kunde han oberoende af alla sådana tankar hoppas att i samverkan med kejsarens segerrika vapen vinna krigarrykte och vinning gent emot turkarne.

Utsikterna för ett lyckligt fälttåg mot osmanerna syntes vara de allra bästa, sedan prins Eugens stora seger vid Zenta i september 1697 så grundligt skakat sultanens makt, att segraren omedelbart efteråt kunde med en handfull valda trupper ostraffadt göra sitt berömda ströftåg öfver Donau och ända ned till Bosniens sydligaste trakter. Blott med möda lyckades storviziren Hussein Köprili till 1698 års fälttåg bringa på benen en ny stark armé för att skydda det osmanska rikets Donaugräns mot nya dylika invasioner och så förhindra en allmän kristen uppresning på själfva Balkanhalfön. Med goda förhoppningar kunde sålunda de krigförande begynna fälttåget sommaren 1698. Men det visade sig snart, att resultaten ej skulle motsvara dessa förväntningar. För prins Eugen gick kampanjen förbi utan någon nämnvärd framgång; han hade allt besvär att sammanhålla sina öfver bristande sold knorrande trupper och mäktade ingenting företaga med dem gent emot Köprilis försiktiga defensivställning vid Belgrad. I Galizien gick det konung August åtminstone icke bättre. Alla hans "wohlausgesonnene desseins" ledo af det väsentliga felet att ej vara grundade på kännedom om krigsskådeplatsen och resulterade därför i ett planlöst förhärjande af landet [1]. Själf hade konung August redan såsom kejsarens öfverbefälhafvare i Ungern dokumenterat sig som en särdeles dålig krigsherre. Hvarken markgrefve Ludvigs af Baden metodiska krigskonst eller Eugens genialiska djärfhet vore något för honom: lätt, liksom på lek, på sin höjd med en insats af rent fysiskt mod, ville han vinna sina framgångar. På en krigföring, som kräfde omtanke och uthållighet, blef han därför snart grundligt uppledsen. Felix Potockis seger vid Podhajce, september 1698, förbättrade åtminstone skenet något, men ännu stod konung August långt från det

[1] Bose till Reventlow, d. $\frac{\text{28 aug.}}{\text{7 sept.}}$ 1698. D. R. A.

efterträdda målet, fästningen Kamieniecs murar. Då sammanträdde under sjömakternas bemedling fredskongressen i Karlowitz. Kejsaren efterträdde freden ej blott af helt naturlig önskan att få sluta sitt långa krig med Porten, utan tydligtvis med afsikt att få fria händer för att kunna bevaka sina intressen i Spanien. Liknande bevekelsegrunder ledde de medlande makterna, och ej heller för konung August synas tankar i den vägen varit främmande — åtminstone passade de särdeles väl samman med hans till Frankrike framställda anbud.

Under det att allt detta var oafgjordt, medan konung August ännu skådade kring sig efter bästa tillfälle att få varaktig och lönande användning för sina trupper, träffade han samman med tvenne personer, hvilka fingo ett afgörande inflytande på honom. Den ene var Rysslands tsar, den andre den landsflyktige livländaren Patkul.

Under sin vistelse i Holland och England hade tsar Peter försport, huru dessa makter voro mycket böjda att förmå kejsaren till snar fred med Porten och att där fanns god utsikt för, att deras bemödanden skulle leda till allmänt fredsslut. Detta oroade honom betydligt, och det var för att personligen i Wien och Venedig motverka sådana inflytelser, som han slutligen bröt upp från Nederländerna. Till Wien anlände Peter d. $\frac{16}{26}$ juni. Där mottog han emellertid hufvudsakligen dåliga underrättelser. Vid den långa rådplägning, som han några dagar efter sin framkomst hade med grefve Kinsky, framgick tydligt nog, att fredsryktena icke varit öfverdrifna. Intressen på andra håll lockade kejsaren att ju förr ju hellre söka blifva kvitt det långa kriget, af hvilket han dessutom ej för tillfället kunde vänta någon större vinst utöfver det redan vunna; på intet vis ville kejsaren åtaga sig några förbindelser för tsarens pockande fordringar, hvilka ej motsvarats af den insats han gjort i själfva kriget. Med harm i sinnet beredde sig Peter att fortsätta resan till Venedig, men hejdades genom det

oroande budet hemifrån om streltsernas revolt[1]. Han uppgaf med ens tanken på färdens fortsättande och ilade genom Polen raka vägen hem. Under denna snabba hemfärd sammanträffade han med konung August i Rava — nuvarande Rava ruska, i nordöstlig riktning från Lemberg — d. 9—12 augusti (n. st.).[2]

Detta mötte mellan de båda stora slaviska väldenas behärskare har tilldragit sig den största uppmärksamhet och blifvit tillmätt en sådan betydelse för den följande utvecklingen, att det är skäl något dröja vid de bevarade underrättelserna därom. — Alla skildringar gifva vid handen att mötet grundlagt en nära, personlig vänskap mellan de båda monarkerna. Mötet har förflutit under bullrande dryckesfester, sådana som bägge älskade, och därvid hafva Peter och August gifvit högtidliga försäkringar om varaktig vänskap, bekräftat dem med omfamningar och kyssar efter rysk sed samt slutligen, till ett ögonskenligt vittnesbörd, bytt vapen och kläder med hvarandra. Iförd konung Augusts hatt och rock samt med hans dåliga värja vid sidan kom tsaren hem till Moskva, och när han där mötte sina bojarer och ministrar, uttryckte han för dem sina vänskapliga känslor mot grann-konungen med de mer uppriktiga än artiga orden: "Polens konung är mig kärare, än I allesamman"[3]. — Där fanns tvifvelsutan vid den dåvarande situationen stor anledning för de bägge furstarne att nära sluta sig samman, något hvarför tsaren alltid varit särdeles hågad, såsom hans omsorger om det polska kungavalet året

[1] Om tsar Peters besök i Wien, se SCHUYLER anf. arb. I, s. 378 f. och KLOPP, anf. arb. VIII, s. 132 f. Dessutom ett par smärre notiser i Peters bref till öfversten Ivan Ivanovitj Blumberg, Wien d. 18 juni 1698 (g. st.), tr. hos USTRJALOV, Istoria tsarstvovanija Petra Velikago, III, s. 441; samt i Heins' bref till Jessen d. 23 sept. 1698 (g. st.).

[2] Denna datering, hvilken angifver n. st., finnes hos SCHUYLER, anf. arb. I, s. 386. F. F. CARLSON, anf. arb. VI, s. 180, sätter dagen för mötet till d. 31 juli g. st., hvilket skulle motsvara d. 10 aug. n. st.

[3] Guarient, österrikisk ambassadör i Moskva, till kejsaren, d. 12 sept. 1698, tr. hos USTRJALOV, anf. arb., III, s. 621 f. — Jfr Le Forts yttrande till Heins, i Heins' bref från Moskva d. 9 sept. 1698 (g. st.), att tsaren i Rava med konung August slutit en vänskap, "qui pourra estre suivie d'une confirmation d'alliance tres etroitte — —".

Se för öfrigt SCHUYLER, anf. arb., I. s. 386 f.

förut angåfvo. Vid sammanträffandet befann sig konung August just i marsch för att öppna sitt fälttag mot turkarne. Tsaren bragte med sig till honom den säkra underrättelsen från Väst-Europa och nu senast från Wien, att för så vidt på kejsaren och sjömakterna ankomme, ett snart slut skulle göras på kriget med Porten. Peter gick dessutom den tämligen vissa utsikten till mötes, att streltsernas oroliga rörelse inom Ryssland ännu ej var dämpad, utan för en kanske rätt lång tid skulle förlama hans operationer. Sådana bud voro för konung August de mest ovälkomna, ty genom dem ställdes han inför valet mellan att sluta en snar fred med Porten — och hur skulle han då få bruk för sina sachsiska trupper? och att så godt som allena draga krigsbördan. Bortsända trupperna kunde han ej tänka på: men med osäkerhet inom Polen i ryggen var det nästan ogörligt att fortsätta kriget, i fall blott tsarens nog osäkra hjälp stode honom till buds. Hvad under dessa omständigheter vore att göra, det har säkert varit föremål för de bägge furstarnes öfverläggningar, dess mera som de hallna revyerna med konung Augusts trupper ovillkorligen riktade tankarne på krigsföretaget och dess utsikter.

Men har något annat än dessa närmast liggande omsorger varit bragt på tal i Rava? Senare historieskrifvare hafva i allmänhet antagit det, och de hafva här velat finna en af utgångspunkterna för den snart framträdande stora alliansen mot Sverige. Däremot hafva meningarna varit delade, från hvilkendera sidan initiativet i svensk-fientlig riktning utgått, om från tsaren eller från konung August [1]. — De samtida källorna äro ytterst sparsamma på upplysningar i denna fråga, men det framträder i dem tvenne, sedan länge kända, något skiljaktiga versioner. Den ena, som härstammar från sachsisk sida och ytterst från Patkul, framställer tsaren såsom den, hvilken initiativet i detta fall tillkommit: han hade rent af bedt konung August om bistånd mot Sverige, hvilket denne emellertid af hänsyn till

[1] För den förra meningen yttrar sig F. F. Carlson, anf. arb., VI s. 180, för den senare Schirren, Göttingische Gelehrte Anzeigen, 1883, I, s. 2[illegible]; Schuyler nämner i sin berättelse intet om dylika öfverläggningar.

läget inom Polen måste afböja[1]. Den andra versionen leder sitt ursprung från tsar Peters egen uppgift i den af honom mot slutet af hans regering dikterade "Journal de Pierre le grand". Enligt denna har konung August varit den hjälpsökande, dock icke mot Sverige utan mot sina egna oroliga undersåtar; tsaren har lofvat honom sitt bistånd samt då i sin tur begärt konung Augusts hjälp för att hämnas den oförrätt han menade sig hafva lidit i Riga af grefve Dahlberg[2]. Ställda sida vid sida synes af dessa båda versioner den senare kunna göra de största anspråken på tillförlitlighet. De skrifter, från hvilka den förra härleder sig, äro nämligen besjälade af den bestämda tendensen att söka draga tsaren in i ett då från polsk sida planeradt företag mot Sverige. De hafva därför all anledning, ej blott att utpeka tsaren såsom den där först omnämnt Sverige — det gör ju tsarens egen berättelse äfven — utan att framställa honom såsom vid det tillfället särdeles ifrig efter hjälp. Å andra sidan kan något tvifvelsmål väckas mot uppgiften i tsarens journal, då denna, gifven så långt efter händelserna, lätt kunde vara behäftad med något minnesfel.

Utom dessa berättelser finnes emellertid en annan, långt tidigare, gifven allenast fyra månader efter mötet i Rava. Denna berättelse, hvilken föreligger i ett bref från Heins till Kristian V, är gifven till Heins af den sachsiske generalmajoren Carlowitz. Denne hade från Rava fått medfölja tsaren till Moskva för att hos honom representera konung August personligen och syntes sedan nästan alltid i tsarens närmaste sällskap. En gång i december månad 1698, berättade han för Heins, till hvilken han stod i för-

[1] Skarpast framträder denna version i det memorial af $\frac{5}{15}$ okt. 1699, Moskva, hvilket finnes tryckt hos Ustrjalov, anf. arb., III. s. 512 f. Detta memorial gör intryck af att hafva varit en promemoria, hvilken uppsats i och för Carlowitz' underhandling med tsaren i Moskva under hösten nämnda år. (Om denna underhandling se nedan s. 145 f.) Möjligen är den nedskrifven af C. själf, men väl troligare af hans följeslagare på färden till Moskva och rådgifvare vid förhandlingen därstädes, Patkul. — Utom i nämnda memorial framträder denna version i Patkuls utförliga krigsbetänkanden till konung August, om hvilka se nedan s. 130 f.

[2] Journal de Pierre le grand (ed. London 1773, 8:o) I, s. 15.

trolig vänskap, att han nyss haft att å sin konungs vägnar begära en hjälpsändning af 20,000 ryssar mot de uppproriske i Littauen; tsaren hade därtill svarat, att han ville komma till undsättning med all sin makt, för hvilket han ej begärde annan lön än den vänskapstjänst („point d'amitie"), om hvilken han hade talat med konung August, när de möttes i närheten af Lemberg. Hvarpå tsaren vid talet om denna vänskapsyttring hänsyftade, fick Carlowitz först något senare veta: den skulle bestå i inbördes, kraftig hjälp för det fall, att tsaren en dag finge krig med sina grannar. På samma gång, som Peter gaf Carlowitz denna upplysning, sporde han honom, om han ej kunde förstå, att det för honom (tsaren) kändes högst pinsamt att vara orättvist utesluten från hamnarne vid Östersjön; det vore, fortsatte han, för att en dag få hämnas för denna orättvisa och för alla, hans förfäder tillfogade förluster, som han på allt sätt i Polen ville understödja konung August samt försäkra sig om dennes vänskap[1].

Carlowitz' berättelse, hvars trovärdighet man näppeligen har skäl att ifrågasätta, bestyrker sålunda först och främst tsar Peters uppgift, att det varit konung August, som vid denna tidpunkt, om också ej direkt i Rava, så åtminstone under den närmast följande tiden, måst ansöka tsaren om hjälp. Vidare gifver den vid handen[2] — det äfven i enlighet med uppgiften i tsar Peters journal — att det varit från tsarens sida, som tankarne mot Sverige framkastats; så till vida stämmer den ju samman jämväl med de sachsiska utsagorna. Slutligen, och det är ej det minst intressanta, upplyser den om tsarens ledande motiv därvid, hvilka varit af djupare art än blott harm öfver misshagliga anordningar i Riga: omsorgen om Rysslands sjöfart och handel visar sig ha utöfvat ett bestämmande inflytande[3].

[1] Heins till Kristian V, d. 16 dec. 1698 (g. st.), se nedan bil. II, A.

[2] Jag nyttjar afsiktligt detta uttryck, då Heins' bref helt naturligt rör sig i mera allmänna ordalag och ej ens kan med skarp precision framhålla, hvad som förekommit mellån tsaren och konung August.

[3] Det låter sig ju alltid ifrågasätta, om ej tsaren vid samspråket med Carlowitz åberopat motiv, hvilka efter hans hemkomst till Moskva blifvit honom ingifna af Heins. Det är likväl ej nödvändigt att antaga nämnda motiv såsom följden af dylik inverkan.

Förloppet tyckes alltså varit ungefär följande. Tsaren reste från Nederländerna med hufvudet uppfylldt af flottbyggnadsplaner och sjöprojekt, hvilka han närmast tänkte på att realisera i någon hamn vid Svarta hafvet. Besöket i Wien klargjorde för honom, att utsikterna för dessa älsklingstankars realiserande voro för den närvarande tiden helt små. Då har den tanke att vända sig mot Östersjön, hvilken, måhända som en löst framkastad möjlighet, föresväfvat honom under föregående höst[1], trängt längre fram i tsarens sinne. Under de muntra dagarne i Rava, hvilka näppeligen stärkt förhoppningarne om framgång mot turkar och tatarer, har Peter bland annat äfven berört den tanken, men längre har det tydligtvis icke kommit, antagligen emedan konung August var för mycket upptagen åt andra håll eller på grund däraf, att han för öfrigt känt sig ohågad[2].

Rava-mötets betydelse blir sålunda framförallt den, att det grundlagt en nära, personlig vänskap mellan de båda monarkerna, hvarigenom en fast utgångspunkt för långvarig politisk samverkan ernåddes. Hvad som för öfrigt lösligen yttrats om Sverige, har blott så till vida varit af vikt för framtiden, som det underlättade de anknytningar i svensk-fientlig syftning, hvilka senare skulle göras. Från Rava medförde tsar Peter såsom konung Augusts enskilde representant och såsom vittnesbörd på den knutna nära vänskapen den ofvan nämnde generalmajoren Carlowitz, hvilken

[1] Jfr. ofvan s. 46 f. — I denna riktning löper äfven ett meddelande af Heins om stämningen inom ryska regeringskretsar, gifvet i hans bref till Kristian V, d. 29 juli 1698 (g. st.): — — — "comme il est naturel que de ce costé cy on regarde de ce mesme oeuil (= d'un oeul d'envie) les Etats perdus du costé de la Baltique on tachera sans doute tousjours de s'asseurer de plus en plus de l'amitie du Roy de Pologne pour estre d'autant plus en estat de veiller sur leur interest à l'egard de la Suede, le Zaar meme estant fort porté, comme j'ay veu de bonne main, pour avoir avec le temps un port dans la susdit mer Baltique" — —.

[2] Gent emot denna uppfattning af förloppet står den af prof. SCHIRREN framställda (jfr ofvan s. 14 och not. 1 ibm.). Då denna frambäres af en så utmärkt kännare af tidens historia äger den naturligtvis stora anspråk på uppmärksamhet. Jag kan emellertid ej ingå i någon pröfning af den, alldenstund prof. S. icke meddelar om de källor, på hvilka han stöder sin mening. Med den reservation, som det mig tillgängliga materialets begränsning nödvändiggör, framställer jag sålunda ofvanstående redogörelse.

så kom i den ställningen, att han utmärkt kunde lämpa sig som mellanhand vid behöfliga underhandlingar af dylik art. När tsaren med allenast denne och Le Fort samt några betjänter i sitt följe d. $\frac{25 \text{ augusti}}{4 \text{ september}}$ helt oväntad anlände till Moskva [1], mötte honom där Heins med sådana anbud, som läto de i Rava framkastade tankarne taga allt fastare former.

Heins hade i lugn bidat sin tid i Moskva, jämlikt sin konungs önskan undvikande alla steg, som kunde i otid blotta den djupare innebörden af hans uppdrag. Från den ryska sidan gaf man sig visserligen emellanåt utseende af att vilja ingå på viktigare öfverläggningar med honom, men det stannade vid antydningarna; han trodde sig veta, att tsaren befallt sina ministrar allenast hålla honom vid godt lynne, tills han själf hunne hem från sin resa [2]. Under väntetiden erhöll Heins hemifrån ett nytt uppdrag till sina föregående, och ett hvilket ganska väl kunde tagas såsom inledning vid framförandet af självfva hufvudpropositionerna. Den dansk-sachsiska alliansen af d. 29 mars 1698 innehöll en klausul, att tsaren skulle inbjudas att biträda detta mest för konung Augusts trygghet tillkomna förbund [3]. Med uttalad afsikt att lugna de ryska bekymren för nya franska expeditioner till Polen delgaf konung Kristian Heins innehållet af alliansen samt befallde honom att söka vinna tsaren för det önskade tillträdet [4]. Läglighet härtill erbjöd sig förr, än Heins vågat hoppas, i följd af tsarens så oväntadt påskyndade återkomst till Moskva.

Där var till början allt oro och förvirring. Upptagen af att bestraffa de upproriska streltserna hade tsaren ej tid för andra omsorger, hvadan Heins tillsvidare fick uppgifva tanken att snart personligen få så sammanträffa med honom,

[1] Heins till Kristian V, d. 26 aug. (g. st.), samt Guarients redan cit. bref till Leopold I af d. 12 sept. (n. st.).

[2] Heins till Kristian V, d. 13 maj 1698 (g. st.).

[3] Se ofvan, s. 104 f.

[4] Kristan V till Heins, d. 11 juni 1698 (g. st.). Med detta bref följde i chiffer en afskrift af alliansen.

att han kunde i någon mån rycka fram med sina uppdrag[1]. En vecka efter tsarens hemkomst lyckades han emellertid komma till tals med Le Fort — det var d. $\frac{1}{11}$ september. Därvid hade denne tsarens förtrogne åtskilligt skarpt att säga om kejsarens lust att svika sina bundsförvanter mot Porten; i stället dröjde han med dess större välbehag vid mötet med konung August i Rava. Le Fort anmärkte därvid, att i Rava hade mellan de båda potentaterna slutits en nära vänskap, hvilken skulle kunna leda till en fast och förtrolig allians. Heins grep tillfället: han hade just att meddela tsaren om sin herres förbund med konung August. Det låg i dessa ord en outtalad fråga. Le Fort förstod den; ja, man hade redan på vägen från Rava till Moskva talat om lämpligheten af att associera jämväl Danmark med sig. Att han tillika genomskådade Danmarks afsikter, gaf Le Fort genast till känna, då han under samtalets fortsättning omnämnde tsarens afsikt att bygga en flotta i Arkangel och sedan låta denna operera i Östersjön — en afsikt, hvilken Heins naturligtvis skyndade sig att tillstyrka[2].

Detta var således en god inledning, men med själfva kärnpunkten i sina uppdrag höll Heins alltjämt inne, för att allenast meddela dem åt tsaren personligen. Genom Le Fort, hvilken till tsaren inberättat om sitt samtal, erhöll han hälsningar, att Peter ifrigt åstundade att få läglighet till en enskild öfverläggning med honom, men tillfället uppsköts vecka efter vecka[3]. Först mot slutet af oktober, just som tsaren stod i begrepp att resa till sina skeppsvarf i Voronesj för att där själf öfvervaka och påskynda sjöutrustningarna för nästa års kampanj, lät han kalla Heins till sig. Därvid gick Peter till väga med en egendomlig hemlighetsfullhet; vid midnattstid mellan den 21 och 22 okt. (g. st.) kom han, utan någon af sina vanliga rådgifvare eller följeslagare, till den danske kommissarien i Moskva, Butenant von Rosen-

[1] Den $\frac{4}{14}$ sept. blef Heins helt hastigt föreställd för tsaren och fick kyssa hans hand. Mikaelidagen, d. 29 sept. (g. st.), gjorde tsaren Heins den hedern att själf stå fadder på dennes nyfödde son, en ynnestbevisning som väckte ganska stort uppseende. Se Heins till Kristian V, d. 7 okt. och Leijonclo till Karl XII, d. 2 dec. 1698 (allt g. st.).

[2] Heins till Kristian V, d. 9 sept. 1698 (g. st.).

[3] Heins till Jessen d. 23 sept. och till Kristian V, d. 7 okt. (g.st.).

busch, för att hos honom tillbringa natten. Två timmar före dagningen sände han därpå bud efter Heins, samt inneslöt sig efter dennes ankomst med honom och Butenant i ett väl tillstängt rum, där Heins på hans uppmaning fick korteligen utveckla danska regeringens anbud. Heins betonade då i hast sin konungs önskan att befästa den gamla vänskapen med Moskva genom en ny defensiv-allians *contra quoscunque*, hvilken önskan tsaren upptog med mycket gillande. Som emellertid ändrade politiska förhållanden, och särskildt konung Augusts uppstigande på Polens tron, gjort det aliansprojekt, som ursprungligen medförts från Danmark, ej fullt lämpligt för situationen, kom man öfverens, att Heins skulle begära nya föreskrifter hemifrån. När dessa efter 8–10 veckor ankomme, menade tsaren sig ha hunnit hem från Voronesj; i annat fall finge Heins begifva sig till honom därstädes, men han finge ej yppa saken för någon af tsarens ministrar, icke ens för Lev Kirilovitj, hvilken Heins försöksvis föreslagit såsom deltagare i hemligheten [1].

Att Heins eventuellt skulle få besöka Voronesj var ett synnerligen stort förtroendebevis i Ryssland, där man med än ängsligare omsorg än någonstädes annars bevakade försvarsverkets hemligheter. Endast några få personer, fackkunnige ock tsarens närmaste vänner, åtföljde tsaren på resan. Bland dessa få, särskildt utmärkta befann sig äfven Carlowitz, väl mest på grund af det med konung August gemensamt förda turkiska kriget, för hvilket öfverläggningar kunde vara behöfliga. Ungefär en månad efter afresan, i slutet af november (g. st.), återkom Carlowitz till Moskva, men allenast för att efter två dagars dröjsmål där ånyo uppsöka tsaren i Voronesj. Han hade nämligen vid framkomsten till Moskva mottagit viktiga bref från Polen, hvilka föranledde honom att å sin konungs vägnar begära den ryska hjälpsändning mot de upproriske polackarne, som synes varit bragt på tal i Rava. Det var efter återkomsten från denna andra färd, som Carlowitz i förtroende meddelade Heins ej allenast om tsarens vänskap och tjänstvillighet mot konung August, utan ock om hans fientliga utlåtelser mot

[1] Heins till Kristian V, d. 28 okt. (g. st.).

Sverige och hans antydningar om, hvad i Rava förekommit[1]. Gynnsammare underrättelser om tsarens tankar hade den danske ministern ej kunnat önska sig. Emellertid dröjde det något, innan han kunde begagna sig af denna tydligen så gunstiga stämning, ty först fram i januari månad år 1699 mottog han hemifrån de efterskrifna nya befallningarna.

I början af december månad det föregående året — således samtidigt med att Juel i Stockholm fick pådrifva pro-forma-alliansen af d. 22 dec. — tog konung Kristian under öfvervägande Heins' anhållan att få sig tillsändt ett nytt alliansprojekt, lämpadt för den närvarande politiska situationen. Resultatet af dessa öfverläggningar föreligger i de förhållningsordres och det allians förslag, som konungen d. $\frac{10}{20}$ dec. affärdade till sin minister i Moskva[2]. Projektet till allians anslöt sig nära till det, hvilket Heins fått med vid afresan hemifrån, och var likaväl som detta i sina flesta punkter hållet i mera allmänna ordalag. Det förklarade sig äsyfta ett förnyadt evigt förbund mellan Danmark ock Moskovitiska riket, till skydd för bägges alla länder, rättigheter och öfverhöghetsanspråk, så de nu innehafvande som de i framtiden förvärfvade (art. 2). I sådant syfte skulle de båda förbundne städse delgifva hvarandra sina rådslag (art. 6) och aldrig sluta några mot det nu beramade stridande förbund (art. 7); för att alliansen måtte få en beståndande giltighet, skulle vid hvarje tronledighet i Danmark eller Moskva den tillträdande regenten genast förnya densamma (art. 10). Emellertid öfverlät konung Kristian också uttryckligen åt sin minister att — för att ej onödigtvis förspilla tid — äfven oberoende af projektets innehåll efter bästa förstånd anordna traktaten med tsaren. Ett bestämdt förbehåll gjordes dock, nämligen att de "fundamentala" punkterna, projektets tredje punkt och en separat artikel, skulle om möjligt ord för ord lika inryckas i traktaten eller åtminstone därstädes med fullt så bindande

[1] Heins till Kristian V, den 16 dec. 1698 (g. st.).

[2] Kristian V till Heins, Köpenhamn d. 10 dec. 1698 (g st.). Med detta bref följa såsom bilagor, dels ett nytt förslag till allians, dels en särskild motivering och närmare förklaring af detta förslag. Båda bil. i chiffer, som till det mesta är upplöst.

ordalag iakttagas. Denna tredje punkt talar, liksom den motsvarande i det tidigare projektet, om de båda allierades skyldighet att tre månader efter skedd rekvisition bistå hvarandra genom aktivt deltagande i ett utbrutet krig, utan att spörja *quis fuerit aggressor vel non.* Till densamma lades nu det viktiga tillägget, att såsom *casus foederis* skulle räknas jämväl, om någondera kontrahenten råkade i strid med någon annan makt på grund af häfdandet af sina rättigheter och då någon tredje makt af en eller annan orsak ville våldsamt blanda sig däri till nämnde kontrahents skada[1]. Den föreslagna separata artikeln åter innehöll, att den i tredje punkten berörda hjälpsändningen i följd af orternas aflägsenhet, särskildt då tsaren ännu saknade hamn vid Östersjön, borde ske icke genom en förening af stridskrafterna utan genom ett anfall mot de närmaste belägna "attaquanten" tillhöriga orterna[2]".

Med öppna ord nämndes visserligen ej heller nu Sverige, men så tydligt, som det genom omskrifningar var möjligt, utpekades just det såsom den "attaquant", mot hvilken förbundet ytterst vände sig. Den brytningssituation, som den danska regeringen hastigt skisserat, ställer också utom allt tvifvel, hvar Danmark ansåg tyngdpunkten ligga vid dessa förhandlingar. Att Danmark för öfrigt vid detta eviga förbund ej ville antaga sig Rysslands intressen i vidsträcktare mån, än som bekvämt öfverensstämde med dess egna önskningar, det antyddes genom förbehållet, att den vid krigstillfälle hjälpsändande ej skulle hafva några rättigheter att af rekvirenten kräfva ersättning för sina omkostnader eller för liden skada: han skulle i stället nöja sig med utsikten att vid annat tillfälle få njuta motsvarande understöd (art. 5). Ett tillmöteskommande af tsarens önskningar låg väl däremot i förslaget, att konungen af Polen skulle vara med person och landområden inneslutenii alli-

[1] Denna tredje art. tryckt nedan såsom bil. II, D.

[2] Detta referat af den separata artikelns innehåll är gjort efter heml. art. 1 i den slutliga alliansen. I bil. till Kristian V:s skrifvelse af 10 dec. 1698 finnes ej nu nämnda artikel. Emellertid har den af allt att döma i oförändrad lydelse influtit i själfva allians-traktaten.

ansen samt dessutom inbjudas att genom särskild traktat träda till densamma (art 8)[1].

När Heins mottog dessa befallningar hemifrån, var han ej mindre än hans regering ifrig att snarast möjligt få ett godt slut på det började verket. Den oförtäckta vänlighet, som tsaren vid flera tillfällen visat honom, hade väckt uppseende bland främlingarne i Moskva och vållat ej liten afund mot den ögonskenligen gynnade dansken. Särskildt var den svenske kommissarien Kniper orolig och sökte utsprida det för förhandlingarnas gång farliga ryktet, att Heins sökte på allt sätt uppreta tsaren mot Sverige. Härtill kom, att i följd af regeringsskiftet i Sverige ånyo en stor svensk ambassad snart skulle äga rum till Moskva, hvilken, om den komme med fördelaktiga anbud och framförallt med rikliga presenter, kunde få stort inflytande på många af tsarens rådgifvare. Dessa föreföllo nämligen så opålitliga och deras utlåtelser voro så innehållslösa, att han emellanåt måste känna sig helt oviss om ryska regeringens planer. Emellertid tröstade han sig vid den tanken, att tsaren med afsikt uteslutit dem från all djupare kännedom för att dess bättre kunna dölja sina afsikter. Finge han döma af tsarens yttranden, så stode allt särdeles gynnsamt för hans underhandling[2].

Detta intryck af en särdeles välvillig stämning från tsarens sida fick Heins i det följande alltjämt behålla, men det oaktadt såg han icke sina saker avancera fullt så skyndsamt, som han gärna önskat. Redan strax sedan de nya befallningarna från Köpenhamn mot slutet af följande januari månad kommit honom till handa, lyckades han råka tsaren och då få tillfälle att underrätta denne därom. Tsaren lofvade att efter några dagar på samma sätt som föregående gång komma till rådplägning med honom hos danske

[1] Denna artikels stilisering tillåter den uppfattningen, att konungen af Polen, utan att blifva ordentligen tillfrågad, skulle tagas om händer af båda furstarne, naturligtvis i dessas eget intresse. Uttrycket kan emellertid bero på slarfvig formulering.

[2] Flerestädes i Heins' korrespondens, särskildt hans bref af 30 dec. 1698 och 27 jan. 1699 (g. st.).

kommisssarien och därmed måste Heins låta sig nöja[1]. Dröjsmålet blef dock nu ej så långvarigt. Den $\frac{2}{12}$ februari kallades Heins åter till en hemlig sammankomst i Butenants bostad och fick där tillfälle att för tsaren framlägga de förslag han nyss mottagit. Därvid tillbakahöll han emellertid den projekterade hemliga artikeln för att, jämlikt sin instruktions föreskrift först öfvertyga sig om, hur pass pålitliga de ryska afsikterna vore. Tsaren tog det framlagda förslaget till sig för att själf närmare granska det samt lofvade att därpå vidare meddela sig med Heins. Denne hemställde nu än en gång, om han ej kunde få underhandla med Le Fort och Lev Kirilovitj; hans afsikt var tydligen att dels afväpna den farliga afund, som rörde sig bland tsarens rådgifvare mot honom, dels ock få möjlighet att något påskynda underhandlingen. Men på något sådant ville tsaren ej alls gå in, och han förbjöd honom uttryckligen att vända sig till någon annan än honom själf beträffande dessa saker[2].

Under de följande veckorna var tsaren upptagen af allehanda göromål och förlustelser, hvadan Heins förgäfves väntade på ett nytt samtal. I stället inbjöd Peter honom att följa med sig till Voronesj, dit han själf just skulle begifva sig och där han hoppades få mera läglighet att öfverväga deras gemensamma angelägenheter[3]. Strax efter ankomsten dit, hvilken ägde rum d. 28 febr. (g. st.), kallade också tsaren Heins till sig, mottog honom i sitt kabinett i närvaro af allenast den förtrognaste tolken samt började där granska alliansprojektet. Emot detta hade han egentligen tvenne anmärkningar: det vore dels alldeles för vidlyftigt, dels hållet i allt för allmänna ordalag. Den senare anmärkningen utvecklade han närmare så, att där borde vara något särskildt utsagdt om Sverige. Efter denna direkta annaning

[1] Heins till Kristian V, d. 27 jan. 1699 (g. st.). — Han skrifver nästan ursäktande: "je ne me peu pas presser plus que je fais pour insinuer les choses, le Czaar m'ayant expressement defendu de n'en parler à aucun de ses Ministres et ainsi il faut attendre sa commodité — — ".

[2] Heins till Kristian V, den 8 febr. 1699 (g. st.)

[3] Heins till Jessen d. 21 febr. (g. st.). — Den Brandenburgska ministern i Moskva, Printz, skulle jämväl medfölja för att vid hemkomsten till Brandenburg kunna förtälja om tsarens krigsflotta.

ansåg Heins sig ej böra dröja längre, utan ryckte fram med förslaget till hemlig artikel; med detta syntes tsaren nöjd, men begärde att få en öfversättning af artikeln för att närmare granska äfven den. Den förra anmärkningen åter gick ut på, att en vanlig allianstraktat vore alldeles för vidlyftig och svår att hemlighålla, hvadan den borde i detta fall ersättas af försäkringsbref, undertecknade af båda härskarne; Heins var ej ohågad härför, ehuru han icke direkt kunde svara något[1].

Efter denna första rådplågning i Voronesj följde ett nytt afbrott i underhandlingen. Strax efter nämnda sammankomst återvände tsaren till Moskva för att öfvervara begrafningen af sin förtrogne vän Le Fort, hvars oväntade bortgång gripit honom djupt. Under tiden måste Heins bida sysslolös i Voronesj, blott förströdd genom åskådandet af tsarens präktiga sjöutrustningar, kanske ock genom framtidsdrömmar om att snart se dylika resurser insatta i viktiga företag till hans konungs fromma. Men äfven sedan tsaren kommit tillbaka från Moskva, dröjde han att åter kalla Heins till sig — troligtvis på grund af ovissheten i förhållandet till Porten, menade denne[2]. Först fram i april månad upptog han saken ånyo, lät Feodor Alexejevitj Golovin, senare hans kansler, träda samman med Heins, och sedan de gemensamt granskat allliansförslaget punkt för punkt, kallade han båda till sig i sitt kabinett. Det var på aftonen d. 21 april (g. st.). Tsaren förklarade sig nu mycket nöjd med det till honom öfverlämnade projektet, men yrkade ett tillägg därtill, nämligen en andra separat artikel, som uppsköt alliansens trädande i full kraft till den tidpunkt, då tsaren fått fred med Porten. Mot detta yrkande, hvilket väl stämde med de förutsättningar konung Kristian uppdragit i Heins' instruktion, var den danske ministern belåten. Därpå enades man om den särskildt hemliga form, som var nödvändig vid ratificerandet af den så fullbordade traktaten: med åsidosättande af brukliga formaliteter skulle bekräftelsen ske blott genom de båda furstarnes egenhändiga underskrifter. Tsaren uttryckte därpå sin

[1] Heins till Kristian V, d. 7 mars (g. st.) — nedan bil. II, B.

[2] Heins till Kristian V, d. 28 mars (g. st.).

önskan, att allt måtte vara klart för denna bekräftelse till hans hemkomst från Asov, i slutet af juli eller början af augusti, hvarpå han drack Heins till för det lyckliga resultatet af underhandlingen[1]. Därmed var verket färdigt, för så vidt på dessa personliga sammankomster med tsaren berodde. Heins hade nu allenast att afvakta sin konungs beslut och kunde därför med belåtenhet återvända till Moskva[2].

Detta beslut lät icke vänta på sig längre, än det långa afståndet mellan förhandlingsorten och Köpenhamn gjorde nödvändigt. Med tillfredsställelse mottog konung Kristian budskapet, att tsaren utan förändringar, blott med nämnda tillägg, gillat hans alliansprojekt, accepterade själf utan tvekan den andra, separata artikeln och samtyckte till traktatens fullbordande på det hemliga sätt, som tsaren förordat. På samma gång som han meddelade Heins detta, d. $\frac{16}{26}$ juni 1699, bekräftade han genom sin egenhändiga underskrift traktaten med dess tvenne separata artiklar, samt öfversände instrumentet med en särskild kurir till Heins. Så ifrig var konungen att gå tsarens önskningar om hemlighetens bevarande till mötes, att han lät affatta traktaten icke på danska språket, såsom sedvanan kräfde, utan på tyska, för att man icke i Moskva skulle nödgas anlita någon ny, med danskan förtrogen tolk[3].

Den $\frac{30 \text{ juli}}{9 \text{ augusti}}$ mottog Heins denna viktiga sändning hemifrån och tillskref genast tsaren därom för att få utväxla ratifikationerna. Peter hade nämligen icke ännu återkommit till Moskva och var just nere vid Asov sysselsatt att bringa en flottilj i sjön under förevändning att med den eskortera ett sitt sändebud till Konstantinopel för att där underhandla om att förvandla det i Karlowitz slutna stille-

---

[1] Heins till Kristian V, d. 24 april (g. st.) — se nedan bil. II, C.

[2] D. 24 maj (g. st.) skrifver han åter från Moskva.

[3] Kristian V till Heins, d. 16 juni (g. st.). — För att undvika alla misstankar uppgaf man i passet för kuriren, att denne skulle söka anställning i rysk krigstjänst. Heins fick ock befallning att för skens skull förhandla därom med tsaren samt att därpå återsända kuriren under förevändning, att försöket ej lyckats.

ståndet till en definitiv fred[1]. Därnere undertecknade han för sin del allianstraktaten med Danmark; dateringen är d. 24 augusti (g. st.) och såsom ort för undertecknandet sattes Moskva[2].

Om alliansens innehåll gifva de i det föregående gjorda meddelandena öfver speciella punkter tillräcklig upplysning. Själfva förhandlingens förlopp satte utom allt tvifvel, att tsaren var särdeles hågad för den föreslagna samverkan med Danmark — så hågad t. o. m., att Heins ej märkes haft det ringaste besvär med att vinna honom för sina afsikter. Men å andra sidan framgår ganska tydligt, att Peter ej precis varit ifrig att snart få förbindelsen till stånd. Kriget med Porten upptog alltfort det mesta af hans tankar, och så länge det var oafgjordt, sökte han helst undvika bestämda förpliktelser åt andra håll. Då han slutligen fann, att den danska traktatens fullbordan näppeligen kunde längre uppskjutas, utan att misstämning från Danmarks sida framkallades, infogade han genom den andra separata artikeln ett förbehåll, som gaf honom fria händer, ända tills fred vunnits med Porten. Så var det lätt att förutse, att hans inträdande i öppen aktion mot Sverige skulle kunna uppskjutas till rätt aflägsen tidpunkt. Just med tanke därpå hade tsaren så noga bemödat sig att insvepa hela underhandlingen i den djupaste hemlighet: det var ju alltid fara värdt, att Sverige, om det i otid varskoddes, skyndade sig att på något vis begagna den för honom ogynnsamma situationen. Det var för honom dess nödvändigare att bevara hemligheten, som den stora svenska ambassaden med anledning af Karl XII:s regeringstillträde befann sig på väg till Moskva, när han i Voronesj tillsammans med Heins öfverenskom om alliansen.

[1] Turkarne misstänkte några mindre fredliga afsikter härunder — möjligen en plan mot Kertj — dess mera som tsaren själf medföljde på flottiljen. Tsaren nödgades också afstå från företaget; i stället beledsagades sändebudet från Kertj af turkarne. Se de svenska ambassadörernas bref till Karl XII, d. 31 aug. 1699 (g. st.). Jfr ock Schuyler, anf. arb. I, s. 435 f.

[2] Enligt den i D. R. A. befintliga originalurkunden. Båda monarkerna nyttjade vid ratificerandet sina hemliga sigill i stället för de stora rikssigillen.

Denna stora svenska ambassad erbjuder ett slående exempel, huru Sveriges diplomati vid denna tid lät föra sig bakom ljuset af grannarnes lättrörligare och mera fördomsfria politik. De tre ambassadörerna, hofkanslern Johan Bergenhjelm, landshöfdingen Anders Lindehjelm och assessorn Samuel Göthe, medförande ett stort följe och — efter dåtida svenska förhållanden — betydande presenter, anlände efter en långvarig resa d. $\frac{\text{26 juli}}{\text{5 augusti}}$ till Moskva[1]. Där fingo de vänta ännu en lång tid på tsarens återkomst från Asov. Som de vägrade att öfverlämna sitt kreditiv till tsarens ställföreträdare, kunde de under tiden ej utfå de underhållspenningar, hvilka de enligt orientaliskt bruk borde hafva att uppbära af den ryska regeringen, och råkade därigenom i svår penningebrist. Först i slutet af september (g. st.) återvände tsaren till Moskva, hvarpå de ändtligen fingo skrida till den underhandling om Kardis-fredens bekräftelse, hvilken utgjorde hufvudändamålet för deras färd[2]. För en sådan bekräftelse ställde sig tsaren gynnsamt sinnad och meddelade den äfven; men vid själfva bekräftelsen undvek han den annars i Ryssland brukliga korskyssningen, förebärande att denna vore nu onödig, alldenstund han redan år 1684 jämte sin broder Ivan gifvit densamma. Själfva denna vägran kunde hafva förefallit något misstänkt, allrahelst sammanställd med de trakasserier, som oupphörligen kommo ambassadörerna till del, och med de kringflygande ryktena om farliga planer mot Sverige[3]. Detta oaktadt skönjes i deras korrespondens med hemlandet inga djupare bekymmer: brefven äro fyllda med

[1] Ambassadörernas bref till Karl XII, d. 31 juli 1699 (g. st.). — I öfver $1\frac{1}{2}$ månad hade de måst bida i Narva, innan allt blef klart för deras mottagande på andra sidan gränsen.

[2] Deras instruktion, dat. 1 febr. 1699, finnes i utrikes registraturet, S. R. A. Den lägger hufvudsaklig vikt på fredsförnyelsen och är uppfylld med detaljbestämmelser för de formaliteter, som därvid måste med yttersta noggrannhet iakttagas.

[3] Se t. ex. ambassadörernas bref af d. 20 aug. (g. st.). — Bekant är det obehag de rönte i följd af den olyckliga striden mellan deras marskalk Rancken och den Brandenburgske residenten Cizelski — se deras bref till Karl XII af d. 18 okt. (g. st.). Jfr Nordberg, Karl XII:s historia, I, s. 62 f.

skäligen torra och betydelselösa redogörelser för en del formsaker o. d., och af försök att på allvar intränga i den ryska regeringens planer märkes intet. Att den på hösten 1699 till Moskva åter anlände Carlowitz kunde hafva några dem och deras principaler intresserande uppdrag, hafva de icke lyckats genomskåda; Heins uppskattade de på grund af hans formella artighetsvisit såsom särdeles "civil och vänlig", och hans för skens skull uttryckta förhoppningar, att ingen oro skulle väckas genom den å nyo brännande holsteinska tvisten, togo de för god[1].

Den $\frac{\text{23 november}}{\text{3 december}}$ lämnade de svenska ambassadörerna Moskva[2] efter att, enligt deras egen mening, hafva därstädes betryggat Sveriges fred med Ryssland för den närmaste framtiden. Allenast tre dagar senare undertecknade tsaren en ny ratifikation af alliansen med Danmark. I denna förnyade traktat, hvilken nödvändiggjorts genom det i augusti månad timade tronskiftet i Danmark[3], fogades till det förut stadgade det tillägget, att det jämlikt alliansens tredje artikel började kriget skulle med all kraft fortsättas, tills en gemensam fred till bägge deltagarnes satisfaktion kunde slutas[4]. Tsarens sinnelag vid den tiden illustreras yttermera därigenom, att han föga mer än en vecka tidigare, d. $\frac{11}{21}$ november, beseglade en annan mot Sverige riktad allians, en med konung August afslutad, först bragt å bane hos denne genom livländaren Patkul.

—

[1] Ambassadörerna till Karl XII, d. 20 sept. (g. st.). — På samma gång Kristian V underrättade Heins om ambassaden, hade han befallt honom att visa densamma all formel artighet. Kristian V till Heins d. 26 nov. 1698 (g. st.).

[2] Österrikiske agenten Otto Pleyer till kejsaren, d. 10 dec. (n. st.) — hos USTRJALOV, anf. arb. III, s. 642 f.

[3] Fredrik IV till Heins d. 7 sept. 1699 (g. st.).

[4] Efter originalet, dat. Moskva d. 26 nov. 1699 (g. st.) — i D. R. A. Något närmare om de underhandlingar, som föregingo denna förnyade traktat, kan jag ej meddela, då Heins' depescher häröfver allenast finnas i olöst chiffer och jag saknat läglighet att dechiffrera dem. Tydligtvis innebar detta tillägg ett uppgifvande af det ursprungliga danska förslagets 5:te artikel (se ofvan, s. 122).

När tsaren i Rava gjorde konung August sina mot Östersjön syftande förslag, inneburo dessa ej något för den senare alldeles nytt. En konflikt med Sverige var ju alltsedan hans allians med Danmark bragt inom synfältet [1], men sköts i bakgrunden af en mängd närmare liggande omsorger. Dock, allteftersom händelserna utvecklade sig, trängde tsarens projekt honom närmare på lifvet. Först och främst försummade ej tsar Peter själf att påminna, att han verkligen menat allvar med sina ord i Rava [2]. Konung Augusts egen ställning var ej säkrare, än att han väl behöfde taga hänsyn till sin grannes önskningar. Så fortskredo förhandlingarna i Karlowitz och freden med turkarne ryckte allt närmare, utan att det bekvämare och mera gifvande verksamhetsfält, som konung August önskat sig i västra Europa, ännu öppnats för honom. Jordans förhandlingar i Frankrike ville icke skrida framåt, men för konung August var det högst önskligt att så snart som möjligt få sina trupper förmånligt använda. Så var han särdeles väl disponerad för att lyssna till de lockande framtidslöften, som hviskades för honom af den bekante livländaren Johan Reinhold Patkul och hvilka väl klungo samman med de sånger tsaren sjungit för honom.

Patkuls egentligen betydelsefulla verksamhet för den nordiska konflikten börjar med år 1699. I oktober föregående år kom han, genom förmedling af konung Augusts förtrogne stallbroder, general-löjtnanten Jakob Henrik v. Flemming, till hofvet i Dresden [3]. Under vintermånaderna fick han så tillfälle att träda konung August nära och för honom utveckla sina tankar. Det är ock under denna tid, som han till konung August afgifvit sina mycket omtalade betänkanden öfver möjligheten att mot Sverige bilda ett stort krigsförbund. Vid tvenne olika tillfällen, nyåret 1699

[1] Schirren, anf. arb., s. 22 f., framställer den åsikten, att Patkul, som i maj 1698 sammanträffat med Flemming, genom denne fått sina planer framförda till konung August redan före Rava-mötet. De grunder, som härför anföras, synas dock ej fullt beviskraftiga.

[2] Så genom sitt yttrande till Carlowitz, enl. Heins' cit. bref af 16 dec. 1698 (g. st.).

[3] A. Buchholtz, Beiträge zur Lebensgeschichte Johann Reinhold Patkuls (Riga 1893), s. 139.

i Grodno och i början af nästföljande april månad i Varsjav, har Patkul framburit sina tankar till konung August genom utförliga betänkanden, hvilka taga i öfvervägande utsikter och medel att få en stor koalition mot Sverige till stånd [1]. Hans plan, sådan han i sitt andra betänkande framlagt den fullt utvecklad, var, att konung August skulle nära förbinda sig med Sveriges ovänner: främst med Danmark, hvilket i följd af den holsteinska tvisten lätt kunde bringas i strid med Sverige, samt med den moskovitiska tsaren, hvilken dess säkrare kunde påräknas, "weil der Czar I. K. M. selbst die Proposition zu dem Kriege gethan". Utom dessa behöfde man ock vara förvissad om Brandenburgs neutralitet, hvilken nog kunde utverkas, i fall man först af alla räckte en hjälpsam hand till Brandenburgske kurfurstens hemliga önskan om konungatitel. — Såsom nödvändiga förutsättningar för hela företaget påpekade Patkul, dels att den inre friden i Polen måste upprätthållas, dels att man måste förskaffa tsaren fred med Porten. Hvad åter anginge själfva alliansunderhandlingarna med Moskva, så måste vid dem med den största omtanke sörjas för, att tsaren komme att hålla sig inom bestämda gränser vid sina blifvande krigståg: Peipus måste stadgas såsom östgräns för tsarens välde, annars riskerade man, att när det komme till krig, den starke bundsförvanten uppslukade äfven "den Braten den Wir ans Spies gestecket".

Den åsyftade "steken" var Livland, och den omsorg, som Patkul utvecklade att hålla tsarens fingrar borta från detta område, är ytterst betecknande. Livlands lösryckande från Sverige med Polens hjälp var ledande tanke i hela planen. Patkul måste då vara försiktig att icke i någon af bundsförvanterna vid verket skaffa sitt hemland en än värre härskare, än den svenske konungen varit. Det var konung August, som han tänkt sig såsom dess blifvande herre, men icke ens honom ville han unna någon mera stark ställning inom Livland: med allehanda skäl sökte han bevisa, att det vore allra fördelaktigast för konungen själf att ej begära detta land till ärftlig besittning för sin ätt. Framförallt påpekade han, att annars skulle den polska republikens högst

[1] Om dessa betänkanden, se anmärkningen, nedan s. 147 f.

nödiga bistånd svårligen vinnas. Detta bistånd åter kunde man ej rådligen söka vinna genom direkt underhandling med polackarne, enär dessa lätteligen skulle förråda hela planen. Däremot kunde man väl *sub spe lucri non modici* förmå några tystlåtna senatorer att samverka till en attack på Riga, och sedan denna lyckats och Livland med hufvudortens fall låge öppet, skulle republikens deltagande lättare utverkas. För en öfverrumpling af Riga funnes, menade Patkul, särdeles goda utsikter, och han utvecklade närmare grunderna härför. Därvid, det framhölls oupphörligen, var den yttersta hemlighetsfullhet af nöden. Den försåtliga stämplingen mot Livland kunde ej lyckas, utan kraftigt understöd från det med Sveriges styrelse missbelåtna ridderskapet. Så ömtålig som livländarnes ställning var, när det nu blef fråga rent af om upproriskhet mot deras lagliga öfverhet, måste man i djupaste hemlighet nalkas dem: hvarje oförsiktighet skulle röjt planen, afskräckt de i all tysthet villiga och gjort företaget i denna punkt omöjligt.

Tanken på Livland var själfva kärnpunkten i de förslag, som Patkul framlade, och det var helt naturligt äfven denna livländska plan, som allra främst tilldrog sig konung Augusts uppmärksamhet. För den allmänna diplomatiska aktion, som af Patkul antyddes, syntes goda förutsättningar finnas. Ovisst kunde det däremot förefalla konungen, om verkligen något bestämdt skulle kunna aftalas med livländarne och sedan också utföras. De närmaste åtgärderna efter öfverläggningen med Patkul antyda, att konung August sökt göra sig förvissad i detta hänseende.

Flemming fick i januari månad afresa till Kurland, där han kunde vara de missnöjde livländarne nära och där han, under förevändning af den just pågående kurländska landtdagen, dröjde någon tid. I hans följe medreste Patkul [1]. Medan Flemming öppet besökte Riga och under sken af förtrolig vänskap nalkades dess kommendant, grefve Erik Dahlberg, smidde Patkul i största hemlighet sina ränker. På hans bud samlades till Riga i slutet af februari en skara missnöjda livländare, för tillfället visserligen ej flere än "12

[1] SCHIRREN, anf. arb., s. 9 f. och s. 26.

getreue Patrioten", men enligt deras egen utsaga stödde af en allmän opinion inom både Livland och Estland; i spetsen för dem gingo framstående män såsom presidenten Fredrik von Plater samt landtråden O. F. von Vietinghoff och Gustaf von Budberg. För att ej väcka farliga misstankar vågade de församlade icke träda i personlig beröring med vare sig Flemming eller Patkul, utan anhöllo genom bref till dessa båda herrar, att de måtte på det lifligaste antaga sig och befordra deras sak; hos Flemming skulle dessutom deras medbroder Gerhard Johan von Lœwenwolde[1] tala för dem. Att fullfölja saken och hos konung August bevaka livländska ridderskapets intressen öfverlämnade de åt sin "käre medbroder" Patkul genom en utförlig, förmodligen af honom själf uppsatt instruktion. I denna gåfvo de honom i uppdrag att så underhandla, att Livland visserligen blefve för alltid en medlem af republiken Polen, men tillika ett län till livländska ridderskapet af polska konungen. Han skulle ock därför på allt sätt tillvarataga landets och ridderskapets gamla rättigheter samt värna och tillgodose sitt stånds ställning. Så borde hela förvaltningen, den militära, civila och kyrkliga ligga i ridderskapets händer; så måste den protestantiska religonen, hvilken ju var grundval för adelns nuvarande välde i den gamla ordensstaten, bevaras; så borde förhållandet till staden Riga regleras på ett sätt, som undanröjde adelns gamla misshälligheter med borgerskapet. — Det var således fråga om att få en adelsrepublik upprättad i det gamla ordenslandet och af Polen formligen erkänd[2].

De prof å en för syftet lofvande sinnesstämning hos livländska adeln, som Flemming och Patkul sa kunde hemföra från sin resa till Kurland, gåfvo Patkul anledning att i sitt nu afgifna andra betänkande ännu mera än förut fästa vikt vid planen mot Livland och samverkan med dess ridder-

[1] Denne, hvilken flere gånger förekommer i dessa hemliga förhandlingar, var anställd vid konung Augusts hof och titulerades hofmarskalk. — Jfr Buchholtz, anf. arb., s. 93 f., om denne och andra Patkuls vänner i Livland.

[2] Denna instruktion, i orig. i Dr. A., är nedan tryckt såsom bil. III, A. Brefvet till Flemming, undertecknadt af de tre ofvan nämnda herrarne finnes i original i Dr. A., saml. Polnisch-Schwedischen Krieg betreffend, I, fol. 27. — Brefvet till Patkul är aftryckt hos Büsching, Magazin für die neue Historie und Geographie, XV (Halle, 1781), s. 292 f.

skap. Å andra sidan torde det vara från denna tid, som konung Augusts beslut att verkligen gifva sig in på saken stått fast[1]. Under formen af en hemlig sammansvärjning skred man till de nödiga förberedelserna. Till början intogos blott helt få i förtroendet och endast de, som för planens realiserande behöfdes. Dessa fingo hvar och en afgifva en skriftlig, dyr förpliktelse att ej förråda, hvad dem anförtroddes. Den yngre Bose, hvilken under denna tid framstår såsom Flemmings högra hand och såsom den mest energiska af de sachsiska statsmännen, Carlowitz, som skulle blifva förmedlare af förbindelsen med tsaren och redan från Rava medföljt till Moskva, och Beichlingen, hvilken åtminstone nominellt borde hafva den sachsiska diplomatiens ledning om hand, invigdes successivt i planen. När sedan företaget bragtes närmare sin mognad, måste så småningom de förtrognes krets vidgas. Till i början af december månad 1699 synas i allt fall endast fyra personer yttermera hafva intagits i de sammansvurnes krets. Till dessa nytillkomna hörde von Wackerbarth, hvilken flere gånger representerade konung August hos kejsaren. Den ofvan nämnde Lœwenwolde torde tidigt nog fått meddelande om saken, och detsamma har väl varit fallet med den bekante Otto Arnold von Paykull, hvilken skulle spela så viktig roll vid den livländska komplottens utförande; hans namn saknas emellertid bland de sammansvurnes[2]. Utom de nu nämnda har en polack

[1] Schirren, anf. arb. s. 26, säger med anledning af sammanträffandet i Grodno vid nyårstid samt Flemmings och Patkuls därpå följande resa: "Der Würfel war gefallen". Hur stark auktoritet än prof. S:s ord i sig hafva, vågar jag ej utan vidare ansluta mig till denna uppfattning, då jag ej sett några bestämda bevis för, att afgörandet så tidigt ägt rum.

[2] Dessa skriftliga förpliktelser finnas i orig. i Dr. A., saml. Poln.-Schwed. Krieg betr., vol. I. De äro följande: Boses, dat. Varsjav d. $\frac{3}{13}$ april (utan årtal); Carlowitz', Varsjav d. $\frac{8}{28}$ maj (u. å.); Beichlingens, Varsjav d. $\frac{5 \text{ juli}}{25 \text{ juni}}$ 1699; Wackerbarths, Dresden d. $\frac{12}{22}$ nov. 1699. Vidare af Carl Christian Kirchner, Dresden d. 25 nov. 1699; af de la Forest, Dresden d. 6 dec. 1699; samt af Lœwenwolde, utan ort och datum. Alla förpliktelserna gälla en bestämd, ej närmare angifven hemlighet; blott de la Forest nämner "l'affaire concerté entre le Roy mon maitre et celuy de Danemarc regardant la Suede".

Huru noggrann man varit vid personers intagande i förtroendet, framgår däraf, att de särskilda förskrifningarne äro numrerade (1—7).

tydligen blifvit särdeles underrättad, vojvoden af Marienburg Przebendovski, hvilken var Flemmings frände och af gammalt en bland konungens närmaste anhängare. Det kan ju vara osäkert, i huru hög grad samtliga dessa herrar, eller flere af dem, invigdes i hela hemligheten af de så småningom framträdande diplomatiska och militära åtgärderna[1]. Centrum i det hela blef emellertid det livländska företaget, hvilket inleddes med förläggandet af sachsiska trupper till Polangen under förevändning af hamnbyggnader och omsider mynnade ut i det bekanta, misslyckade angreppet på Riga. Som förutsättning härvid betraktades den af Patkul utlofvade samverkan från livländarnes sida. Efter att på andra håll hafva känt sig för om utsikterna för ett allmänt angrepp på Sverige, skred konung August till att med Patkul såsom representant för livländarne träffa en sådan uppgörelse, som kunde tillförsäkra honom om dessas bistånd vid den allt närmare ryckande aktionen. Den $\frac{14}{24}$ augusti 1699 undertecknades i Varsjav en formlig kapitulation mellan konung August för republiken Polen och Patkul för livländska ridderskapet.

Denna kapitulation ansluter sig fullständigt till livländarnes berörda instruktion för Patkul. Mot att livländska ridderskapet utlofvade en beständig trohet mot konung August och mot den polska republiken samt utfäste sig att emottaga hertigdömet Livland såsom län af den polska konungen, tillförsäkrade konung August det fullständig inre frihet och makt öfver landets styrelse; särskildt finge intet som helst intrång på religionens frihet göras. För framtiden skulle Livland göras till en förmur åt republiken emot Ryssland och Sverige, och till den ändan förpliktade sig ridderskapet att underhålla en armé och sätta fästningarna i godt skick. I ersättning för sådana uppoffringar mottog ridderskapet allehanda försäkringar om sina stånds-

[1] Patkul skref d. $\frac{28 \text{ juli}}{7 \text{ aug.}}$ 1699 till en dansk minister (Jessen?): "Beuchling weiss nichts von unsser sache" (enl. afskrift i Wahrenbergs saml., S. R. A.). I fall denna uppgift var sanningsenlig, så måste den hafva åsyftat, att B. icke var invigd i de hemliga underhandlingarna med Danmark.

rättigheter och försummade framförallt icke att utverka en klausul, som beröfvade Riga dess gamla privilegier.

För så vidt det ankom på underhandlingar och högtidliga aftal, voro således de med den svenska styrelsen missbelåtna livländarne på god väg att nå sitt mål: befrielse från Sverige och upprättande af en fri adelsrepublik, hvilken allenast skulle stå i löst länsförhållande till Polen. Konung August kunde dock svårligen vara belåten med en uppgörelse, som ställde i utsikt, att han finge med sina sachsiska trupper föra ett krig för Livlands lösryckande från Sverige, endast för att detta Livland på nämnda villkor skulle träda under Polen. En direktare vinst för sig själf och för sitt hus behöfde han, och han betingade sig en sådan genom fem hemliga artiklar, som fogades till kapitulationen. Enligt dessa förpliktade sig ridderskapet till att under kriget underhålla en kunglig här å ända till 24,000 man samt att — i fredstid? — till konungen inbetala de livländska statsinkomsternas öfverskott. Framförallt lofvade emellertid ridderskapet att hos polska republiken med all kraft söka befordra, det konung Augusts ättlingar, oberoende däraf om de bestege Polens tron eller ej, måtte få som hertigar af Livland besitta detta land. — Patkul hade således måst uppgifva sitt motstånd mot konung Augusts önskningar att få Livland till ärftlig besittning.

Ett dubbelt illistigt spel var å bane. Först skulle Sverige föras bakom ljuset därigenom, att konung August och polska republiken, skenbarligen mot invånarnes vilja eller åtminstone utan deras öppna deltagande, bemäktigade sig Livland: med tanke härpå tillförsäkrade den femte hemliga artikeln ridderskapet än en gång kapitulationens giltighet, äfven i fall det „aus gewissen absehen“, ej till en början ville gå till dess fulla realiserande. Sedan detta verk fullbordats, skulle konung August och livländarne gemensamt söka bedraga Polen på dess väntade direkta vinst genom att göra Livland till ett ärftligt hertigdöme åt konung Augusts ätt. I öfverensstämmelse härmed lofvade konungen att hålla dessa hemliga artiklar alldeles obekanta för republiken; kapitulationen måste ju ock på grund af sitt innehåll förhemligas åtminstone tills vidare, men borde na-

turligtvis, när det blef fråga om planens utförande med republikens hjälp, bekantgöras för den polska senaten[1].

Kapitulationen af den 24 augusti gaf utgångspunkten för de försök att vinna en vidsträcktare anslutning af Livlands adel, som nu borde ske. Hvad som vidare i den vägen åtgjorts och hvilka resultat som vunnits, det är frågor som måste lämnas öppna[2]. Men hvad som än i dylik anknytningsväg kunde uträttas, så var det tydligt, att hela företaget var alldeles för äfventyrligt, ifall icke andra makters medverkan därtill ernåddes.

I Patkuls stora krigsbetänkande intog tanken på Danmarks medverkan mot Sverige det viktigaste rum, och Patkul hade förstått att utpeka de medel, genom hvilka en dylik samverkan säkrast kunde vinnas. Han var för väl förtrogen med den svenska politikens läge och syften för att ej känna till dess ömtåligaste punkt, förhållandet till Holstein-Gottorp och Danmark. Han visste också, att danske konungen var särdeles känslig för alla tjänster, som i holsteinska saken gjordes honom. Hvem kunde äga bättre tillfälle till sådana tjänster än kurfursten-konungen, August, hvilken genom sitt från Altona ärfda medlaruppdrag när som helst hade öppen möjlighet att gynna de danska intressena? Den vänskap, som af gammalt förenade Danmarks och Kur-Sachsens härskare, hade något mer än ett halft år före Patkuls aktiva uppträdande kraftigt bekräftats genom den af Bose i Köpenhamn afslutade allianstraktaten. Ehuru denna ej direkt vände sig mot Sverige, innehöll den dock bestämmelser, hvilka kunde läggas till grund för vidare förbindelse i rent aggressivt syfte. Att förbereda en sådan förbindelse öfverlämnades åt Patkul själf, hvilken under det

[1] Kapitulationen och de hemliga artiklarne äro tryckta nedan såsom bil. III B och C.

[2] Åtskilliga bref i Dr. A. angifva, att på flera håll funnits villiga sinnen för Patkuls planer. Å andra sidan visar företagets utgång, att livländarne ej voro tillräckligt ifriga för att på allvar vilja vedervåga någonting.

antagna namnet Wallendorf i Maj 1699 besökte Köpenhamn och rådplägade med de danska statsmännen [1].

I all hemlighet kom Patkul-Wallendorf till Köpenhamn och lyckades där så försiktigt lösa sin uppgift, att — så vidt nu kan ses — ingen obehörig anade hans därvaro [2]. Den 16, 19 och 22 maj (g. st.) ägde hans öfverläggningar med de danska gehejmeråden och gehejmekonseljens däraf vållade rådplägningar rum. Just i de dagarne hade man i Köpenhamn gynnsamma underrättelser från Heins, huru han vistades hos tsaren i Voronesj och huru denne rent af önskade ett förbund i än skarpare termer mot Sverige än det honom föreslagna. Patkul-Wallendorfs anbud måste därför till sitt syfte hafva varit de danska statsmännen särdeles välkomna. Detta dolde de icke, men de yttrade sig till en början försiktigt, noga utfrågande öfverbringaren om utsikterna och medlen för det stora företaget. Tydligen kände de sig ovissa, hvilken tilltro de kunde sätta till konung

[1] Omedelbart före och samtidigt med denna Patkuls färd besöktes de nordiska hufvudstäderna af ett annat sändebud för konung August, den polske senatorn Frans Galecki. De omständigheterna, att G., hvilken med utsöktaste artighet mottogs i Danmark, därstädes utlät sig mindre vänligt mot Sverige, samt att han i Stockholm visade sig sakna behöflig fullmakt för sitt viktigaste uppdrag — Olivafredens bekräftelse — läto samtiden i det följande betrakta G:s resa till Sverige såsom ett spegelfäkteri, tillställdt för att dölja Patkuls åtgöranden. Så Nordberg, anf. arb. I, s. 60. Detta torde dock vara obevisadt. Konung Augusts bref till Karl XII, hvilket G. medfört, är dat. d. 17 nov. 1698, d. v. s. före den tid då de Patkulska planerna på allvar varit på tal. Att Patkul-Wallendorf särskildt sökt göra sig underrättad af de danske statsmännen om G:s uppdrag, antyder ock fullkomligt oberoende mellan bådas förhandlingar.

[2] I hvilken karakter Patkul-Wallendorf kommit till Köpenhamn är ovisst. Möjligen såsom kurir under förevändning att öfverbringa några skrifvelser från konung August till danske konungen. Dessa skrifvelser äro i afskr. bilagda Leijonclos bref till Karl XII af 18 maj (g. st.). I L:s berättelser från Köpenhamn finnes för öfrigt ingen antydan om P.-W:s därvaro.

För öfrigt har Patkul-Wallendorf, eller kanske rättare hans förslag, blifvit introducerade vid danska hofvet genom konung Augusts moder. Änkekurfurstinnan Anne Sophie har nämligen på sonens uppmaning d. 12 maj 1699 (trol. n. st.) tillskrifvit sin broder, Kristian V, om Augusts önskan att få någon förtrogen dansk minister, helst Plessen, sig tillsänd för en hemlig underhandling *"in terzio loco"*. — Änkekurfurstinnan till Kristian V d. 12 maj, med Augusts bref till henne sås. bil. — efter från D. R. A. hämtade afskrifter i Wahrenbergs saml., S. R. A.

August, och ville därför icke utan vidare gifva honom inblick i sin politiks djupaste hemligheter.

Redan Patkul-Wallendorfs första förfrågan i konferensen den 16 maj tyckes hafva gått dem obehagligt nära på lifvet. Rykten gingo, yttrade han, att konungen af Danmark underhandlade om en nära allians med moskovitiska tsaren: vore det meningen att företaga något mot Sverige? De danska ministrarne förnekade detta: det gällde blott en nära defensivallians — och så uppläste man det alliansprojekt, som afsändts till Moskva. Detta var ju också, åtminstone så länge ej den hemliga artikeln meddelades, ganska tamt i formen och därför rätt väl ägnadt att nedslå onödigtvis närgångna frågor. Men, fortsatte danskarne, om sändebudet menade att konung August och tsaren hade några offensiva planer mot Sverige, så borde han tala ut. Under växlande frågor och svar utvecklade därpå Patkul-Wallendorf sina tankar. Konung August och tsaren torde verkligen besluta sig för något dylikt, den förre desto mera, som han nödvändigt måste på något vis sysselsätta polackarne för att ej komma i helt beroende af dem. Det bestode ock nära nog bindande, muntligt aftal mellan de båda furstarne om företaget, för hvars skull freden med Porten pådrefves. Likaså hade man redan besett den nejd i Livland, som skulle bli närmaste skådeplats för händelserna, och där vore allt särdeles lofvande. Inom polska republiken vore stämningen så pass ovänlig mot Sverige, att från den sidan ett allmänt deltagande kunde påräknas, så snart saken fått en god början. — Vid så goda utsikter visade sig danskarne allt mer hågade för planen. De undveko visserligen för tillfället hvarje definitivt svar, men gåfvo sig in på att diskutera företagets mål och medel, begärde garanti för, att Danmark ej blefve öfvergifvet, utan att hafva fått satisfaktion, och gjorde ingen invändning mot tanken att bruka tvisten med Holstein-Gottorp såsom medel att få den allmänna konflikten till stånd.

Tre dagar senare, den 19 maj, föredrogs för konungen i gehejmekonseljen protokollet öfver denna konferens. Konungens beslut, fattadt nämnda dag och justeradt den 22 maj, innehöll, att han i *quæstio an* vore fullt ense med konung

August. I *quæstio quomodo* kräfdes emellertid såsom nödvändiga förutsättningar[1]: att freden mellan tsaren och Porten afslutades; att Danmarks allians med tsaren bragtes till stånd; att polska republiken så handhades, att dess biträde kunde säkert väntas; att själfva aftalet med tsaren om "entreprisen"[2] gjordes genom konungen af Polen — på sin höjd skulle Danmarks sändebud därtill medverka, om så önskades. Detta sista förbehåll åsyftade väl att till det yttersta bevara skenet af fredliga tänkesätt, liksom Danmark öfverhufvud betingade sig, att den noggrannaste hemlighetsfullhet i allt iakttoges och alla misstänkta steg undvekes. Då Patkul-Wallendorf saknade fullmakt att afsluta något, var konungen af Danmark därför högst tillfredsställd af hans förslag att fullborda traktaten på någon annan ort t. ex. Karlsbad eller Breslau. Han lofvade alltså att, så snart de nämnda nödiga förutsättningarna uppfyllts, sända en förtrogen minister med nödig fullmakt för den sakens skull[3].

Med detta besked reste Patkul från Köpenhamn. Hvad han själf tänkte om det svar, han erhållit, meddela ej akterna. Huru godt det än ljöd i det hela, ett torde ej hafva alldeles behagat hans otåliga ifver: förklaringen, att man för att bevara hemligheten borde akta sig för all brådska, ty — menade danske konungen — där vore alls ej *periculum in mora*. Redan till instundande höst hade han själf antydt, kunde Danmark begynna med att framkalla en akut kris i Holstein. Kristian V hade emellertid ej glömt, hvilka ansträngningar det sista kriget mot Sverige kostat hans länder och huru litet resultatet blef. Han var därför ej hågad att brådstörta sig i en ny dylik kamp, innan framgången var tryggad genom noggranna förberedelser. Till hans betänksamhet bidrog yttermera, att han pinades af svår sjuklighet, som hotade att göra snart slut på hans lif.

[1] — — "bevor zu einem formellen und schriftlichen concert darüber zu treten — —".

[2] Detta uttryck torde åsyfta själfva krigsutbrottet, stämplingen mot de svenska Östersjöprovinserna.

[3] Denna redogörelse efter konceptprotokollen vid öfverläggningarna, D. R. A.

Händelserna skulle emellertid inom kort utveckla sig vida snabbare, än konung Kristian och hans rådgifvare kunnat ana.

Den 30 juli / 9 aug. 1699, just medan man i Köpenhamn med spänning följde utvecklingen af konungens sjukdom, inträffade därstädes det öfverraskande budskapet, att ett svenskt infanteriregemente i ilmarsch tågat från Wismar öfver Trave och till de hertigliga besittningarna i Holstein[1]. Denna kraftåtgärd, frammanad af hertig Fredrik IV, som just befann sig på besök i Sverige och därunder lyckats intala sin svåger, att en stor stämpling förehades i Tyskland mot honom själf och mot huset Lüneburg[2], åsyftade att sätta hertigen i stånd att återuppföra sina år 1697 raserade skansar. Härigenom ryektes med ens den holsteinska tvisten, hvilken väl annars kunnat till behaglig tid blifva hvilande hos kongressen i Pinneberg, tillbaka i det akuta läget före denna kongress' sammanträdande. Skenbarligen kunde också den svenska hjälpsändningen försvaras därmed, att den i sig ej innebar något mera våldsamt än Danmarks på sin tid tolererade attack mot hertigen våren 1697. Men hvarken den svenske konungen och hans rådgifvare eller deras tillskyndare hade tagit i öfvervägande, att den allmänna situationen sedan dess undergått väsentliga förändringar. Den holsteinska saken kunde ej mera behandlas för sig, såsom ett tämligen isoleradt stycke politik. Under den tid, som förflutit, hade den motspelande parten hunnit göra omfattande förberedelser för att vid nytt kristillfälle vara bättre rustad, och om dessa förberedelser ännu ej ledt till fastslagna aftal, så voro de dock så långt framskridna, att för

[1] Leijonclo till Karl XII d. 3 aug, 1699 (g. st.).

[2] En för bedömandet af hertigens och Karl XII:s åtgärder vid detta tillfälle ytterst viktig fråga är den, i hvad mån någon verklighet låg bakom uppgiften om dessa stämplingar. Undersökningen däraf måste sammanfalla med en granskning af Danmarks förhållande till de opponerande tyska furstarne och till huset Lüneburg. Så vidt det material jag haft tillfälle att genomgå gifver vid handen, har ingen förutgående kommunikation ägt rum mellan svenske konungen och Lüneburgarne, utan det hela får utseende af en intrig, iscensatt af den företagsamma holsteinska politiken. — Se flerestädes i Karl XII:s korrespondens från dessa dagar med de svenska sändebuden i utlandet, särskildt med Lillieroot, Palmqvist och Mauritz Vellingk, äfvensom i Lillieroots bref till Vellingk, S. R. A.

fullbordandet föga fattades. Med bristande kännedom häraf gaf sig Sverige in i detta nya företag. Därigenom framkallade det visserligen ej grannarnes anstorm mot sig, men det gaf starkare fart åt de sista underhandlingar, som behöfdes för att fullborda det stora anfallsförbundet.

Under de första veckorna efter budskapet från Holstein, medan Kristian V kämpade med döden, förhöll man sig jämförelsevis lugn i Köpenham. Den 25 augusti blef det omsider slut på konung Kristian V:s lidanden. Hans efterträdare, den unge konung Fredrik IV, kom nästan såsom en nybörjare i allt hvad regeringssaker hette till makten, ty hans fader hade under påverkan af inflytelserika rådgifvare så länge som möjligt hållit honom skild från deltagande i styrelsen. Oförfaren, som han måste vara, föll han lätt under inflytande af sina betrodde rådgifvare: Reventlow, inom kort upphöjd till storkansler, och Jessen — bägge, men särskildt den senare, under de föregående åren kände såsom mycket ovänliga mot hertigen af Holstein-Gottorp — Plessen och den mot svenska kronan af reduktionsskäl förgrymmade Knut Tott. Det var därför icke att vänta, att han skulle hafva tålamod med hertigens af Holstein-Gottorp sista tilltag, hvilket ju på en gång innebar en fara för Danmarks sydgräns och — enligt danska hofvets uppfattning — ett öfvergrepp gent emot konungen. De närmaste dagarne efter tronförändringen i Köpenhamn förgingo dock i lugn, upptagna af inre angelägenheters ordnande. Leijonclo hade därför intet oroande att meddela sin regering och fann icke ens något misstänkt i den beskickning, som 3 veckor efter Fredrik IV:s tronbestigning anförtroddes åt unge grefve Reventlow.

Fredrik IV fann det nämligen nu vara tid att affärda det förtrogna sändebud, som skulle hos konung August fullborda den af Patkul-Wallendorf inledda underhandlingen. Ännu voro icke de betingelser för förbundets slutande, som danske konungen i maj uppsatt, fyllda, ty tsarens i Karlowitz slutna två-års stillestånd med Porten hade ännu ej utbytts emot definitiv fred; om polska republikens hållning till en eventuell fejd mot Sverige var intet afgjordt, och Danmarks eget förbund med Ryssland hade visserligen af tsaren ratificerats, men underrättelsen därom hade ej hunnit fram

till Köpenhamn. Detta oaktadt beslöt sig Fredrik IV för att icke dröja längre — så allvarsamt fann han hotet af hertigens stärkta maktställning i Danmarks rygg. Att utföra det ömtåliga uppdraget, hvilket enligt sin natur, borde hållas ytterst hemligt och värnas äfven för hvarje misstanke, öfverlämnade han åt en ung hofman, som saknade politisk betydelse och därför lättare kunde slippa att bli misstänkt, men som genom nära släktskap och förbindelser med regeringens främste medlemmar redan på förhand var förtrogen med det politiska läget. Det var storkansleren Reventlows son den unge riksjägmästaren Reventlow, hvilken d. 13 september afreste, såsom det uppgafs med Wien till mål [1]. Af de sachsiska statsmännen väntades det danska sändebudet med stor otålighet. Redan i samma dagar som den svenska hjälpsändningen till härtigen af Holstein-Gottorp ägde rum, utfärdades fullmakt för Flemming att med den väntade dansken afsluta "eine offensive-alliance und gewisses Concert" mot Sverige, hvilken allians konung August förklarade sig på förhand gilla och ratificera [2]. Samtidigt med att Reventlow afreste från Köpenhamn, befann sig Flemming å den föreslagna "tredje orten", i Teplitz, beredd att ju förr ju hellre fullborda förbundet [3]. Vid budskapet om Reventlows annalkande synes han hafva brutit upp därifrån och rest honom till mötes; åtminstone bär

[1] Någon instruktion för honom har jag ej sett i D. R. A., där för öfrigt allenast de knapphändigaste upplysningar om hans beskickning funnes. — Leijonclo misstänkte som vanligt ingenting, utan trodde, att R. reste i privata angelägenheter. L. till Karl XII d. 14 sept. (g. st.)

[2] Instruktionen gafs i Varsjav d. $\frac{26 \text{ juli}}{4 \text{ aug.}}$ (ettdera af dessa datum måste vara felskrifvet!) — enligt anteckningar i Wahrenbergs samling, S. R. A. — Af denna datering liksom af den hos Ustrjalov, anf. arb. III, s. 502 f., meddelade berättelsen öfver en hemlig rådplägning i Varsjav d. 8 aug. (n. st.) framgår, att man å den sachsiska sidan antingen ej tillmätte de af Kristian V uppställda villkoren någon särdeles vikt, eller också erhållit någon senare underrättelse från Danmark, som minskade deras betydelse.

[3] Flemming till Plessen, Teplitz d. $\frac{14}{24}$ sept. 1699 — afskrift i Wahrenbergs saml., S. R. A.

den allians, som han med Reventlow undertecknade, dateringen Dresden d. 25 september[1].

Denna allians, hvilken för hemlighetens bevarande samtidigt genom de båda underhandlarne ratificerades, innebar en utsträckning af 1698 års förbund mellan Danmark och konung August därhän, att de förbundne lofvade gemensamt med krig anfalla kronan Sverige, enär denna visat sig aldrig vilja hålla några freder eller fördrag (art. 1.) Därvid ville man emellertid ej fråntaga Sverige några rättmätiga besittningar, utan allenast hvad detta med våld och orätt frånröfvat sina grannar, (art. 2). Själfva planen för företaget utvecklades: i nästkommande januari eller februari månad skulle konung August och tsaren samtidigt angripa de svenska Östersjöprovinserna, medan konungen af Danmark skulle rusta sig för att på våren till lands och vatten upptaga striden med Sverige, såväl direkt som i Holstein (art. 3—7). För öfrigt stipulerades, att fred blott med allmänt samförstånd skulle ingås; att andra furstar, särskildt kurfursten af Brandenburg, skulle inbjudas; samt att åtgärder skulle vidtagas med anledning af den fara, som kunde hota från med Sverige allierade makter. Omsider förband sig konung August att anskaffa tsarens accession till alliansen inom 3—4 månader, hvarigenom traktaten först skulle få förbindande kraft (art. 15).

Tydligtvis var denna allians mest till Danmarks förmån, och det icke blott därigenom, att danska konungen fick uppskjuta sitt inträdande i kriget till en något senare tidpunkt än den för hans allierade bestämda. Framförallt var det för Danmark gynnsamt, att konung August, när han frivilligt kastade sig in i ett krigiskt äfventyr, försäkrade det om kraftigt understöd i den kamp, som det under alla omständigheter snart måste upptaga med Sverige. Och därvid kom ej August ensam, utan han arbetade med all kraft att rycka tsaren med sig, därvid pådrifvande denne furste att snabbt fylla sina förpliktelser enligt det med Heins afslutade förbundet.

[1] Enligt original-urkunden i D. R. A. — Som fullständigare material såväl rörande denna underhandling, som beträffande Carlowitz' något senare i Moskva, saknats, nöjer jag mig med att angifva hufvudpunkterna.

När den polska konungen nu bemödade sig att utveckla sin tidigare vänskapliga förbindelse med tsaren därhän, att båda skulle såsom stridskamrater vända sig mot Sverige, nyttjade han såsom representant den genom sina föregående besök i Moskva med ryssarne och deras härskare väl förtrogne Carlowitz. Till medhjälpare i underhandlingen fick denne med sig Patkul[1].

I Moskva hafva de sachsiska underhandlarne sökt anslå den tonen, som komme deras konung ej för att söka bistånd, utan för att göra tsaren till viljes och hembjuda honom hjälp vid det företag, som han önskade utföra mot Sverige[2]. Tsaren har ock funnit lämpligt att för sin del i viss mån acceptera den åskådningen. När alliansen mellan konung August och honom d. $\frac{11}{21}$ november 1699 undertecknades i Moskva, hade han bragt det därhän, att hans bundsförvant åtog sig all den väsentliga risken vid öppnandet af kriget mot Sverige. Från konung Augusts sida utlofvades nämligen, att denne skulle icke blott med all kraft medverka att åter skaffa tsaren fast fot vid Östersjön, utan äfven genom kraftig diversion sörja för, att han ej blefve af svenskarne oroad från Estland och Livland (art. 2—3). I gengäld lofvade tsaren att, om så för krigsutbrottet behöfdes, sända hjälptrupper till konung August — dock allenast under sken af, att dessa verkligen trädde i sachsisk

[1] I Dr. A. har jag förgäfves eftersökt några officiella akter eller andra direkta upplysningar om denna underhandling. Afsikten synes varit, att Carlowitz och Patkul i början af augusti månad skulle begifva sig af, enl. bref från Patkul till en dansk minister d. $\frac{28 \text{ juli}}{7 \text{ aug.}}$ 1699 (afskrift i Wahrenbergs saml. S. R. A.). Jfr. USTRJALOV anf. arb. III, s. 502. Åtminstone för Patkul har dock affärden fördröjts, då han ju d. $\frac{14}{24}$ aug. i Varsjav underskrifvit kapitulationen för livländarne. Omedelbart efter att hafva fullbordat sin underhandling bröto de åter upp från Moskva och befunno sig i slutet af december månad hos de mot Riga sammandragna trupperna — enligt bref i saml. Poln.-Schwed. Krieg betr. vol. I., Dr. A.

Jfr. ock Pleyers bref till kejsaren, Moskva d. 10 dec. 1699 (n. st.) tr. hos USTRJALOV anf. arb. III, s. 642 f.

[2] Se den hos USTRJALOV, anf. arb. III, s. 512, tryckta promemorian för Carlowitz af $\frac{5}{15}$ okt. 1699.

tjänst — samt att, så snart han förr eller senare fått fred eller varaktigt stillestånd med Porten, själf begynna krigsoperationerna i Ingermanland och Karelen (art. 4—5 och 13)[1]. Därvid förutsatte emellertid tsaren, att han måhända först nästkommande vår kunde blifva i stånd att deltaga i fejden, samt tillika att hans fred med Porten skulle kunna låta så länge vänta på sig, att konung August dessförinnan vore böjd för att draga sig ur kriget. För detta senare fall han utlofvade att söka skaffa sin bundsförvant en gynnsam fred[2].

Jämlikt alliansens sjette och nionde artiklar skulle Danmark träda till, icke allenast för krigstiden, utan äfven i och för den gemensamma garanti, om hvilken man efter fredens återställande borde enas. Danske konungen gaf ock genom en formlig akt, daterad Köpenhamn d. 13 januari 1700, sin anslutning till tsarens och konung Augusts allians tillkänna. Därmed var det stora förbundet mot Sverige, sådant det senare framträdde, färdigbildadt. Grundadt genom Danmarks försök att närma sig Ryssland, hade det sedan väsentligen utvecklats i följd af den sachsiska politikens af Patkul frammanade ingripande. Af detta sachsiska ingripande har ock förbundet i sin färdiga gestalt märkbara spår. De danska statsmännen hade bemödat sig att, om det ock skulle gå något långsamt, utveckla förbundet genom klara bestämmelser och genom att för dess trädande i full kraft fordra uppfyllandet af en del viktiga förutsättningar. Den sachsiska politiken åter betraktade det såsom hufvudsak, att de offensiva allianserna i någon form afslutades; sedan trodde den sig genom ett raskt och lyckligt grepp kunna ställa sakerna i ett så gynnsamt läge, att det nödiga understödet från den polska republiken och från tsaren icke alls skulle låta vänta på sig. Så brådstörtade konung August sig själf och sina allierade in i striden för att genom Rigas och Livlands eröfring, på hvilken han säkert räknade, med en lysande bragd inleda kriget.

Fullständigt såsom de ledande sachsiska statsmännen

[1] Jfr. de nedan såsom bil. V. tryckta art. 2—4 och 13 af alliansstraktaten.

[2] Efter originaltraktaten i Dr. A., saml. af original-urkunder n:o 14213.

tänkt sig förbundet, var det visserligen icke ännu, ty där saknades i den ring, som skulle slutas kring Sverige, en makt, Brandenburg. I det rysk-sachsiska förbundet likaväl som i det dansk-sachsiska hade man tänkt på att söka vinna den brandenburgske kurfursten för företaget. Det drefs också under den följande tiden ytterst intressanta underhandlingar för detta ändamål[1], men dessa och deras resultat falla utanför det nordiska krigets förhistoria.

[1] Innan han reste till den utsedda krigsskådeplatsen, begaf sig Flemming i januari 1700 till Berlin, där han underhandlade med kurfurstens ministrar, Wartenberg och Ilgen. Se handlingar i Dr. A., saml. Poln.-Schwed. Krieg betr., vol. V.

Anmärkning.

Om Patkuls krigsbetänkanden. — Det finnes tvenne utförliga projekt af Patkul i och för anfallet mot Sverige tryckta: det ena hos Büsching, *Magazin für die neue Historie und Geografie* XV (Halle 1781) s. 281 f.; den andra i *Joh. Reinhold von Patkul's Berichte an das zaarische Cabinet in Moskau* II (Berlin 1795), enl. uppg. har utgifvaren varit någon Bernouilli.

Det hos Büsching aftryckta projektet är enligt egen uppgift framställdt till Polens konung i Grodno den 2 januari 1698. Det efterföljes af två odaterade promemorior öfver åtskilligt, som med anledning af det åsyftade företaget vore att iakttaga; dessa promemorior tillhöra ögonskenligen samma tillfälle och tidpunkter som hufvudprojektet. Enligt utgifvarens uppgift har han haft "lauter Original-Papiere" att följa, men hvarifrån han hämtat dessa, säger han ej. Det af Bernouilli aftryckta projektet bär till rubrik "Unmassgebliches Bedencken über das dessein Schweden zu bekriegen. Grodnau 1 Januari 1699. Warschau 7 April 1699." Samma rubrik och datering för det i handskrift förefintliga projekt, som jag undersökt i Dresdener-arkivet (i saml. *Polnisch-Schwedischen Krieg* betreffend, Vol. I, fol. 1 f.). Mina anteckningar efter och utdrag ur detta öfverensstämma helt och hållet med det af Bernouilli tryckta; den handskrift från Dresdener-biblioteket, som utgifvaren där åberopar, är tvifvelsutan identisk med den af mig i Dresdener-arkivet undersökta. Däremot är det hos Büsching tryckta aktstycket ett helt annat: tankarne äro delvis desamma, men i en mycket mindre utförd form.

På grund af de ofvan meddelade dateringarna hafva några forskare ansett sig böra antaga en framställning från Patkul till konung August i början af år 1698 och dennas innehåll skulle vara oss återgifvet hos Büsching (se Wernich, *Der Livländer Joh. Reinh. von Patkul,* s. 147 f., och Sjögren, *Johan Reinh. Patkul*, s. 56). En följd däraf skulle då Boses beskickning till Danmark 1698 hafva varit. Det andra betänkandet skulle då hafva uppsatts redan 1 januari 1699, men på grund af mellankomna hinder ej blifvit till konung August öfverlämnadt förrän den 7 april s. å. En undersökning af innehållet i akten hos Büsching gifver emellertid vid handen,

att den ej kan förskrifva sig från den 2 januari 1698, utan allra tidigast från slutet af nämnda år eller början af det följande. Så talas om "künftigen Sommer 1699"; den 1:sta promemorian ordar om turkiska fredens exekution, hvilket väl passar för nyåret 1699 med tanke på de då långt framskridna underhandlingarna i Karlowitz, men ingalunda för samma tid år 1698; i promemorian n:o 2 talas om "die mit Frankreich geführten demarches", ett uttryck, som har tillämplighet på 1698 års händelser, Jordans beskickning till Paris, men icke på 1697 års o. s. v. Tydligen har BÜSCHING genom skrif- eller tryckfel fått 1698 i st. f. 1699. Uppgiften om ort och datum passar ju för öfrigt förträffligt till den första dateringen i Dresdenerarkivets hos BERNOUILLI aftryckta betänkande. Då det icke gifves någon rimlig anledning att betvifla äktheten af BÜSCHINGS akt, så få vi betrakta den såsom Patkuls första projekt, hvilket han vid nyåret 1699 i Grodno framlagt för konung August, förmodligen, såsom SCHIRREN antager, muntligen den 1 januari, hvarpå han följande dagen upptecknat det i skrift.

Sedan Patkul vid nyåret 1699 framlagt sin plan för konung August och denne reflekterat därå, samt Patkul jämte Flemming under vintermånaderna öppnat en förbindelse med livländarne, har saken upptagits till förnyad behandling i Patkuls utförligare betänkande af den 7 april, vare sig nu detta varit afsedt att häfva de sista betänkligheter konung August möjligtvis ännu hyst, eller kanske hellre blifvit uppsatt till ledning för meddelande till de personer, som borde invigas i förtroendet. Den stora uppmärksamhet, som detta skänker åt de livländska stämplingarna, är naturligen en följd af den berörda förbindelsen med livländarne, men röjer i öfrigt Patkuls hufvudmål vid hela detta arbete.

Härigenom löses ock den svårighet, som mött WERNICH och SJÖGREN, att förklara Patkuls irrfärder. Enligt dessa författare skulle således Patkul i januari 1698 hafva vistats hos konung August i Grodno samt då gifvit honom råd af den mest diskreta art; sedan har han åter begifvit sig på resor för att först fram på sommaren s. å. genom Flemmings bemedling inbjudas att komma till konung August, en inbjudan, som han i oktober efterföljt. Nu bortfaller i stället detta egendomliga första besök helt och hållet, och med det äfven det inflytande, som Patkul skulle öfvat i och för Boses beskickning till Köpenhamn.

BILAGOR

Bil. I.

Till striden om art. 2 i svensk-franska alliansen af $\frac{9}{19}$ juli 1689.

A. Artikeln 2 i det af Ludvig XIV till d'Avaux öfversända projektet (bil. till Ludvigs bref $\frac{20}{30}$ jan. 1698).

Le principal objet de cette alliance est le maintien des traittez de paix, nouvellement conclus à Riswick en Hollande, de ceux du Westphalie et de Nimègue, comme estant le fondement de ses derniers et autant qu'il n'est point dérogé aus dits traittez de Westphalie et de Nimègne par ceux de Ryswick.

(Efter *Negociations de Mr le comte d'Avaux,* III, 2 s. 111.)

B. Artikeln, något omredigerad af d'Avaux och af honom framlaggd i konferensen d. $\frac{26 \text{ febr.}}{8 \text{ mars}}$ 1698.

Le principal objet de cette Alliance est le maintien de la tranquillité publique et par consequent des traittez de Munster, d'Osnabruck, de Nimegue et de Riswick dont les derniers viennent de restablir la paix generale par la mediation du Roy de Suede, et autant qu'il n'a point esté derogé aux premiers traittez par les derniers.

(Enligt lydelsen i *konferensakterna* i **svenska riksarkivets** *Gallica.* Jfr *Negoc. d'Avaux,* III, 1 s. 124.)

C. Svenskarnes första motförslag, framburet i konferensen d. $\frac{22 \text{ mars}}{1 \text{ april}}$ 1698.

Erit præcipuus Foederis hujus Scopus et finis tranquillitatis publicæ conservatio, cui pro basi et Fundamento substernitur Pacificatio Westphalica, Osnabrugo-Monasteriensis et Neomagensis, nec non Rijswicensis

quoad Ea, quæ in hac ipsa annitente Mediatione Sacræ Regiæ Majestatis Sveciæ constituta et pertractata fuerunt.

(Enligt de *svenska konferensakterna.* Jfr *Negoc. d'Avaux,* III, 1 s. 166.)

D. Artikelns lydelse enligt öfverenskommelse i konferensen d. $\frac{14}{24}$ april 1698.

Erit Foederis hujus præcipuus scopus et finis Pacis Publicæ conservatio et præcipue ut sarta tecta servetur in Imperio Romano-Germanico tranquillitas fundata in Pacis Westphalicis et Neomagensibus, ac sub mediatione Sacræ Regiæ Majestatis Sueciæ, per pacificationem Rijswicensem restabilita.

(Efter de *svenska konferensakterna.* Artikeln af denna lydelse är tillskrifven i marginalen å det 1:sta svenska motprojektet. Jämför protokollet från konferensen d. $\frac{14}{24}$ april.)

E. Svenskarnes andra motförslag, framburet i konferensen d. $\frac{14}{24}$ maj 1698.

Erit præcipuus Foederis hujus scopus et finis mutuæ securitatis et salutis utriusque Regis, Eorumque Regnorum, Provinciarum et ditionum, quas nunc in Europa possident, conservatio et Defensio contra quos cunque aggressores; ideoque Reges confoederati promittunt et spondent se ad illum scopum sua consilia sociaturos et directuros.

(Enligt de *svenska konferensakterna.* Jfr *Negoc. d'Avaux,* III 1 s. 266.)

F. Nytt projekt af d'Avaux, i följd af svenskarnes andra motförslag, framställdt i konferensen d. $\frac{4}{14}$ juli 1698.

Et quandoquidem S. R. M. Christianissimæ et S. R. M. Sueciæ nihil magis curæ cordique est, quam ut Orbis Christianus solido et firma pace gaudeat; ita erit Foederis hujus præcipuus scopus et finis,ut stent immotæ eæ pacis leges, quæ per tot vulnera et immodicam sanguinis effusionem quæsitæ, hodie per totam firmatæ et stabilitæ sunt Europam.

(Enligt de *svenska konferensakterna.* Förslaget är tillskrifvet i marginalen vid det andra svenska kontraprojektet. Om dess tillkomst se d'Avaux' bref af $\frac{6}{16}$ juli — i *Negoc. d'Avaux,* III, 1, s. 341 f. — samt konferensprotokollet af $\frac{4}{14}$ juli.)

G. Artikel 5 i alliansen mellan Sverige, England och Holland af $\frac{4}{14}$ maj 1698.

Teneantur partes Contrahentes consilio sua communicare atque illas potissimum rationes invicem inire, quibus Pax Generalis consolidari atque corroborari queat, adeque promittunt re ipsa atque efficaciter mutuis auxiliis sibi prospicere contra quemcunque aggressionem, quæ tranquillitatem in Europa turbare possit.

(Så meddelad i konferensen d. $\frac{8}{18}$ juli 1698. Öfverensstämmer med lydelsen i alliansurkunden — se denna bland svenska **riksarkivets** *originaltraktater*.)

H. Artikel 2 i alliansen mellan Sverige och Frankrike af $\frac{8}{18}$ juli 1698.

Et quandoquidem S. R. M. Sueciæ et S. R. M. Christianissimæ nihil magis curæ cordique est, quam ut Orbis Christianus solida et firma pace gaudeat; ita erit Foederis hujus Scopus Præcipuus et finis pacis et tranquillitatis publicæ conservatio et assertio; Proindeque tenebuntur Confoederati Reges communicatis invicem consiliis illas potissimum rationes inire, quibus Pax Generalis consolidari et corroborari eaque salva et incolumis præstari queat contra quamcunque aggressionem quæ tranquillitatem in Europa turbare possit.

(Enligt alliansurkunden, bland **svenska riksarkivets** *originaltraktater*. Jfr DUMONT, Corps Diplomatique universel, VII, 2, s. 441.)

Bil. II.

Från Heins' underhandling i Moskva.

A. *Heins till Kristian V,* Moskva den 16 dec. 1698:

— — — — Le susdit General Major Carlowitz fut la premiere fois de retour icy il y a 15 jours, mais ayant receu des lettres de grande consequence du Roy Son Maistre il reprit la poste pour faire part au Czaar du contenu de ses ordres qui doit avoir consisté suivant la confidence qu'il m'en a faite comme estant fort de mes amis en ce que le Roy de Pologne demande un secours du Czaar de vingt mille hommes pour appaiser les troubles de la Lithuanie par force en offrant meme de ceder au Czaar quelque morceau de pays en reconnoissance de cette assistence. Le Czaar s'est expliqué là dessus le plus honestement du monde à scavoir qu'il n'avoit pas un homme à lui ceder pour du payement soit en terre ou en argent mais qu'en consideration de son amitié dont il demandoit seulement une continuation sincere et constante le Czaar ne l'assisteroit pas seulement de vingt mille hommes mais qu'il viendroit luy mesme à la teste de cent mille hommes pour luy aider à reduire ses ennemys ou rebelles à la raison et que pour recompense il ne demanderoit que ce point d'amitié dont luy le Czaar avoit parlé au Roy de Pologne en confidence lorsqu'ils s'abboucherent aupres de Lemberg ensemble. Carlowitz fit connoistre un grand desir de scavoir ce que c'estoit, mais le Czaar ne s'en voulut expliquer que le lendemain, lorsqu'il prit congé pour retourner à Muscou et en le tirant à part le Czaar luy dit que c'estoit une assistence mutuelle reelle et reciproque un jour au cas que le Czaar auroit quelque guerre avec ses voisins. En suite le Czaar lyu demanda en luy portant un verre de vin si luy Carlowitz ne pouvoit pas s'imaginer, que cela luy devroit estre bien sensible, et d'autant plus que ses plus grandes inclinations estoient pour la marine, de se voir depoüillé le plus injustement du monde de tous ses ports de mer dans la Baltique et de voir par là le commerce de ses sujets borné et au grand prejudice de tous ses Estats faisant en mesme temps connoistre que rien n'estoit plus

naturel que de songer à se vanger un jour de cette injustice par les armes et à reparer la perte que ses predecesseurs avoient faite et que pour cet effet il feroit tout ce qu'il pouvoit pour affermir le Roy de Pologne sur le throne et pour s'asseurer de sa constante amitié. — — — —

B. *Heins till Kristian V*, Voronesj den 7 mars 1699.

— — — — Sa Majeste Czarienne m'appointa en suite le jeudy sur le soir dans son Cabinet avec son Interprete le plus secret qui m'a esté donné pour Pristave tant que je resteray icy à Veronetz. Il examina le Project d'alliance que je luy avois communiqué et qu'il tira de sa casette dont personne n'a la clef que lyu mesme. Le Czar n'y trouva rien quasi à redire à aucun point mais il crut que ce Project estoit trop ample et qu'une amitie la plus estroitte du monde se pourroit establir par une lettre signée de la main propre des deux Majestes qui contiendroit une assistence mutuelle sans exception et sans question, quis fuerit aggressor, vel non, il me fit entendre aussi que les termes de l'alliance estoient fort conceus in genere et qu'il n'y estoit rien parlé de la Suede en particulier; la dessus je n'ay pû m'empecher plus longtemps de luy communiquer le contenu de l'article secret auquel le troisieme article de l'alliance se refere, il en parut contant, et me chargea de luy le faire traduire par son Interprete et de luy le communiquer le lendemain apres. Il recommenca en suite à repeter que ce papier estoit trop ample me faisant connoistre, qu'il n'estoit pas d'advie d'en communiquer quelque chose à ses Boyars et qu'il feroit tout luy meme avec moy mais que l'expedition d'un Traitté formel luy seroit bien difficile. Je suppliais là dessus Sa Majeste Czarienne de me communiquer ses pensées en escrit et comment Elle croyoit, que cela se pouvoit faire par une lettre de sa main et reciproquement par une de la main de V$^{\underline{re}}$ Ma$^{\underline{te}}$ et que je luy respondrois du secret et que personne la verrait que V$^{\underline{re}}$ Ma$^{\underline{te}}$ et quelques peu de Ministres de son Conseil et que m'attireroie les ordres et la reponce de V$^{\underline{re}}$ Ma$^{\underline{te}}$ là dessus. Le Czar me dit qu'il le feroit et qu'il avoit fait ainsi avec l'Electeur de Brandenbourg, dont il me fit confidence et que tout le monde ignore, et qu'il seroit necessaire de ménager aussy bien cet Electeur que le Roy de Pologne et que de cette maniere le party seroit plus fort. Je respondis que je croyois que V$^{\underline{re}}$ Ma$^{\underline{te}}$ ne s'en esloigneroit pas mais qu'Elle tacheroit plustost d'engager cet Electeur dans ces memes interests. Le Czar me demanda en suite de luy communiquer le contenu du Traitté que V$^{\underline{re}}$ Ma$^{\underline{te}}$ avoit avec le Roy de Pologne. Je crus conforme à mes ordres de me tesmoigner prets pour cela, et j'ay fait traduire les principaux articles qui peuvent avoir quelque rapport au fait d'alliance avec cette Cour. —

C. *Heins till Kristian V,* Voronesj d. 24 apr. 1699.

— — — J'ay eu l'honneur de mander en toute sousmission à Vostre Majesté le 28 de Mars, que le Boyard Foëdro Alexewitz Galliwin estant arrivé icy je me figurais qu'il aurait ordre de regler avec moy la resolution du Czar sur le Traitté de l'alliance avec Vre Maté Apres plusieurs delays et remises nous sommes enfin venus au fait et apres avoir examiné le Project d'alliance que j'avoit communiqué au Czar par ordre de Vre Mate d'article en article avec le susdit Bojar le Czar m'appointa à la fin la 21 d'Avril sur le soir dans son Cabinet ou les portes furent fermées en sorte qu'il n'y avoit present que le Czar, le Bojar susdit et un Interprete secret et moy Sa Mate me dit en me presentant les papiers qu'il avoit reveue et que le Bojar reprit à garder sur ses ordres qu'il n'y avoit plus rien a changer aux articles de ce project et qu'il voyoit bien que Vre Maté avoit consideré ses interests a scavoir ceux du Czar comme les siens propres et que luy le Czar estoit contant que l'affaire se concluet de la maniere que Vre Maté le souhaittoit horsmis qu'il falloit faire une exception que tant que la paix ne seroit effectivement conclüe avec la Porte ce Traitté ne pouroit pas sortir son effet J'ay proposé d'abord apresque le Czar avoit aussy approuvé l'article secret et separé que si Sa Maté le trouvoit à propos l'on pourroit joindre un autre article secret et separé au premier à l'egard de la paix avec le Turck et le Czar me replipua qu'il y avoit desja songé et sur le champs le Boyar Gallowin tira un papier de la poche qu'il avoit conceu pour cette fin et que le Czar ordonna de faire translater et de me le donner pour estre communiqué à Vre Maté qu'Elle aura la bonté de trouver cy joint à ma treshumble relation d'aujourdhuy Le Czar me dit ensuite que c'estoit donc sa ferme resolution que ce Traitté en joignant encore cet article à l'article separé touchant l'effect de l'alliance fust conclu et ratifié à son retour et au plustost J'ay pris mon temps pour luy repliquer, que je ne manqueray pas de m'attirer les derniers ordres de Vre Maté la dessus mais qu'il seroit necessaire de s'expliquer de quelle maniere le Czar vouloit que ce Traitté fust ratifié qu'autrefois je scavois bien que la practique avoit esté en Ruslande de le faire avec des Ceremoniies et en baisant une Croix et d'autres solennités pareilles mais que cela causeroit bien d'esclat et que si Sa Maté le Czar trouvoit à propos de signer luy meme le Traitté comme Vre Mate le feroit de son costé on pourroit se passer de tout le reste et comme le Czar souhaittoit aussy que l'affaire fust extremement secretée que ce seroit le moyen d'y reussir et que je pouvois l'asseurer de la part de Vre Maté que le tout seroit bien menagé et qu'il n'y auroit que fort peu de personnes apres Vre Maté qui en auroit connoissance Le Czar repliqua que cela estoit necessaire et que pour cet effet il signeroit luy mesme le Traitté en me donnant sa main que tout ce qu'il venoit de dire seroit

ferme et en me chargeant d'asseurer Vre Mté de ses sinceres intentions et de son amitié Sa Maté me fit en meme temps une grande excuse de ce que sa resolution avoit traisnée aussy longtemps me disant qu'il y avoit eu quelques raison pour cela et il y adjousta une protestation fort obligeante en ces propres termes ce qui se fait lentement dure aussy le plus long temps En mesme temps le Bojar Gallowin pour l'entrettenir dans son bon humeur luy ayant presenté un petit verre de vin delicieux qu'on luy avoit envoyé pour present de dehors le Czar me le porta à une bonne reussite de l'establissement d'une constante amitie avec Vre Maté qu'on fixeroit par ce Traitté et la conclusion estoit que je m'attirerois la Ratification de Vre Maté contre laquelle le Czar feroit prest apres son retour d'Assof d'eschanger à Muscou la sienne signée de sa propre main Voila Sire en toute sousmission une partie de l'effet de la negociation dont il a plû gracieusement à Vre Maté de me charger et je me remets à son bon plaisir si Vre Maté trouve à propos de me mettre en estat ou par la poste ou en m'en voyant un Exprés de finir cette affaire au retour du Czar à Muscou, qui sera à ce qu'on asseure à la fin du Juillet ou au commencement du mois d'Auost prochain. — — — — — - — - — — —
— — — — — — — — — — — —

D. Tredje artikeln i det Heins d. 10 dec. 1698 tillsända alliansprojektet.

3tio truge es sich mit zu dass einer von beeden hohen theilen in vorhergehender articul benanten Reiche Fürstenthumer und länder von jemandt wer der auch sein und auss wass uhrsache auch unter wass für pretext es geschehen möchte zu wasser oder zu lande feindtlich angefallen uberzogen oder ein theil in seinen juribus regalien hoch- und gerechtigkeiten oder auch in denen commercio seiner Unterthanen mit gewalt turbiret und beeinträchtiget wurde so soll dass andere theil schuldig sein nach verlauff drey Monathen von der Zeit an zu rechnen da selbigem die notification desfalls geschehen ohne eintzige wiederrede noch zu-fragen quis fuerit agressor vel non mit aller aufzubringenden macht auff ort und weise wie in den separat articul mit mehrer enthalten zu hülffe zu kommen ja gahr da es der requirent verlangte mit Ihm gegen den attacquanten in eine gemeine ruptur zu treten wie dan auch in specie mit pro casu foederis gehalten werden soll wenn einer der beeden hohen contrahenten über die behaubtung seiner gerechtsahmen mit jemand andern wer der auch sey in weiterung verfallen, und ein dritter sich in solche sache zum nachteil eines der hohen contrahenten via facti mischen wurde unter wass prætext und auss wass Uhrsache auch solches geschehen möchte.

Samtliga dessa aftryck efter originalen bland *Heins' depescher till Kristian V* samt bland *kungliga orders till Heins*, **Danska riksarkivet.**

Bil. III.

Till frågan om Patkuls planer.

A. *Instruktion för Patkul.*

Wornach Man sich bey obhandener Negotiation hauptsächlich zu richten.

1. Weils unserem lieben Mitbruder die Rechte und Privilegien unseres geliebten Vaterlandes sambt deren Ursprunge und andere Befugnisse der Ritterschaft, zur gnuge bekannt, inmassen derselbe ehemahlen Die Function eines Land Marschallen im Lande, bey administrir. und dirigirung Der Cantzelley und Archivs, wie auch bey Obligationen verwaltet; als wird Er gelieben auff alles solches genau zu reflectiren, und bey obhandenen tractaten Ihme seines Vaterlandes Wolgefahrt und bestes angelegen sein zu lassen.

2. Wird er insonderheit vor die Sicherheit der protestantischen Religionen sorgen, und es so machen, dass wieder der Ritterschaft expresse Einwilligung die catholische Religion nicht eingeführet werde weder in Land noch Städten, sondern dass es quoad hunc passum dabei verbleibe, wie es biss hierzu damit ist gehalten und in der neuen Kirchen-Ordnung versehen worden.

3. Wegen der Jurisdiction in Secularibus et ecclesiasticis muss gebührende Vorsichtigkeit gebraucht werden.

4. Muss all den Unordnungen, welche in vorigen Zeiten unter polnischer Regierung dieser Province eingeschlichen anietzo vorgebauet und der Weg zu dergleichen Unheil verleget werden, zu mahlen dieselbe Unordnungen Ursache sind gewesen der darauf erfolgten Trennung dieses Hertzogthumbes von Pohlen.

5. Der Staat vom Lande, so wol in militar als civil und ecclesiastic Wesen, samt alle dazu erforderlichen Bedienten, deren Bestellung und Einrichtung muss der Ritterschaft verbleiben.

6. Weils von alters her dies Land von der Ritterschaft ist erobert und auch regiret worden; so muss dahin gearbeitet werden, dass solches voriges Recht restituiret werde. Jedemnach ist die Ritterschaft friedlich, umb ein Ewig und unzertrennlich

Glied der Chron Pohlen zu seyn und zu bleiben, solches gantze Hertzog, Land und Städte, cum omnibus regalibus majoribus et minoribus, als ein Lehen von der Königlichen May:t zu Pohlen und der Chron zu recognosciren, und auff eigenen Kosten 5,000 Mann zu Fuss und 600 Mann wol mondirte Reuter mit benöhtigten Officiers zu halten und zu kleiden, auch die Festungen in baulichen Wesen auff eigenen Kosten zu unterhalten, so dass das Reich Pohlen eine sichere VorMauer gegen Schweden und Muscou von der Seite haben Und aller guten reellen Dienste von der Ritterschaft sich zu versehen haben solle, mehr als von Churland.

7. Die Quelle aller bishero mit den Raht und den Stad Riga gedaurten Misshelligheiten, wird unser lieber Freund und Mittbruder zu heben trachten, damit wir nach diesem in Einigkeit und Friede mit einander leben und von allen innerlichen Zerrüttungen gesichert sein können.

Und also wird über alles dies und was sonst noch mehr und weiter zu unseres Vaterlandes besten solte können oder mögen behandelt und durch die Capitulation erlanget werden, unser lieber Freund, Verwandter und Mittbruder hirmit in kräftigster und beständigster Form zu tractiren, zu promittiren und zu stipuliren autorisirt und bevollmächtiget, dass Er in alle dem freye Hände habe, und alles solches sub clausulis rati grati et indemnitatis, Uhrkundlich unter der Ritterschaft des Hertzogthumbs Lieffland gewöhnlichen Siegel. Datum bey Riga d. 28 Februarij Ao 1699.

(Sigillum)
(rödt vax)

Original i **Dresdener-Arkivet,** samlingen *Polnisch-Schwedischen Krieg betreffend,* vol. I.

B. *Kapitulation mellan konung August och livländska adeln.*

Wir Augustus der Andere von Gottes gnaden, König in Pohlen, Gross-Hertzog in Litthauen etc., Thun hiermit kund allen und ieden, denen aber insonderheit, welchen hiran gelegen; Demnach Wir bey Uns beschlossen gehabt, die province Lieffland, als ein vormahls zu unserem Reiche gehöriges, durch die Wiederwärtigkeit der Conjuncturen aber davon abgerissenes Fürstenthum, wiederumb unter Unsere und der Croon Pohlen protection zu bringen, und derselben zu annectiren; Wir aber dabey vorabgesehen, welchergestalt bey sotahener intendirten recuperation, wann Wir das Land mit feindlicher Macht überzögen, sich sehr viele Schwürigkeiten hervorthun, auch andere unserm Absehen gantz zu wiederlaufende Sequelen darauss entstehen dörften; Zumahlen die Ritterschaft daselbst, und das übrige Landvolck, sich solchenfal-

les würde genötiget sehen, zur Gegenwehr zu greifen, und dahin zu trachten, dass der progres unserer Waffen, wo nicht gehemmet, doch wenigstens Unss zweifelhaff gemachet, und grosse Unkosten verursachet werden mögten; Wobey viel Unschuldiges Christenblut müste vergossen, und Unss zuletzt nichts mehr könte zu theil werden, alss ein gäntlich verwüstet und verheeretes Land, dessen Einwohner nicht mit Liebe und Zufriedenheit des Gemühtes (welches doch das kräftigste Mittel ist, Christliche Staaten und Regierungen an einander zu halten,) sondern nur aus furcht und Zwang Unsere Herschaft ertragen, und Uns von der Hofnung einer geruhigen Regirung entfernen würde. Und auch alles solches ins gemein unserer natürlichen Neigung, insonderheit aber unserem bey diesem obhandenen Wercke habenden Absehen gäntlich zu wiedern laufet, massen Unsere hertzliche Meinung ist, das Vergiessen unschuldigen Christenblutes, sambt anderen Land- und Leut-verderblichen Verwüst- und Verheerungen, so viel immer möglich, zu verhüten; Hingegen aber über die Reich und Länder, worüber Unss der Höchste zu herschen gesetzet hat, und die Er nach seinem gnädigen Gefallen Unss noch weiter zu beherschen untergeben mögte, solchergestalt zu regiren, dass nicht minder Wir von Unseren getreuen Untertahnen, und Vasallen, Unss aller Treue, Liebe und beständigkeit zu versehen hätten; Alss auch Sie hingegen von Unss einen kräfftigen Schutz wieder dero Feinde, und einen sicheren Genies aller Iherer Rechte, Eigentühmer, und Freyheiten zu hoffen haben könten. So haben Wir Unss fästiglich vorgesetzet, unsere Königliche Gnade und Hulde, aller feindlichen Gewald vorzuziehen, insonderheit aus der Rücksicht, dass beregten Herzogtuhms Ritterschafft, ohne dem unter der bisherigen Schwedischen Regirung gahr schwer gelitten, indehme mann Sie aller ihrer vorigen Lustre, auch Gütter und aller zeitlichen Wolfahrt gewaldsam entsetzet, die fundamental-Gesetze, Capitulationes, Privilegia, eidliche Versicherungen, und so zu sagen, den nexum zwischen der Ritterschafft und der Croon Schweden, aus dem Grunde subvertiret, und dadurch den Ritterstand in's äusserste Verderben dermassen gestürtzet hat, dass auch Wir darob ein Christliches Mitleiden zu fassen, und zu dem Entschlusse zu schreiten, Uns haben bewegen lassen, Sie von solcher schweren bedrängnüs zu erretten, In der Hofnung, dass Sie diese, von Unss angetragene gnädige Hülfe, mit so viel grösserer untertähnigsten Erkäntligkeit und Bereitwilligkeit würde annehmen, alss unstreitig Sie nach natürlichen auch aller Völker-Rechten, von allen, dieser unserer intention etwan zuwiedern scheinenden engagemens, lossgezählet, und zufolge dem natürlichen Triebe, befugt gemachet ist, sich in die Arme eines Erretters getrost zu werfen.

Solchem nach haben Wir vor guht angesehen, die Ritterschafft daselbst, durch rechtmässige gütliche Mittel an Uns zu

bringen, Und ist nach reiflicher Überlegung der Sachen, auch allen angeführten, zu Recht und in der Billigkeit beständigen motiven, zwischen Uns und die Ritterschafft, nachfolgende Capitulation wolbedächtlich aufgerichtet worden, und lautet dieselbe von Wort zu Wort, wie hernach folget:

I.

Erklähret sich die Ritterschafft des Hertzogtuhms Liefland, dem Durchlauchtigsten Gross-Mächtigsten Fürsten und Herren, Herren Augusto dem andern, von Gottes Gnaden Könige in Pohlen etc.; Wie auch der Durchlauchtigen Respublic und Croon Pohlen, allwege getreu, hold und beygetahn zu verbleiben, dero Nutzen und bestes jederzeit zu befördern, hingegen Schaden und Nachtheil nach äusserstem Vermögen zu verhüten und abzukehren; Ihro Königliche Mayt: und die Durchlauchtige Respublic, in den hir verpflichteten Fällen, mit Leib, Guht und Blut wieder dero feinde zu verthedigen, und Ihr einiges Absehen seyn zu lassen, von nun an, bis zu ewigen tagen, bey diesem bande, mit der Königlichen Mayt: und der Croon Pohlen, unverletzt zu verbleiben, und nimmermehr sich davon abzutrennen, oder abtrennen zu lassen.

II.

Wil die Ritterschafft und die gantze province Liefland, ihres Ohrtes, wieder Moscau und Schweden, eine beständige Barriére und VorMaur vor dass Königreich Pohlen, das Grosshertzogtuhm Litthauen, insonderheit vor das Fürstentuhm Samogitien und das Hertzogtuhm Churland, seyn und bleiben, und in solcher Absicht, das Land mit tüchtigen festungen, besatzungen und wass dazu gehöret, versehen, dergestalt und also, dass, wann ein feind von der seiten, durch die province dringen, und etwa in obgedachte, anitzo würcklich unter die Cron Pohlen sortirende Länder, einen feindlichen Einfall tuhn wolte; Alssdann die Ritterschafft des Hertzogtuhms Liefland, sich einer solchen Invasion Män- und Ritterlich zu wiedersetzen, und zu Ihro Königlichen Mayt: und des Reiches diensten und beschützung, Guht und Blut, sowol in ihrem festungen als im felde, zu wagen, gehalten seyn solle. Jedoch erklähren sich Ihro Königl. Mayt: und die Durchlauchtige Respublic, dass Sie in allen begebenheiten, auf der Ritterschafft Ansuchen, dieselbe mit dero Trouppen, in solcher quantitet von Cavallerie, Infanterie und Artillerie, als Ritterschafft zu einer defension nötig haben und begehren wird, einen secours tuhn, und denselben halten wollen.

III.

Damit auch vorgedachte in dem Hertzogtuhm Liefland befindliche Festungen, im stande seyn mögen, sich allen feindlichen,

so öfent- als heimlichen Anfällen und surprisen zu wiedersetzen; So verpflichtet sich die Ritterschafft, derselben fortificationes im baulichen Wesen, und defensions-stande zu erhalten, mit tüchtigen Gouverneurs, Commendans und andern Befehlshabern, auch guhten garnisons, Ingenieurs, Feuerwerkern, Constablen und Zeughäusern, zu versehen, und zu alle deme die behörige Kosten und gages selbsten zu fourniren. Wie denn auch

IV.

Wenn es zur defension des Landes nötig ist, die Ritterschafft sich erbietet, fünftausend Man zu fus, und Sechshundert Mann zu pferde, wolmundirter Reuter, anzuschaffen, die Regimenter mit tüchtigen officiers zu bestellen, auch mit Löhnung-Kleidungen, und was zum Unterhalt einer guthen und wol reglirten Milice gereichen kan, auf eigenen Kosten zu versehen. Iedoch soll dabey der Ritterschafft die Werbung und recrutirungen, in Unserem Reiche, Grossfürstentuhm, und andern dahin gehörigen, und Uns zustehenden provincen, sambt einem freyen Durchzuge, allwege verstattet seyn.

V.

Gleichfalls wil die Ritterschafft dahin bedacht seyn, ausser dieser Anzahl noch eine wol reglirte Landmilice einzurichten, dieselbe in guhter militarischen Verfassung zu bringen, und dero Officiers und Gemeine, selbsten zu besolden und zu kleiden.

VI.

Auch ist die Ritterschafft erbötig, Academien, Schulen, Gymnasien und andere, zu rechtschaffener Erziehung der Jugend dienliche Collegia, so viel derselben nötig, auf eigenen Kosten aufzurichten, mit tüchtigen leuten zu besetzen, und dieselbe auch zu unterhalten.

VII.

Damit nun das Band dieser Vereinigung, desto fäster und beständiger sey, und auch diese province, gegen vorerzählter Recognition, in gewissen regard gegen Ihro Königliche Mayt:, und die Durchlauchtige Respublic stehen möge; So soll die Ritterschafft gehalten seyn, von nun an, bis zu ewigen tagen, die gantze province Liefland, sambt allen darin befindlichen Städten, als ein Lehen von Ihro Königl. Mayt: und der Durchlauchtigen Respublic, zu erkennen und anzunehmen, (der Ritterschafft jedoch vorbehältlich, bey sich die foram Regiminis, nach beschaffenheit des Landes, und wie Sie etwan schon mögte eingerichtet seyn, oder auch wolte eingerichtet werden, ungehindert zu introduciren,)

Gestalt dann in Kraft dieser Investitur, beregter Ritterschafft solches mit allen dignitetcn, Praerogativen, beneficien, auch dem liberrimo Exercitio aller Regalium Majorum et Minorum, sambt de Superioritate Territoriali, wie dieselbe in Teutschland eingeführet ist, und von den Statibus Imperij exerciret wird, so zu Lande als zu Wasser, über Städte und Festungen, sambt allem so dazu gehöret, dabey anitzo befindlich ist, und noch dazu kan gebracht werden, in politicis sowol als Ecclesiastica, nichts nicht ausbeschieden, ohne einiger limitation, oder reservation, purè et absolutè conferiret wird, dieselbe nicht allein so zu geniessen, wie Sie anitzo würcklich von der hohen Oberkeit possediret und exerciret werden, sondern auch, da derselben befugnüs sich in mehrem erstrecket, soll der Ritterschafft unbenommen seyn, solches einzuziehen und zu nutzen. Umb nun solches Lehen allemahl gebührend renoviren zu lassen, soll die Ritterschafft verbunden seyn, jedesmahl, wann ein König zur Croon Pohlen gelanget, die renovationem Investiturae per Deputatos zu suchen, welche denn unaufhältlich ergehen solle, so dass zugleich Ihro Königliche Mayt., vor sich und der Durchlauchtigen Respublic, die assecuration dieser Capitulation, allerdings nach der form, wie von dem Hochseligen Könige Sigismundo Augusto geschehen, und die formula in dem Liefländischen Corpore Privilegiorum befindlich, doch mutatis mutandis, nach Anleitung der itzt eingeführten und noch einzuführenden formula Regiminis, ausfertigen und vollziehen wollen. Dahingegen dann, im Nahmen der sämbtlichen Ritterschafft, dero Deputati, an Ihro Königl. Mayt. und die Durchlauchtige Republic, das homagium ablegen werden.

VIII.

Und wie sotahne Ritterschafft von nun an, bis zu ewigen Zeiten eine freye Ritterschafft, und die province Liefland, ein inseparables Membrum von der Croon und Respublic Pohlen seyn und bleiben soll; Als wird derselben auch freygestellet, votum et sessionem in Comitiis Regni, salvis suis juribus, Privilegiis et Immunitatibus, zu haben, auch befuget zu seÿn, nach Guhtfinden, einen Agenten bey Hofe zu halten, welcher aller publiquen Sicherheit und beneficien geniessen soll. Und in der Rücksicht, dass die Ritterschafft zu so considerablen beständigen ordinaroneribus sich anheischig gemachet hat, soll Sie in Krafft ihrer uralten Privilegien, von allen andern Contributionen und Oneribus, sie seyen Realia oder Personalia, befreyet seyn.

IX.

Die Gräntzen der Province sollen mit dem Hertzogtuhme Churland, und südlichem Theile Lieflands, also verbleiben, wie sie anitzo würcklich sind, und possediret werden. Auch soll in

puncto Commerciorum, und was deme anhängig, zwischen berührte und andere benachbarte der province, und die so dahin trafiquiren, es schlechterdings bey dem itzigen Gehalt und exercitio, in allem diesem, ohne einiger Innovation und Turbation, es sey unter wass praetext es seÿn wolle, sein Verbleiben haben und behalten.

X.

Es soll der Ritterschafft freystehen, vor sich die Einrichtung der Ritterbanck vorzunehmen. Und wie Sie in allen stücken freye Macht haben soll, Beliebungen und Verordnungen, worin es auch ihren Staat betreffen möchte, aufzurichten; Also mag Sie auch über eines jeden Particularen Recht und Meriten, umb in Album Equestre entweder recipiret, oder davon ausgeschlossen zu werden, erkennen, und solches ohne interposition einigen remedii suspensivi, in Würcklichkeit setzen. Wobey dann die Ritterschafft allwege soll gehandhabet, und deme zuwieder diejenige, so in abgewichenen Zeiten davon excludiret sind, und votum et Sessionem in Comitijs provincialibus nicht mehr gehabt, derselben weder Vi, Clam, noch precario obtrudiret werden. Und wer also in diese Ritterbank nicht angenommen worden, es seyen particular Persohnen, oder Communen, die sollen auch nicht befugt seyn, votum et Sessionem in Comitiis provincialibus zu haben, einigen Privilegii Equestris zu geniessen, oder einig Landguht pleno Dominij jure zu besitzen. So aber ein solcher, das Dominium utile in etwa einem Guhte, jure Antichretico oder Immissoriali erlanget hätte, mag Er, so in diesem als vorerwehntem falle, von einem Edelmann, praeviâ refusione seiner drauf haftenden rechtmässigen Anforderung, doch dass es justum pretium nicht excedire, befugt ausgelöset werden.

XI.

Insonderheit wird hirmit aufs aller Kräfftigste versichert, dass niemahlen der Ritterschafft, so Städten als dem Lande, einige Beeinträchtigung in dem puncto Religionis und dessen Exercitio solle geschehen; Sondern, gleichwie der Ritterschafft die totalis et omnimoda jurisdictio competiret; So soll sie dieselbe effective et plenarie cum privilegio de non evocando, in Secularibus et Ecclesiasticis, in vollkommenster Freyheit geniessen, und die formam Regiminis et Iudiciorum, so in politicis als Ecclesiasticis, sambt allen, dieselbe betreffenden Verordnungen, also einzurichten freyheit haben, als Sie es vor gut und heilsam erachten und urtheilen wird.

XII.

So auch die Ritterschafft ausser denen anitzo in dem Hertzogtuhm Liefland befindlichen Städten, Festungen und Hofen, an-

dere einrichten, und daselbst entweder den Handel verlegen, oder von neuen zu etabliren vornehmen wolte, wozu Sie hirmit berechtiget seyn solle; So wird Sie auch bedacht seyn, solche Öerter mit guhten Ordnungen, solchergestalt zu versehen, als es der Ritterschafft zum Aufnehmen des Landes zu gereichen gutdüncken wird.

XIII.

Und weilen die Stad Riga sich anno 1621 zu höchstem Nachtheile dieses Reiches, an Schweden ergeben, und solches, wo nicht durch gehabte Verständnüs mit dem feinde, dennoch dadurch geschehen, dass keine gnugsahme Gegen- Verfassung, zu Aushaltung einer Belagerung, gemachet gewesen; So sollen alle die, von Unsern hochlöblichen Vorfahren, Christmildester Gedächtnüs, als dem Könige Stephano und Sigismundo Tertio, derselben Stad ertheilete beneficia und Privilegia, auf die Ritterschafft hirmit transferiret, und nebst deme, die Ritterschafft vor sich und proprio jure berechtiget seyn, aus Ihren Mitteln den Burg-Grafen einzusetzen, und sowol die disposition der Festung, als Zeughäuser und Stadschlüssel, sambt dem fond, so zum Unterhalt derselben bishero angewand worden, und sonst dazu gehöret, oder dazu noch könte angewand werden, zu sich zu nehmen, damit diese so importante Festung, und davon dependirende Sicherheit des gantzen Hertzogtuhms, hinfüro nicht mehr, wie geschehen, periclitire.

XIV.

Der Status Provinciae, soll in Regiments sowol als justice- auch Militar- und all anderem Wesen, es sey in politicis oder Ecclesiasticis, wie es anitzo eingerichtet ist, oder hinfüro mögte eingerichtet werden, allerdings unturbiret gelassen, durch keinerley Mandata, rescripta und dergleichen, in seinem liberrimo Exercitio gehindert, sondern vielmehr contra quemcunque nachdrücklich geschützet werden. Da aber ein Wiedriges geschehe, so sollen solche impetrata, pro sub- et obreptitie extractis gehalten werden, und keine vim suspensivam haben.

XV.

Die Provincen Ehstland und Ösel, mit Ihren dependentien, sollen aller der hirin enthaltenen praerogativen und beneficien theilhafft seyn, und mögen gahr wol, entweder pro parte, oder in totum, mit der Ritterschafft von Liefland in einer Vereinigung treten, und unter sich dieselbe aufrichten. Auch soll in allen diesen provincen, dem Rechte der privatorum, über Ihre Gütter und Eigentühmer, hirdurch keinesweges einiger Eingrif, weder nun noch in zukünfftigen Zeiten geschehen; Sondern es soll de-

nenselben in Ihrem Rechte, und worin die Oberkeit daselbst einige Erweiterung oder anderweitige Veränderung einführen wird, kein Vergriff hirmit getahn seyn. Gestalt dann auch in allem übrigen, wass in dieser Capitulation nicht exprimiret ist, und sonst in vorigen Zeiten, zur favor der Ritterschafft verordnet worden, und deme, so hir abgehandelt ist, weder in sua generalitate noch Specialitate praejudiciret, mit allen seinen favorablen Effecten in bester und beständigster form, vor Unss und unsere Nachfolger, hirmit confirmiret und bestätiget wird, gleich als wäre es hir von Wohrt zu Wohrt wiederholet. Wie dann auch alles dasjenige, wass wieder den Inhalt dieser articuln streitet, und zu einiger Zeit mögte geschehen seyn, hirmit gäntzlich cassiret, annulliret und gehoben, auch als nie geschehen zu achten ist.

XVI.

Zu mehrer Sicherheit dieser aufgerichteten Capitulation, soll erlaubet seyn, anderer puissances garantie zu bewürcken, als wozu Wir auch selbst alle Befoderung beytragen wollen.

Und Wie Wir nun alles dieses, bey Unss reif- und wolbedächtlich überleget, und kein bedencken weiter genommen haben, in Krafft dieser aufgerichteten Capitulation, die province Liefland, sambt andern dero benachbarten, welche sich durch den beystand des Höchsten, und den glücklichen Succes unserer Waffen, oder auch hernach hirin mit begeben werden, in unser und der Croon Pohlen Schutz und protection, als deren Ratification wir zu bewürcken versprechen, auf- und anzunehmen; Also geloben Wir hirmit, vor Unss und Unseren Nachfahren, bey Königl. wohrten und Glauben, dass dieses alles, wie es in seinen articuln, puncten und Clausuln abgehandelt, und vorhergehend beschrieben ist, von nun an, bis zu ewigen tagen, ohne darüber einige Beschwerden, oder Beeinträchtigung zuzufügen, oder zufügen zu lassen, getreulich solle gehalten, und nie einige Interpretation darüber in odium der Ritterschafft admittiret werden. Alss welche dahingegen sich gegen Uns und die Respublic, wie Einganges gemeldet, zu aller Untertähnigsten Treue, devotion und Liebe, hirmit verpflichtet, und von Uns Unserem Reiche, sich nie abzuwenden, oder abwendig machen zu lassen, bey Ihren Ehren, treuen, und wahren Wohrten verspricht.

Des zur Urkund, haben Wir diss mit eigener Hand unterschrieben, und unser Siegel beydrucken lassen. Geschehen in Unser Königlichen Residence zu Warschau, den Vier und Zwantzigsten Augusti. Im Iahr Christi, Eintausend Sechsshundert Neun und Neuntzig und Unser Regierung im Dritten.

Augustus Rex (L. S.)

Im Nahmen der Land-Rähte, Land-Marschalls, und der sämbtlichen Ritterschafft, als dero Gevollmächtigter oder Negotiorum Gestor. *Iohan Reinhold Patkul* (L. S.)

Efter originalet i **Dresdener-arkivet**, saml. af *originalurkunder*, n:o 14209.

C. *Hemliga artiklar till förestående kapitulation.*

Ob zwar in der sub eodem dato ausgefertigten und in 16 articula abgefassten Capitulation klar und deutlich versehen ist, auf was conditiones die province Lieffland, Ihr. K. M. von P. und der durchl. Respublic, nach diesem beygethan sein, und wie die præstanda vice versa præstirt werden sollen; so hat dennoch die Ritterschafft zu ewig währender Bezeugung der aller unterthänigsten Erkäntlichkeit vor die gar grosse Gnade und Güte, deren höchstgedachte Ihro Königl. Mayt. aus Königl. Clement und Generosität, beregte Ritterschafft theilhafft zu machen allergnädigst geruht haben, indehme diesselbe dero eigenen trouppen zu Befreyung des Hertzogtums, nicht verschonen wollen, hiermit besonders, nachfolgende geheime articuln, obiger Capitulation annectiren, und vor sich und ihren Nachkommen, getreulichst angeloben und versprechen wollen Ihr. K. M. als Ihren gnädigen Fürsten allzeit getreu und hold bis an Ihres Lebens Ende zu verbleiben, und zu dero Dienst, Leben und zeitliche Wohlfarth, in allen Fällen willigst aufzuopfern, auch in übrigen alles das zu thun, was einmahlen von getreuen und redliche Vasallen kan und mag verlanget werden.

Und weil ferner die Ritterschafft sich wohl zu bescheiden weiss, dass die künftige Sicherheit und Befästigung ihrer Wohlfarth, grössten Theils darinnen bestehet, ihren Estat ein considerables Haupt zu verschaffen und durch dessen Ansehen und Vermögen sich bey der nunmehro behandelten Freyheit und Gerechtigkeit zu conserviren; so erkläret sie sich hiermit, zu der Zeit, da es Ihro K. M. vor gut und dienlich ansehen werden, nach allen Kräfften bey der Respublic Pohlen dahin zu negotiiren, dass diesselbe auch an Ihr K. M. und dero Leibes Erben, wenn auch diese schon der Polnischen Crone nicht solten theilhafft werden, dennoch als Churfürsten von Sachsen, das Lehn über das Herzogtuhm Liefland, als Herzogen derselben province per simultaneam investituram, conserviren mögen. Welchem nach Ihr. K. M. und obberegte dero Erben, berechtiget seyn solten, als Herzoge von Liefland sich des Nahmens in ihren titulo zu gebrauchen, und soll auch in diesen regard, dies Lehn, als ein feudum illustre seines Theils zu conzideziren seyn. Da dem die Ritterschafft Ihr. K. M. und dero Erben als Herzoge von Lieffland,

vor Ihren respective Herren und Haupt anzunehmen, und dagegen gestalten Sachen nach, sich zu aller unterthänigster Devotion, Treue und Liebe schuldig und pflichtig erkennen, auch allermöglichst bedacht sey wird, dass eben dies engagement, als eine Grundfeste von der Wohlfahrt dieser province in volligen vigore immerhin bleiben möge.

II.

Die Ritterschafft verpflichtet sich, die Administration von den Zöllen, Licenten, Portorio, und Anlage der Stadt Riga auch anderer aniezo in den province befindlichen Handel Städten solchen Gestalt zu führen dass deren Revenüen, wie sie aniezo von der höchsten Oberheit sind eingehoben worden, also auch ferner zu Ihro K. M. eigenen allergnädigsten disposition überlassen werden, so dass, wen von obberegten Einkünften der darzu gehörigen Bedienten und Cammer Besoldung, und wass der province militar-Staat betragen wird, abgezogen worden, der Überschuss Ihro K. M. gänzlich heimfallen und ausgekehret werden solle. So lange aber dieser Krieg wehret, und Ihr. K. M. trouppen dort in Lande nöthig sind, und stehen werden, so verbindet sich die Ritterschafft solche Veranstaltung zu machen, dass aus der gantzen province, bis auf 24000 Mann nehmlich 6000 zu Pferd und 18000 zu Fuss können unterhalten werden, und ist die portion nach rigische Masse und Gewichte gerechnet, zu 2 ℔ Brod, $\frac{1}{2}$ ℔ Fleisch oder anderley Kost, zwey Stoff Bier 2 Stoff Hafer 15 ℔ Heu und notdürfig Stroh, und soll hierin dem Lande zum soulagement gedeyen, was etwa aus den Nachbarschafften hierzu könte mit eingebracht werden.

III.

Wenn die Ritterschafft zu Einrichtung der guarnizon bey Ihrer K. M. um Überlassung eines Theils von dero trouppen, aller unterthänigste Ansuchung thun, und Ihr. K. M. darin zu willigen gnädigst geruhen werden, so soll über dem Gehalt mit den trouppen ein besonder tractat aufgerichtet, und darinnen alles articulirt und specificiret werden.

IV.

Ihro. K. M. versprechen allergnädigst, von diesen Secret articuln (als woran die Respublic kein Theil nimt, sondern ihren Effect einig und allein in Ihro K. M. hohen Persohn haben, auch sonst nie über diesen wörtlichen Inhalt, zu der Ritterschafft, und ihres behandelten Rechtes Nachteil extendirt werden soll) niemanden einige Wissenschafften zu geben, und also diese Secret Articuln geheim zu halten.

V.

Wenn aus gewissen Absehen die Ritterschafft bey ocoupirung des Landes, gleich Anfanges, nicht wolte sofort in den posses und das Exercitium, der in der Capitulation articulirten conditionen immittirt werden; So versichern dennoch Ihr. K. M. allergnadigst, dass alles das-jenige, was solchen Falls und nun, in dero Nahmen um alle actiones desto besser zu authoriziren, geschehen wird, der besagten Capitulation in keinenn Stücke præjudiciren sondern die Ritterschafft, wenn sie es begehren wird, allemahl in dem posses eines freyen Exercitii, immittiret werden solle. Immittelst aber soll daselbst in loco, ein Gouvernements Rath bestellet, und mit denselben alles, communicato concilio tractirt und gehandelt werden. Dat. Warschau den 24 Augusti ao 1699.

A. R.

Im Nahmen der LandRäths, LandMarschalls und der sämtlichen Ritterschafft, als dero Gevollmächtiger

Johann Reinhold Patkul.

Efter samtida afskrift i **Dresdener-arkivet,** saml. *Polnisch-Schwedischen Krieg betreffend,* vol. I.

Bil. IV.

A. *Instruktion för Jordan vid hans underhandling i Paris 1698—99.*

Instruktion Wornach sich Unser Lieber Getreuer, Bestalter General Major und Obrister über ein Regiment zu Fuss der von Iordan in seiner auffgetragenen Commission zu halten.

1.

Soll er keine Zeit verliehren, auff das fordersambste an Königl. Hoff sich zu verfügen, und nach eingezogener guten Nachricht, und precaution, dass seine Persohn in dem gehörigen Caracter und die Notificationes möchten angenommen werden, audience suchen und das Creditiv ubergeben.

2.

Wie nun diese Abschickung das ansehen hat, sich mit Franckreich in solchen standt zu setzen, dass man unterschiedene Desseins, eins vor das andere erlangen könte, und eine rechte Combination erfolge; So hat Er sich sonderlich angelegen seyn zu lassen, mit denen Ihm bekandten Ministris das vorhin angefangene Werck weiter zu poussiren, und zum Schluss zu bringen, wesshalben Er an seine erste Instruction gewiesen wird, da dann.

3.

Fürnehmlich vorzustellen ist, dass obwohl Franckreich sensible seyn dürfte, dass der Prince de Conti in seinem Fürhaben fehlgeschlagen, dennoch aber, wenn betrachtet würde, dass hier nichts in Consideration kähme, als der unterscheidt der Persohnen, und da zumahlen, durch Ihro. Königl. Majt. Persohn aus eigenen pouvoir ohne Franckreich anwendung einiger Force, ein eben dergleichen Vortheil vor Franckreich erwachsen könte, die Empfindung in dieser Sache sich leicht verliehren würde, So würde dem König vielweniger bedencklich vorkommen können, dass man sich gegen der Descente hätte opponiren müssen; Wor-

zu am meisten das Maniement des Pr. de Conti hätte anlass gegeben, und in solchen fall ohnmöglich mehr bonité zu gebrauchen gewesen, und da der Abbé de Polignac hierzu Consilia gegeben, ja gahr gegen Se. Königl. Mayt. Persohn mit Gifft und und Schwerdt etwas zu tentiren gesuchet, so hätte Er nicht als ein Minister publicus können consideriret werden, und solchen falls da er unstrittig seine Instruction überschritten haben muss, hätte Er sich seines Privilegii verlustig gemacht, und vielmehr eine harte Correction von seinen Principalen verdienet, ja alles sich selbsten auff dem Halss gezogen, was durch Wegnehmung seiner Domestiquen und Sachen durch den Gen: Major Brandt und seine Reuter ist executiret worden; von welchen es allein, und nicht denen Danzigern geschehen, als welche sich nicht ehender moviret haben, als bis auff instigation gedachten Ministri de Polignac durch den Capit: Barth die Schiffe weggenommen worden, welches die Populace dergestalt in Harnisch gebracht, dass sie ohnmöglich zu halten gewesen, einige daselbst wohnende Kauffleute zu allarmiren, iedoch ohne dem Abbé de Polignac den geringsten Schaden zuzufügen; ungeacht aus seinen falschen Anbringen, ein anders erscheinen möchte. Wesshalben die Danziger künfftig aus allen Verdacht billig zu lassen wären.

4.

Diesem nach und da durch die remonstration vermuthlich alles abgethan seyn wird, hat Er sofort die Ouverture zu machen, dass keyne Zeit zu verlieren sey, umb dem König von denen Nachricht zu geben, was Er zu thun und zu Franckreichs Vortheil zu contribuiren, worzu Er izo durch die Situation seines Königreichs und Erblande, auch der eigener force, die Er auff ein grosses verstärcket, leicht hülffliche Hand leisten könnte. Wesshalben aber

5.

Nicht zu vergessen, die Vorstellung zu thun, dass wenn Er bey ereignendem Fall, in dem Standhe seyn solle, etwas früchtbarliches auszurichten, Er insonderheit seines Trouppes conserviren müsse; dannenhero da in dem ganzen Königreich nichts, in dem Erblande aber gar wenig einzulogiren wäre, hätte Se. Kön. Mayt. in Vornehmen, von der Wallachey und Moldau sich Meister zu machen, und die Milice in solche Quartiers zu bringen, damit sie conserviret, und jedenzeit in allen Vorfallenheiten, brauchbar seyn könte, welches umb so viel weniger Franckreich unangenehm seyn könte, weil hiedurch die Ottomänische Pforte nicht directe bestritten und abgeschwächst würde, man hingegen Siebenbürgen und Ungarn am nechsten auch auff alle Fälle gegen andere benachtbarte Provincien die Trouppes anführen könte.

6.

Und solches nun zu facilitiren, machten Se. Kön. Mayt. alle Anstalt, würde auch sogleich nach erhaltener Nachricht auss Franckreich weiter avanciren. Da es aber dass Absehen gewinnen wolte, dass es wegen der Spei Succesionis bald zu einer öffentlichen Operation ausbrechen dürffte, so würde unumgänglich seyn müssen, die erfordernde Mittel anzuschaffen; Ihres Orthes hätten Sie alles beysammen, was zu Aussführung eines grossen Dessein von Nöthen; Weil Sie aber eine so grosse Macht in continuerliche Verpflegung halten müssen, indem zu einer neue Auswerbung in Teutschland gar schlecht zu gelangen, würde darzu ein grosser Fonds erfordert, welches Se. Kön. Mayt. allein zuertragen zu schwehr fiehle, zumahlen die Polnische Affaires wegen des Prince de Conti concurrance die Umkosten nicht wenig vermehret, wesshalben Sie in Franckreich des Zuschusses halber Declaration erwartteten, und nicht anders als wegen Versicherungen erklecklicher Subsidien von Franckreich sich einlassen könte, die solange es zu keine irruption kähme, zum wenigsten monathlich uff $\frac{50}{m}$ R. Th. betragen müste; bey würcklicher Operation aber auff etwas höhres zu stehen kähme, wesshalben man sich bey dem negotiiren hierüber categorisch herauslassen und sofort etwas avanciren müste, solchen Gestalt wäre

7.

Se. Kön. Mayt. gesonnen, eine etroite Allianz einzugehen, auch wenn Sie Franckreichs Propositiones bekähme, mit aller Effect dero Dessein zu secondiren. Dahingegen

8.

Zum Regress aller gethanen Auffwendung Se. Kön. Mayt. sich bedingen wollen, dass von Franckreich die Beybehaltung den durch Ihre Troupes conquestirten Örther und Provinces, insonderheit aber Siebenbürgen garantirt werden solte; — —.

Sign. in Unserer Königl. Residenz Warschau den 29. April 1698.

Augustus Rex.

Utdrag efter samtida afskrift i **Dresdener-arkivet**, saml. *Des Gen. Lieutenants von Iordan Verschichung an den Königl. Französischen Hof betr. 1698—1701.*

B. *Jordan och Vellingk.*

Jordan till Bechlingen, den 16 juli 1700: — — — Wie er sich nun in Hamburg aufhielte u. stets correspondences unterhielte, so schrieb Er an mich eben 8 Tage vorhero, als Königl. Mat mich ordre zusandte nach Cracau zu kommen, umb mich incognito nach Frankreich zu senden, dass Er solche Nachrichten aus Frankreich hatte, dass man die Contische pretenciones fahren zu lassen, undt hingegen mit K. Mt sich zusetzen inclinirte, mit Bitte ich muste solches incaminiren, undt K. Mt zu erkennen geben; Ein solches tathe ich fideliter, undt da K. Mt mich allergnädigst abfertigten consentirten Sie, dass ich mit Velling alles überlegen, undt mich sein Rathes daruntter bedienen muste, zu sagen in soweit, dass Er nach Frankreich schreiben, alles favorablement disponiren, undt mir den verlangten aditum processiren muste; Ein solches auch verrichtete Er dazumahlen mit grosser sincerite undt Eyfer, so dass bey mein Ankunfft in Paris ich den guten Effect davon gespühret. — —

Efter originalet i **Dresdener-arkivet,** nyssnämnda samling om Jordans beskickning.

Bil. V.

Utdrag ur alliansen mellan tsar Peter och konung August d. $\frac{11}{21}$ november 1699.

2.

Solchem nach versprechen Ihre Königl. Mayestät bey wahren Wohrten und Ihrer hohen Königl: parole, von Ihrer Seite, wie Sie bishero getahn als auch noch hinfüro, mit aller Macht und Fleiss dahin zu sehen, dass Wir Grosser Herr Unsere Zarische Mayestätt, zum glücklichen Ausgange unsers desseins wieder Schweden gelangen, und einen festen Fuss an der Ost-See, wie unsere hochlöblichen Vorfahren es zu Anfange dieses seculi in ruhigen unstreitigen Besitze und Völliger Herrschafft gehabt, wieder erhalten mögen, so dass Sie desfals mit Schweden sofort brechen und der Krieg so lange mit gesambter Hand continuiren wollen, bis Wir Unser beregtes Vergnügen erhalten haben.

3.

Und damit insonderheit Wir Grosser Herr Unser Zarische Mayestät, von der Lief- und Estlandischen Schwedischen Armee nicht mögen incommodiret werden, so versprechen Ihre: Königliche Majestät daselbst eine solche nachdrückliche diversion zu machen, dass Wir von der Seite nicht allein gesichert sein sollen, sondern auch, dass in fall der Noht Ihre Königliche Majestät mit Unserer Zarischen Mayestätt sich conjugiren können.

4.

Und wann Ihre Königliche Mayestätt das gros von den trouppen, bei eröfneter ruptur, nicht sofort aus Sachsen könten zur hand haben; So versprechen Wir Grosser Herr Unsere Zarische Majestätt, auf beschehenes Ersuchen so bald möglich, Ihre Königl. Mayt: mit so viel Leuten, als Wir es aufs beste vermögen werden zu assistiren, jedoch, dass es auf benötigten fall mit diesem Secours kein andere Schein gewinne, als dass die Leute von Ihro Königl. Mayt: von Pohlen geworben, und Unsere Zarische Mayt:

zu sotahner assistence aus einer vorhin schon geschlossenen Alliance gehalten wären.

13.

Alle abgemeldte articul, sollen Wir grosser Herr Unsere Zarische Mayt: verbunden seyn, ohne einiger Wiederrede zuhalten und nachzukommen, Nachdem Wir einen Frieden oder einen Stilstand auf gnugsahme Jahre mit dem Türcken werden erlanget haben. Welches zu erlangen, Wir auch mit einiger Nachgebung auf die Türckische Seite, wegen des gemeiner interesse, intentioniret sind. So ferne aber nach götlichen Willen, der Friede oder auch ein armistitium mit dem Türcken von Unser Zarischen Mayt: nicht wird zu wege gebracht, und Ihre Königl: Mayt: unterdessen der assignirten Krieg mit der Croon Schweden angefangen, und hernach aus einigen Uhrsachen wieder Friede mit derselben zu haben begehret; So sollen Wir Grossen Herr verbunden seyn, durch alle Mittel und Wege Schweden zu einem avantageusen und profitablen Frieden für Ihro Königl: Majestätt von Pohlen zu vermögen.

Efter allianstraktaten, **Dresdener-arkivet** i saml. af *originalurkunder,* n:o 14213.